zygmunt

bauman

vartojamas gyvenimas

APOSTROFA academia

vartojamas gyvenimas

zygmunt
bauman

Iš anglų kalbos vertė
Kęstas Kirtiklis ir Giedrė Kadžiulytė

APOSTROFA
Vilnius
2011

UDK 316.6
Ba597

Versta iš:
Zygmunt Bauman. *Consuming Life*. 1st Edition.
Cambridge: Polity Press, 2007.

Leidimą parėmė
LR Kultūros rėmimo fondas

Serijos dailininkė
KRISTINA NORVILAITĖ

This edition is published by arrangement with
Polity Press Ltd., Cambridge
Copyright © Zygmunt Bauman, 2007
The right of Zygmunt Bauman to be identified as
Author of this Work has been asserted in accordance
with the UK Copyright, Designs and Patents Act 1988.

© Vertimas į lietuvių kalbą, paaiškinimai, Kęstas Kirtiklis, 2011
© Vertimas į lietuvių kalbą, Giedrė Kadžiulytė, 2011
© Baigiamasis straipsnis, Leonidas Donskis, 2011
© Apostrofa, 2011
ISSN 1822-7457
ISBN 978-9955-605-59-1

turinys

įvadas, arba Slapčiausia vartotojų visuomenės paslaptis 7

I. vartotojiškumas *versus* vartojimas . 51

II. vartotojų visuomenė. 99

III. vartotojiška kultūra . 151

IV. šalutiniai vartotojiškumo nuostoliai . 211

svetimų kalbų žodžių ir posakių žodynėlis. 270

vardų rodyklė 272

Leonidas Donskis. Modernybės krizė ir nejautros epocha, arba Gyvenimas pagal Zygmuntą Baumaną . 276

įvadas, arba Slapčiausia vartotojų visuomenės paslaptis

> Turbūt nėra didesnės netekties, didesnio stygiaus nei tas, kurį patiria pralaimėjusieji simbolinę kovą dėl pripažinimo, dėl patekimo į socialiai pripažintą visuomeninę būtį, trumpai tariant, į žmoniją.
>
> Pierre Bourdieu, *Paskališkosios meditacijos*[1]

Apžvelkime tris atsitiktinai parinktus pavyzdžius, rodančius, kaip sparčiai mūsų vis labiau „laidais apraizgytoje" ar, teisingiau, *belaidėje* visuomenėje kinta elgsenos įpročiai.

Pirmas pavyzdys. 2006 m. kovo 2 d. dienraštis *Guardian* paskelbė, jog „per pastaruosius 12 mėnesių internetiniai „socialiniai tinklai" iš sensacijos virto kasdienybe."[2] Puslapio *MySpace*, prieš metus buvusio vienvaldžiu naujosios „socialinės tinklaveikos" lyderiu, lankytojų skaičius išaugo šešeriopai, apsilankymų skaičius su juo

[1] Pierre Bourdieu, *Pascalian Meditations*, Cambridge, Polity Press, p. 242.
[2] Žr. Sean Dodson, 'Show and tell online', *Technology Guardian*, 2 Mar. 2006.

konkuruojančiame *Spaces.MSN* per metus padidėjo vienuolika kartų, o apsilankymų *Bebo.com* padaugėjo šešiasdešimt vieną kartą.

Išties įspūdingas augimas – net ir tuo atveju, jei stulbinanti *Bebo*, pranešimo pasirodymo metu buvusio interneto naujoku, sėkmė pasirodytų esanti ne daugiau nei trumpalaikis blykstelėjimas, juk, pasak vieno internetinių madų eksperto, „mažiausiai 40 procentų iš šiandien lankomiausiųjų top dešimtuko kitais metais paprasčiausiai nebeegzistuos." „Naujo socialinio tinklo įkūrimas", teigia jis, „primena naujo baro mikrorajone atidarymą" (tik todėl, kad jis *naujausias*, ką tik įkurtas ar iš pagrindų atnaujintas, toks baras pritrauks gausybę lankytojų, „kol susidomėjimas juo neatslūgs taip pat garantuotai, kaip kad rytojaus rytą užklumpančios pagirios", ir jo magnetines galias nesibaigiančioje „karščiausių", „prestižinių" vietų, kuriose „privalo pabuvoti visi, kurie ką nors reiškia", estafetėje perims kita „naujausia" vieta).

Vos pasirodę mokykloje ar kitoje fizinėje ar elektroninėje kaimynystėje, internetiniai „socialiniai tinklai" pasklinda „sparčiai plintančios infekcijos" greičiu. Jie niekuomet nepaliauja būti tik viena iš daugelio galimybių ir niekuomet netampa nuolatiniais daugybės jaunuolių adresais. Akivaizdu, jog elektroninių tinklų kūrėjai ir platintojai užgavo jautrią stygą – ar, tiksliau, palietė atvirą, jautrų nervą, jau seniai laukusį deramo

dirgiklio. Jie gali teisėtai girtis patenkinę realų, itin paplitusį, primygtinį poreikį. Koks tai galėtų būti poreikis? „Socialinės tinklaveikos esmė – dalijimasis asmenine informacija." Vartotojai džiaugiasi „atskleisdami intymias asmeninio gyvenimo detales", „pateikdami tikslią informaciją" bei „dalindamiesi nuotraukomis". Manoma, kad 61 procentas Jungtinės Karalystės paauglių, nuo trylikos iki septyniolikos metų amžiaus, „turi asmeninius profilius kokiame nors socialiniame tinkle", vadinasi, gali „socializuotis internete".[3]

Britanijoje, šalyje, kur kasdienis naudojimasis naujausiomis elektroninėmis technologijomis daugybe kibermetų atsilieka nuo Tolimųjų Rytų, vartotojai vis dėlto gali manyti, kad „socialinė tinklaveika" demonstruoja jų pasirinkimo laisvę, ar net tikėti, kad ji išreiškia jų jaunatvišką maištą ir savęs įtvirtinimą (*self-assertion*) (tai dar įtikinamiau skamba girdint pavojaus varpus, kuriuos jų beprecedenčio, interneto sužadinto ir internetui skirto demonstravimosi akivaizdoje nuolat muša saugumu susirūpinę ir panikos apimti jų mokytojai ir tėvai, bei matant, kaip nervingai reaguoja tinklo administratoriai, uždraudžiantys iš mokyklos serverių pasiekti tokius tinklalapius kaip *Bebo*). Tačiau, pavyzdžiui, Pietų Korėjoje, kur didžiuma socialinio gyvenimo jau ir taip vyksta

[3] Žr. Paul Lewis, 'Teenage networking websites face anti-paedophile investigation', *Guardian*, 3 July 2006.

elektroninėje terpėje (ar veikiau *socialinis* gyvenimas jau virtęs *elektroniniu* gyvenimu ar *kiber*gyvenimu, ir didžiuma „socialinio gyvenimo" vyksta bendraujant su kompiuteriu, iPodu ar mobiliuoju telefonu ir tik paskiau – su kūniškomis būtybėmis), jaunimui yra akivaizdu, jog pasirinkimo čia nėra nė kvapo; jų gyvenamoje aplinkoje elektroninis socialinis gyvenimas nebesirenkamas, jis yra tapęs neišvengiama būtinybe. Tų keleto dar neprisijungusių prie *Cyworld* – Pietų Korėjos „parodyk ir papasakok kultūros" (*show-and-tell culture*) kiberrinkos lyderio – laukia „socialinė mirtis".

Visgi būtų didžiulė klaida manyti, jog poreikis viešai demonstruoti savo „vidinį Aš" ir noras šį poreikį patenkinti yra unikali, nuo kartos ir amžiaus grupės visiškai priklausanti paauglių paskata/priklausomybė, smarkiai plintanti, nes pastarieji natūraliai yra linkę įsitvirtinti „tinkluose" (šis terminas sparčiai užima „visuomenės" vietą tiek socialinių mokslų diskurse, tiek šnekamojoje kalboje) ir likti juose, nors tiksliai ir nežinant, kaip geriausia šį tikslą pasiekti. Naujasis polinkis į viešas išpažintis negali būti paaiškintas „priklausymo amžiaus grupei" veiksniais arba vien tik jais. Eugène'as Enriquezas neseniai pateikė išvadas, apibendrinęs sparčiai gausėjančius duomenis, surinktus iš visų takiosios modernybės vartotojų pasaulio sektorių:

„Jei tik nepamiršime, jog tai, kas anksčiau buvo nematoma – kiekvieno žmogaus intymioji pusė, kiekvieno vidinis gyvenimas, – dabar yra raginama pademonstruoti viešai (pirmiausia TV ekranuose, tačiau taip pat ir rašytinėje žiniasklaidoje), suprasime, kad tie, kurie rūpinasi išlikti nematomi, yra pasmerkti būti atstumtaisiais, nustumtaisiais į pašalį ar net įtariamais nusikaltėliais. Fizinis, socialinis ar psichinis apsinuoginimas yra šiandienos norma."[4]

Paaugliai, apsiginklavę nešiojamomis elektroninėmis klausyklomis – tai pameistriai, mokantys save ir kitus meno gyventi išpažinties visuomenėje, liūdnai pagarsėjusioje tuo, jog ji trina ribą, kadaise skyrusią privatumą ir viešumą, bei iš viešosios komunikacijos šalina viską, kas nesusiveda į asmenines išpažintis, kartu su žmonėmis, atsisakančiais išsipažinti. Kaip laikraščiui *Guardian* teigė vartotojų teisių apsaugos agentūros vadovas Jimas Gamble'as, „čia viskas vyksta nelyg vaikų žaidimų aikštelėje, – vienintelis skirtumas tas, kad šioje aikštelėje nėra nei mokytojų, nei policijos, nei kitų tarpininkų, prižiūrinčių tai, kas vyksta."

Antras pavyzdys. Tos pat dienos *Guardian*, nors ir visiškai kitame bei tematiškai nesusijusiame puslapyje, redaguojamame kito redaktoriaus, informavo skaitytojus,

[4] Eugène Enriquez, 'L'idéal type de l'individu hypermoderne: l'individu pervers?', in Nicole Aubert (ed.), *L'Individu hypermoderne*, Erès, 2004, p. 49.

jog „kompiuterinės sistemos yra naudojamos surūšiuoti jūsų telefono skambučius kompanijai pagal tai, kokią vertę jūs turite tos kompanijos akyse.“[5] Kompiuterinės sistemos saugo įrašus apie vartotojus, reitinguodamos juos nuo „1“, reiškiančio pirmosios klasės klientą, kuriam reikia atsiliepti nedelsiant, vos jam paskambinus, ir sujungti jį su aukštesnio rango vadybininku, iki „3“, reiškiančio klientus (profesiniu žargonu vadinamus „mailiumi“), kurie numetami į eilės galą, o kai jiems galiausiai atsiliepiama, tai padaro koks nors žemiausios grandies darbuotojas.

Kaip ir pirmajame pavyzdyje, vargu ar dėl šios naujos praktikos galima kaltinti technologijas. Naujoji rafinuota programinė įranga atskuba į pagalbą vadybininkams, kuriems *jau seniau* žūtbūt reikėjo klasifikuoti augančią skambintojų armiją, siekiant suefektyvinti *jau* egzistavusias ir taikomas išskirstomąsias praktikas, iki šiol atlikinėtas primityviomis „pasidaryk pats“ (*DIY**) tipo savadarbėmis, namudinėmis priemonėmis, reikalavusiomis daugiau laiko ir ne tokiomis veiksmingomis. Kaip nurodė vienos iš kompanijų, gaminančių ir tiekiančių tokią įrangą, atstovas spaudai, „technologijos tik suefektyvina jau ir taip vykstančius procesus“ – jie atliekami akimirksniu ir automatiškai, o kompanijos darbuotojai

[5] Žr. Nick Booth, 'Press 1 if you're poor, 2 if you're loaded ...', *Guardian*, 2 Mar. 2006.

* Angl. *DIY* („*Do it yourself*“). (Vert. past.)

išlaisvinami iš varginančios pareigos rinkti informaciją, studijuoti įrašus, juos įvertinti bei apsispręsti dėl kiekvieno skambučio atskirai, kartu prisiimant atsakomybę už savo sprendimų pasekmes. Jei nebūtų reikiamos techninės įrangos, jiems tektų kliautis savo pačių smegenimis ir išeikvoti daugybę brangaus kompanijos laiko siekiant nustatyti tikėtiną skambintojo pelningumą kompanijai – skambintojo turimų pinigų kiekį ar disponuojamo kredito dydį bei pasirengimą visu tuo pasidalinti. „Kompanijoms būtina apsisaugoti nuo mažiausiai vertingų klientų“, – aiškina kitas vadovas. Kitaip tariant, kompanijoms reikia „negatyvios priežiūros“, orveliško Didžiojo Brolio ar atvirkštinio Panoptikono, į rėtį panašaus prietaiso, kurio pirmoji užduotis – *atsijoti* nepageidaujamuosius ir išsaugoti geruosius: vaidmenų perskirstymas kaip sėkmingo švarinimosi rezultatas. Kompanijoms reikia būdo, kaip į duomenų bazę įvesti informaciją, galinčią sėkmingai pašalinti visų pirmiausia „nevykusius vartotojus“ – šias vartotojiško (*consumerist*)*

* Zygmuntas Baumanas aiškiai skiria du dalykus: vartojimą (*consumption*) – veiklą, būdingą žmonijai nuo pat jos aušros, bei vartotojiškumą (*consumerism*) – specifinį šių dienų vartojimą, kurio analizei ir skirta ši knyga. Terminas *vartojimas* jau įsitvirtino lietuviškoje socialinių mokslų terminijoje, *vartotojiškumas* – dar ne; neretai lietuviškame diskurse paliekamas angliškasis *konsumerizmas*. Tačiau siekiant išlaikyti vaizdžią Baumano perskyrą, šioje knygoje terminai *consumption / consumerism* verčiami kaip *vartojimas / vartotojiškumas* (*consumerist culture* – vartotojiška kultūra, *models of consumerism* – vartotojiškumo modeliai, ir t. t.). Terminas *konsumeristinis* paliekamas tik junginyje *konsumeristinė revoliucija* (plg. *industrinė revoliucija*). (Vert. past.)

sodo piktžoles, žmones, stokojančius grynųjų pinigų, kredito kortelių ir/ar entuziazmo apsipirkinėti arba dėl kitų priežasčių atsparius rinkos gundymams. Negatyvioji atranka prie vartotojiško lošimo prileistų tik pasiturinčius, energingus lošėjus.

Trečias pavyzdys. Po kelių dienų kitas redaktorius kitame puslapyje informavo skaitytojus, jog Britanijos vidaus reikalų ministras Charles'as Clarke'as paskelbė naują „balais paremtą" imigracijos sistemą, „siekiančią pritraukti gabiausius ir geriausius"[6] ir, žinoma, atbaidyti ir eliminuoti visus kitus, nors šiuos Clarke'o ketinimus spaudos pranešimo versijoje buvo sunku išskaityti: jie buvo išvis nutylėti ar išspausdinti smulkesniu šriftu. Kas gi yra tie, kuriuos pritraukti siekia naujoji sistema? Tai tokie žmonės, kurie turi daugiausiai pinigų investicijoms ir didžiausius gabumus jiems uždirbti. „Tai leis mums užtikrinti", sakė vidaus reikalų ministras, „jog į šalį atvyks tik tie asmenys, kurių gebėjimai yra reikalingi Jungtinei Karalystei, o jų neturintieji negalės to padaryti." O kaip ši sistema veiks? Pavyzdžiui Kay, jauna moteris iš Naujosios Zelandijos, turinti magistro diplomą, bet neprestižinį, menkai apmokamą darbą, negali surinkti septyniasdešimt penkių balų, leidžiančių jai prašyti teisės

[6] Žr. Alan Travis, 'Immigration shake-up will bar most unskilled workers from outside EU', *Guardian*, 8 Mar. 2006.

imigruoti. Pirmiausia jai reikia gauti britų kompanijos darbo pasiūlymą, kuris būtų įskaitytas jos naudai kaip įrodymas, jog jos gebėjimai yra tie, kurių „reikia Jungtinei Karalystei".

Charles'as Clarke'as, žinoma, nemano, jog jo siūlomas rinkos dėsnių, pagal kuriuos renkamės prekes lentynoje, perkėlimas į žmonių rinkimosi sferą yra originalus. Jo prancūziškasis atitikmuo ir ugningas kandidatas ateinančiuose Prancūzijos prezidento rinkimuose Nicolas Sarkozy nurodė, jog „selektyvią imigraciją vykdo beveik visos pasaulio demokratinės valstybės", ir pareikalavo, kad „Prancūzija galėtų pasirinkti imigrantus pagal savo poreikius."[7]

Visi šie trys pavyzdžiai paimti iš trijų skirtingų dienraščių rubrikų ir iš pažiūros priklauso skirtingoms gyvenimo sferoms, reguliuojamoms savų taisyklių bei prižiūrimoms ir valdomoms vienas nuo kito nepriklausančių veikėjų. Atrodo, jog tai visai nepanašūs pavyzdžiai, kalbantys apie labai skirtingos kilmės, amžiaus ir interesų žmones, susidūrusius su visiškai skirtingais iššūkiais ir ieškančiais skirtingų problemų sprendimo... Galite paklausti, ar esama bent menkiausios priežasties juos gretinti ir laikyti tos pačios rūšies pavyzdžiais? Atsakymas

[7] Interviu, publikuotame *Le Monde*, 28 Apr. 2006.

teigiamas: taip, esama priežasties juos sieti; ir tai pagrindžia labai rimti įrodymai.

Moksleiviai ir moksleivės, entuziastingai demonstruojantys savo savybes tikėdamiesi patraukti dėmesį ir galbūt taip įgyti pripažinimą, reikalingą norint išlikti socializavimosi žaidime. Potencialūs klientai, kuriems reikia pabrėžti savo išlaidų ir kredito limitų dydį tam, kad būtų geriau aptarnaujami. Būsimieji imigrantai, kruopščiai renkantys ir pateikiantys balus už gerą darbą, liudijančius, jog jų paslaugos reikalingos ir jų prašymai turi būti svarstomi. Visos šios trys kategorijos žmonių, iš pirmo žvilgsnio tokių skirtingų, yra viliojamos, stumiamos ar verčiamos propaguoti buvimą patrauklia ir geidžiama *preke*, stengtis kiek tik įmanydamos padidinti šios prekės rinkos vertę, panaudojant tam geriausias jų turimas priemones. O ta prekė, kurią jie yra raginami paleisti į rinką, reklamuoti ir parduoti, yra *jie patys*.

Tuo pat metu jie yra ir *produktų reklamuotojai,* ir patys *reklamuojamieji produktai*. Tuo pat metu jie yra ir pardavimo objektai, ir pastarųjų reklamos agentai; ir prekės, ir jas parduodantys prekijai (nuo savęs pridursiu, jog bet kuris mokslininkas, kada nors kreipęsis dėl dėstytojo darbo ar į mokslo tyrimų finansavimo fondus, lengvai čia atpažins nemalonią savo patirtį). Kad ir į kokius skliaustus juos įspraustų statistikos lentelių kūrėjai, jie visi gyvena toje pačioje socialinėje erdvė-

je, vadinamoje *rinka*. Kad ir į kokias rubrikas jų užsiėmimus įrašytų valstybiniai archyvarai ar tiriamosios žurnalistikos atstovai, veikla, kuria jie užsiima (laisva valia ar verčiami būtinybės, nors dažniausiai dėl abiejų priežasčių), yra *rinkodara*. Egzaminas, kurį jie turi išlaikyti norėdami pasiekti trokštamų socialinių laimėjimų, reikalauja iš jų *patiems virsti prekėmis*: t. y. produktais, galinčiais patraukti dėmesį bei pritraukti *paklausą* ir *klientus*.

Siegfriedas Kracaueris buvo mąstytojas, apdovanotas stulbinamu gebėjimu įžvelgti vos matomus ir dar tik besiformuojančius ateities tendencijų kontūrus, sunkiai išskiriamus beformėje šiandienos kaprizų ir keistenybių masėje. Praeito amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje, kai neišvengiamas gamintojų visuomenės virtimas vartotojų visuomene buvo embriono ar dar tik pradėjimo stadijos ir todėl visiškai nepastebėtas ne tokių pastabių ir įžvalgių stebėtojų, jis rašė:

> „Dažnas lankymasis grožio salonuose iš dalies kyla dėl egzistencinių rūpesčių, o kosmetikos gaminių naudojimas ne visuomet yra prabanga. Bijodami būti išmesti iš apyvartos kaip pasenę ir nebetinkami naudoti, damos ir ponai dažosi plaukus, o keturiasdešimtmečiai sportuoja, kad išliktų liekni. „Kaip man tapti gražiam?“ – klausia leidinuko, neseniai

pasirodžiusio rinkoje, pavadinimas; laikraščiuose spausdinama šio leidinuko reklama žada, kad bus parodyta, kaip „išlikti jaunam ir gražiam dabar ir per amžius“.“[8]

Besiformuojantys įpročiai, praeito amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžioje Kracauerio užfiksuoti kaip verta dėmesio Berlyno įdomybė, išplito kaip miško gaisras ir galiausiai virto viso pasaulio kasdienybe (ar bent svajone). Jau po aštuoniasdešimties metų Germaine Greer pastebėjo, jog „net atkampiausiose šiaurės vakarų Kinijos vietovėse moterys nusimetė tradicinius drabužius ir ėmė dėvėti krūtinę didinančias liemenėles bei segėti gundančius sijonus, garbanoti ir dažyti savo tiesius plaukus bei taupyti pinigus kosmetikai. Šitai buvo pavadinta liberalizacija.“[9]

Praėjus pusei amžiaus nuo Kracauerio aprašytų Berlyno moterų naujųjų aistrų, kitas žymus vokiečių mąstytojas Jürgenas Habermasas, rašęs tuomet, kai gamintojų visuomenė skaičiavo savo paskutiniąsias dienas, ir jau galėdamas žvelgti retrospektyviai, teigė, jog „kapi-

[8] Kracauer, *Die Angestellen*, esė, pirmiausia po vieną publikuotos 1929 m. laikraštyje *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1930 m. Suhrkamp leidykloje išleistos atskira knyga. Čia cituojama iš Quintino Hoare'o vertimo: Siegfried Kracauer, *The Salaried Masses: Duty and Distraction in Weimar Germany*, Verso, 1998, p. 39.

[9] Germaine Greer, *The Future of Feminism*, Dr J. Tans Lecture, Studium Generale Universiteit Maastricht, 2004, p. 13.

talo ir darbo suprekinimas“ yra kapitalistinės valstybės pagrindinė funkcija, jei ne jos *raison d'être**. Pasak jo, kadangi kapitalistinės visuomenės reprodukcija vyksta per nuolatinius transakcinius susidūrimus tarp kapitalo, vaidinančio pirkėjo ir darbo vaidmenį, ir kapitalo, vaidinančio prekės vaidmenį, tad kapitalistinė valstybė privalo pasirūpinti, kad šie susidūrimai vyktų reguliariai ir sėkmingai pasiektų savo tikslą, t. y. baigtųsi pirkimo ir pardavimo transakcijomis.

Norint pasiekti šią kulminaciją ar bent jau pakankamą skaičių susidūrimų, kapitalas turi būti pajėgus sumokėti dabartinę prekės kainą, taip pat norėti ją sumokėti ir būti skatinamas elgtis pagal šį norą, kitaip tariant, jis turi būti tikras, jog valstybė jam garantuoja politinį draudimą nuo rizikos, sukeliamos liūdnai pagarsėjusių prekių rinkos kaprizų. Antra vertus, darbo jėga turi išlikti kuo šviežesnė, pajėgi patraukti potencialių pirkėjų dėmesį, susilaukti jų pritarimo ir suvilioti juos pirkti tai, kas atsidūrė jų dėmesio centre. O be aktyvaus valstybės bendradarbiavimo vargu ar būtų pavykę paskatinti kapitalistus leisti savo pinigus darbo jėgai ir paversti pastarąją patrauklia kapitalistiniams pirkėjams, o ką jau kalbėti apie šių tendencijų įtvirtinimą. Ieškantieji darbo turi deramai maitintis ir būti sveiki, turi būti įpratę prie

* Svetimų kalbų žodžių ir posakių žodynėlį žr. p. 270–271.

disciplinos bei turėti gebėjimus, būtinus jų ieškomiems darbams atlikti.

Galios ir išteklių deficitas šiais laikais kamuoja daugelį nacionalinių valstybių, siekiančių įgyvendinti suprekinimo užduotį. Šį deficitą sukelia tai, kad vietinis kapitalas stoja į vis intensyvesnę konkurencinę kovą, kurią lemia kapitalo, darbo ir prekių rinkų globalizacija bei modernių gamybos ir prekybos formų paplitimas visoje planetoje; taip pat jį sukelia kitas deficitas, nulemtas sparčiai augančių kaštų išlaikyti „gerovės valstybę" – svarbiausią ir turbūt nepamainomą darbo suprekinimo instrumentą.

Dėl viso to, pereinant iš gamintojų visuomenės į vartotojų visuomenę, užduotys, nuo kurių atlikimo priklausė nuolatinis ir vis atsinaujinantis darbo ir kapitalo suprekinimas, vienu metu patyrė nuoseklią, kruopščią ir, ko gero, neatšaukiamą, nors dar ir ne visiškai, *dereguliaciją* ir *privatizaciją*.

Vis spartėjantys šių procesų tempai nebuvo ir anaiptol nėra vienodi. Daugelyje šalių (nors ne visose) jie atrodo esą radikalesni darbo jėgos atžvilgiu, nei iki šiol buvo kapitalo atžvilgiu; nauji pastarojo užmojai – beveik visuomet – naudojasi ekonomikos skatinimo planais, vis daugiau ir tikrai ne mažiau remiamais vyriausybinėmis lėšomis. Be to, kapitalo pajėgumas ir noras pirkti dar-

bo jėgą ir toliau nuolat palaikomas valstybės, kuri deda didžiules pastangas palaikyti žemą „darbo jėgos kainą“, ardo kolektyvinių derybų bei darbo vietų apsaugos mechanizmus, o taip pat teisiškai suvaržo gynybinius profsąjungų veiksmus ir pernelyg dažnai palaiko bendrovių mokumą apmokestindama importą, mažindama mokesčius eksportui ir subsidijuodama akcininkų dividendus per vyriausybinį komisą, finansuojamą iš valstybinių fondų. Pavyzdžiui, norėdama tesėti nesėkmingą Baltųjų Rūmų pažadą išlaikyti žemas degalų kainas ir nesukelti pavojaus gavybos įmonių akcininkų pelnams, Busho administracija visai neseniai, 2006-ųjų vasarį, patvirtino, jog vyriausybė atsisakys 7 milijardų dolerių mokestinių pajamų per artimiausius penkerius metus (yra manančių, jog ši suma paketurgubės), kad paskatintų Amerikos naftos pramonę įrengti naujus gręžinius valstybei priklausančiuose vandenyse Meksikos įlankoje („Tai prilygsta subsidijų mokėjimui žuvims už tai, kad jos plaukiotų, – taip į šią naujieną reagavo vienas Atstovų Rūmų narys. – Žinant, kokios aukštos yra naftos ir dujų kainos, vyriausybinių pašalpų skyrimas šioms kompanijoms yra nepateisinamas“).[10]

Nuolat vykstantis *darbo jėgos* suprekinimas iki šiol yra itin veikiamas procesų-dvynių – dereguliavimo ir

[10] Žr. Edmund L. Andrews, 'Vague law and hard lobbying add up to billions for big oil', *New York Times*, 27 Mar. 2006.

privatizavimo. Vyriausybė didžia dalimi nėra atsakinga už suprekinimą, juk svarbiausios paslaugas teikiančios institucijos yra visiškai ar bent iš dalies „perduotos“ privačiam verslui (taip yra, pavyzdžiui, mokyklinio ugdymo ar būsto aprūpinimo, globos senatvėje ir vis dažniau – medicinos paslaugų atvejais). Taigi bendroji darbo jėgos *en masse* prekinės būklės palaikymo užduotis yra palikta privačiam individų – vyrų ir moterų – rūpesčiui (tarkim, gebėjimų įgijimo kaštus permetant privatiems ar net asmeniniams fondams), tad tiems, kurie nori išlikti rinkoje, padidinti savo rinkos vertę ar bent jau neleisti jai smukti ir įgyti potencialių pirkėjų palankumą, politikai dabar pataria, o reklamininkai gundo pasitelkti savo pačių nuovoką ir išteklius.

Arlie Russell Hochschild, keletą metų įdėmiai (kartais beveik dalyvės teisėmis) stebėjusi kintančius užimtumo modelius pažangiausiuose Amerikos ekonomikos sektoriuose, atrado ir užfiksavo tendencijas, itin panašias į „naująją kapitalizmo dvasią“, Luco Boltanskio ir Eve Chiapello aptiktą Europoje bei detaliai aprašytą. Pamatinis jų atradimas buvo tai, jog darbdaviai gerokai labiau vertina nenuolatinius, neprisirišusius, lanksčius, „universalius“ ir galiausiai lengvai atleidžiamus darbuotojus („visų galų meistrus“, o ne siauros srities ar siauro parengimo specialistus). Pačios Hochschild žodžiais:

„Nuo 1997-ųjų Silicio slėnyje, Amerikos kompiuterių revoliucijos širdyje, po truputį pradėjo cirkuliuoti naujas terminas – „nestabdantis“ (*„zero drag“*). Iš pradžių jis reiškė sklandžiai judantį fizinį objektą, pavyzdžiui, riedlentę ar dviratį. Vėliau jį pradėta taikyti darbuotojams, kurie, nepaisant piniginių paskatinimų, lengvai keisdavo vieną darbovietę kita. Pastaruoju metu jis ėmė reikšti „neprisirišęs“, „neįsipareigojęs“. *Dot.com* darbdavys gali teigiamai atsiliepti apie darbuotoją sakydamas „Jis yra nestabdantis“ ir turėdamas galvoje, kad toks visuomet gali prisiimti papildomų užduočių, atsiliepti į skubius iškvietimus ar bet kuriuo metu būti perkeltas į kitą vietą. Pasak Po Bronsono, Silicio slėnio kultūros tyrinėtojo, „būti nestabdančiam yra optimalu. Kartais pretendentų į darbo vietą juokais klausiama, koks yra jų „stabdymo koeficientas“.“[11]

Gyvenimas kiek tolėliau nuo Slėnio ir/arba žmonos ar vaikų turėjimas padidina „stabdymo koeficientą“ ir menkina pretendento galimybes įsidarbinti. Darbdaviai nori, kad jų būsimi darbuotojai verčiau plauktų, o ne vaikščiotų, ir verčiau čiuožtų bangos viršumi, o ne plauktų. Idealus darbuotojas – tai asmuo be jokių ryšių, įsipareigojimų ar emocinio prisirišimo prie praeities ir be jokio polinkio megzti naujus ryšius ar prisirišimus; tai

[11] Žr. Arlie Russell Hochschild, *The Time Bind: When Work becomes Home and Home becomes Work*, Henry Holt, 1997, p. xviii–xix.

asmuo, pasiryžęs priimti kiekvieną pasitaikančią užduotį ir pasirengęs perfokusuoti ir pritaikyti savo polinkius naujiems prioritetams, skubiai atsisakydamas ankstesniųjų; asmuo, pripratęs prie tokios aplinkos, kurioje pats „pripratimas“ kaip toks – prie darbo vietos, gebėjimų ar veikimo būdo – yra nepageidaujamas ir laikomas neišmintingu; pagaliau – ir tai labai svarbu – tai asmuo, paliksiantis bendrovę iškart, vos jo nebereikės, nesiskųsdamas ir nesiginčydamas. Taip pat tai yra asmuo, kurį ilgalaikės perspektyvos, aiškios ir nekintamos karjeros trajektorijos ir bet koks stabilumas gąsdina ir atgraso labiau nei pastarųjų dalykų nebuvimas.

Naujoji, patobulinta darbo jėgos „suprekinimo“ meno forma yra neįkandama griozdiškai, siaubingai inertiškai, tradicinei, jokiai kaitai nepasiduodančiai, rutiniškai valstybės biurokratijai. Toji biurokratija tiesiog nėra pajėgi šio meno plėtoti, mokyti ir diegti. Ši užduotis geriau jau patikima vartotojų rinkoms, nuo seno pagarsėjusioms tuo, jog yra mielai pasirengusios ugdyti tokius savo klientų gebėjimus ir išties tai daro. Darbo jėgos naujo suprekinimo perdavimas rinkai yra giliausia valstybės atsivertimo į „dereguliacijos“ ir „privatizacijos“ kultą prasmė.

Darbo rinka yra tik viena iš gausybės prekių rinkų, į kurias yra įrašyti individų gyvenimai; darbo jėgos rinkos kaina yra tik viena iš daugybės rinkos kainų, kuriomis

reikia domėtis, kurias būtina stebėti ir įvertinti galvojant apie individualius gyvenimiškus siekius. Tačiau visose rinkose galioja tos pačios taisyklės.

Pirmoji – galutinis visų parduodamų prekių tikslas yra būti vartojamoms pirkėjų. Antroji – pirkėjai norės įsigyti prekes, jei (ir tik jei) jų vartojimas žada patenkinti jų troškimus. Trečioji – kaina, kurią potencialus vartotojas, siekiantis patenkinti troškimus, yra pasiruošęs sumokėti už siūlomas prekes, priklausys nuo šio pažado patikimumo ir nuo šių troškimų intensyvumo.

Potencialių vartotojų susitikimai su potencialiais jų vartojimo objektais tampa svarbiausiomis savito tarpžmogiškųjų santykių tinklo, trumpai vadinamo „vartotojų visuomene“, statybinėmis medžiagomis. Arba veikiau egzistencinė struktūra, žinoma „vartotojų visuomenės“ pavadinimu, išsiskiria tuo, jog tarpžmogiškuosius santykius perdirba pagal santykių tarp vartotojų ir jų vartojimo objektų modelį ir panašumą. Šis svarbus rezultatas buvo pasiektas vartojimo rinkoms aneksavus ir kolonizavus tarp žmogiškų individų plytinčią erdvę; tą erdvę, kurioje yra sumezgami žmones siejantys saitai ir pastatomos juos skiriančios sienos.

Didžiai iškraipant konsumeristinės revoliucijos tikrąją esmę, vartotojų visuomenė dažniausiai vaizduojama kaip susitelkusi į santykius tarp vartotojo, užtikrintai įsitvirtinusio dekartiškojo *subjekto* vaidmenyje, ir prekės,

vaidinančios dekartiškojo *objekto* vaidmenį, net jei tais atvejais subjekto–objekto susitikimo traukos centras yra akivaizdžiai perkeltas iš kontempliacijos sferos į veiklos sferą. Veikdamas – kaip ir kontempliuodamas – *mąstantis* (suvokiantis, tyrinėjantis, lyginantis, įvertinantis, nustatantis ryšius, suprantantis) dekartiškasis subjektas susiduria su daugybe erdvinių objektų (suvokiamų, tyrinėjamų, lyginamų, vertinamų, besijungiančių į ryšius, suprantamų), tačiau dabar dar jam iškyla užduotis su jais *apsieiti*: judinti, pasisavinti, naudoti, atsikratyti.

Visuotinai pripažįstama, kad suverenumo laipsnis, paprastai priskiriamas vartotojo naratyvų subjektui, yra kvestionuotinas ir abejotinas. Kaip teisingai nurodė Donas Slateris, vartotojo paveikslas, nutapytas mokslinguose vartojamo gyvenimo aprašymuose, svyruoja tarp dviejų kraštutinumų – „kultūrinių naivuolių ar net stačiai kvailių“ ir „modernybės herojų“. Pirmajame kraštutinume vartotojai demonstruojami kaip tik nori, tik ne kaip suverenūs veikėjai: jie vaizduojami apgauti nesąžiningų pažadų, suvilioti, sugundyti, priversti ar kitaip manipuliuojami atvirų ar paslėptų, tačiau visuomet pašalinių jėgų. Kitame kraštutinume piešiamas vartotojo atvaizdas apima visas dorybes, už kurias modernybė norėtų būti šlovinama – tokias kaip racionalumas, tvirta autonomija, gebėjimas save apibrėžti ir įtvirtinti. Toks portretas vaizduoja žmogų, turintį „herojišką valią ir in-

telektą, galinčius perkeisti gamtą ir visuomenę bei palenkti jas abi individo laisvai ir asmeniškai pasirinktų troškimų galiai."[12]

Visgi svarbiausia yra tai, jog abiejose versijose – tiek vaizduojant juos reklamos aukomis, tiek herojiškais savaiminio troškimo valdyti praktikuotojais – vartotojai yra išplėšiami iš galimų vartoti objektų universumo ir įkurdinami už jo ribų. Daugumoje aprašymų pasaulis, kurį sukūrė ir palaiko vartotojų visuomenė, yra aiškiai padalintas į *tuos, kuriuos renkasi,* ir *tuos, kurie renkasi*; prekes ir jų vartotojus; vartojamus daiktus ir juos vartojančius žmones. Tačiau faktiškai vartotojų visuomenė yra tokia, kokia yra, būtent todėl, kad taip nėra: nuo kitų visuomenės tipų ją skiria kaip tik tai, jog minėtosios perskyros *blunka*, o galiausiai ir visiškai *išnyksta*.

Vartotojų visuomenėje niekas negali tapti subjektu pirmiau netapęs preke, ir nė vienas jos narys negali išlaikyti savo subjektiškumo nuolat negaivindamas, neatnaujindamas ir nepapildydamas tų savo savybių, kurių paprastai tikimasi ir reikalaujama iš parduodamos prekės. „Subjekto subjektiškumas" ir didžiuma to, ką šis subjektiškumas leidžia pasiekti, yra nukreipta į nesibaigiančias pastangas tapti ir išlikti parduodama preke. Svarbiausias vartotojų visuomenės bruožas – kad ir kaip

[12] Don Slater, *Consumer Culture and Modernity*, Polity, 1997, p. 33.

užmaskuotas ir stropiausiai slepiamas – yra *vartotojų pavertimas prekėmis*; ar veikiau jų ištirpinimas prekių jūroje, kurioje – cituojant, ko gero, cituojamiausią iš gausiai cituojamų Georgo Simmelio teiginių – daiktų skirtumų reikšmė ir vertė, „o sykiu ir patys daiktai suvokiami kaip niekiniai", jie „atrodo kažkokie blyškūs ir pilki", visi daiktai „plaukia nenutrūkstamame pinigų sraute turėdami tą patį specifinį svorį".[13] Tad pagrindinė vartotojo užduotis ir pagrindinis motyvas, skatinantis įsitraukti į nuolatinį vartojimą, yra ištraukti save iš tos blyškios ir pilkos nematomybės ir niekingumo, paversti save išsiskiriančiu iš masės objektų, „turinčių tą patį specifinį svorį ir taip kristi į akį (*blasé!*) vartotojams...

Pirmasis Corrine Bailey Rae, 27 metų dainininkės, gimusios Lydse* ir 2005-aisiais pasirašiusios kontraktą su EMI, albumas vos per keturis mėnesius tapo platininiu.[14] Nuostabus įvykis, vienas iš milijono ar šimtų milijonų – skrydis į žvaigždes po trumpo pasirodymo

[13] Georg Simmel, 'Die Grossstädte und das Geistesleben' (1902–1903); cituojamas Kurto Wollfo vertimas: ‚Metropolis and Mental Life', in *Classic Essays on the Culture of Cities*, ed. Richard Sennett, Appleton-Century-Crofts, 1969, p. 52. [Čia cituojama iš liet. leidimo: Georg Simmel „Didmiesčiai ir dvasinis gyvenimas", in Georg Simmel, *Sociologija ir kultūros filosofija. Rinktinė*, vertė Albinas Lozuraitis, Vilnius, Margi raštai, 2007, p. 287–288. (Vert. past.)]

* Originali rašyba *Leeds* – Anglijos Vakarų Jorkšyro miestas. Jame įsikūrusiame universitete knygos autorius ilgą laiką dėstė, o šiuo metu yra jo profesorius emeritas. (Vert. past.)

[14] Žr. interviu Bryanui Gordonui, *Observer Magazine*, 21 May 2006, p. 20–24.

indie grupėje ir darbo *Soul Club* rūbininke. Tikimybė ne didesnė, o gal net mažesnė, nei laimėti loterijoje Aukso puodą (vis dėlto atkreipkime dėmesį, jog kiekvieną savaitę milijonai žmonių perka loterijos bilietus). „Mano mama yra pradinių klasių mokytoja, – pasakojo Corrine žurnalistams, – ir kai ji klausia vaikų, kuo jie norėtų būti užaugę, jie sako: „Įžymybe". Ji klausia jų, kam to reikia, o jie atsako: „Nežinau, aš tiesiog noriu būti įžymus"."

Šiose svajonėse „būti įžymybe" reiškia ne daugiau (bet ir ne mažiau!) nei puikuotis ant tūkstančių žurnalų viršelių ir milijonuose ekranų, būti pastebimam, matomam, apkalbamam, tad, galima numanyti, ir daugelio *geidžiamam* – visai kaip tie bateliai, sijonai ar aksesuarai, šiandien demonstruojami blizgiuose žurnaluose ir iš TV ekranų ir todėl pastebėti, matomi, apkalbami ir geidžiami... „Gyvenimas yra daugiau nei medijos, – pastebi Germaine Greer, – bet ne ką daugiau... Informacijos amžiuje nematomumas yra tolygus mirčiai." Nuolatinis, nesustabdomas, vis naujas suprekinimas prekei, taigi ir vartotojui, yra tai, kas gyviems organizmams yra metabolizmas.

Po svajonėmis apie šlovę slypi dar viena svajonė. Tai svajonė apie nebeištirpimą pilkoje, beveidėje ir neraiškioje prekių masėje. Tai svajonė apie virtimą žymia, ryškiai matoma ir trokštama preke, apie kurią kalbama,

kuri išsiskiria iš masės kitų prekių, pro kurią neįmanoma praeiti jos nepastebėjus, kurios nebūtų galima nuleisti juokais ar išmesti iš galvos. Vartotojų visuomenėje virtimas geistina ir geidžiama preke yra medžiaga, iš kurios gaminamos svajonės ir pasakos.

Rašydamas dar tik pradėjusioje klostytis gamintojų visuomenėje, Karlas Marxas smerkė savo amžininkus ekonomistus už „prekinį fetišizmą“: už jų įprotį tyčia ar netyčia nepastebėti prekių judėjime žmogiškųjų santykių ar juos slėpti; *tarsi* prekės pačios užmegztų santykius vienos su kitomis, be jokio žmonių įsikišimo. Pasak Marxo, atradimas, jog darbo jėgos pardavimas ir pirkimas yra „gamybinių santykių“, glūdinčių „prekių apyvartos“ fenomenuose, esmė, buvo tiek šokiruojantis, tiek revoliucingas: tai buvo pirmasis žingsnis link žmogiškojo matmens atkūrimo vis labiau nužmogintoje kapitalistinio išnaudojimo tikrovėje.

Kiek vėliau Karlas Polanyi's pradrėks kitą skylę prekinio fetišizmo nuaustoje iliuzijoje: taip, sakys jis, gebėjimas dirbti buvo parduodamas ir perkamas taip, *tarsi* jis būtų prekė kaip ir visos kitos, tačiau, pasak jo, gebėjimas dirbti *nėra* ir *negali būti* prekė „kaip“ visos kitos. Įspūdis, jog darbas yra paprasčiausia prekė, tėra baisi tikrosios dalykų padėties parodija, nes „gebėjimas dirbti“ negali būti perkamas ar parduodamas atskirai nuo jo turėtojų.

Kitaip nei kitų prekių atvejais, čia pirkėjai negali savo pirkinių „parsinešti namo“. Šie jų pirkiniai netampa išskirtine ir besąlygiška jų nuosavybe, kaip kad kiti pirkiniai, pirkėjai nėra laisvi *utere et abutere* (naudoti ir piktnaudoti) juos kaip užsigeidę. Toks, iš pažiūros „grynai komercinis“, sandoris (prisiminkime Thomo Carlyle'o nusiskundimus XIX amžiaus pradžioje, jog daugiaaspekčiai žmogiškieji ryšiai tapo redukuoti į grynus „piniginius santykius“) neišvengiamai susieja darbo jėgos turėtojus ir pirkėjus *abipusiais* ryšiais ir glaudžia *tarpusavio* priklausomybe. Darbo rinkoje žmogiškieji santykiai kyla iš kiekvieno *komercinio* sandorio; kiekviena darbo sutartis yra dar vienas prekinio fetišizmo paneigimas, ir po kiekvieno sandorio netrukus pasipila jo ydingumo bei jį lydinčių apgavystės ar saviapgaulės įrodymai.

Prekinio fetišizmo gausybė pridengė žmogišką, pernelyg žmogišką *gamintojų* visuomenės esmę, na o dabar atėjo *subjektyvumo fetišizmo* eilė pridengti suprekintą, pernelyg suprekintą *vartotojų* visuomenės tikrovę.

„Subjektyvumas“ vartotojų visuomenėje, lygiai kaip „prekiškumas“ gamintojų visuomenėje, yra (pasitelkiant vykusią Bruno Latouro sąvoką) *faitishe* – visiškai žmogiškas produktas, pakylėtas į antžmogiško autoriteto rangą, pamiršus ar atmetus jo žmogišką, pernelyg žmogišką kilmę, taip pat ir eilę žmogiškų veiksmų, kurie paskatino jo pasirodymą ir buvo šio pasirodymo *sine qua*

non sąlyga. Kalbant apie prekę gamintojų visuomenėje, būtent gamintojų gebėjimo dirbti pirkimo ir pardavimo aktas, suteikdamas jam rinkos vertę, paversdavo darbo produktą preke – tokiu būdu, kuris autonomiškos prekių sąveikos akivaizdoje likdavo nematomas (paslėptas). Kalbant apie subjektyvumą vartotojų visuomenėje, būtent atpažinimo ženklų, naudojamų kuriant tapatybę – šią tariamai viešą „savojo Aš" išraišką, kuri faktiškai yra Jeano Baudrillard'o „simuliakras", pakeičiantis „reprezentaciją" to, ką ji, manoma, turinti reprezentuoti, – pirkimas ir pardavimas turėtų būti pašalintas iš galutinio produkto.

Vartotojų „subjektyvumas" susideda iš prekių pasirinkimų. Pasirinkimų, kuriuos atliko subjektas ar potencialūs to subjekto pirkėjai. Subjektyvumo aprašymas įgauna pirkinių sąrašo formą. Tai, kas laikoma vidinės „savojo Aš" tiesos *materializacija*, faktiškai yra materialių – objektyvuotų – vartotojo pasirinkimo žymių *idealizacija*.

Prieš kurį laiką viena iš sparčiai besidauginančių internetinių pažinčių bendrovių (*parship.co.uk*) atliko apklausą, parodžiusią, kad 2005 m. iš viengungių, kurie naudojosi pažinčių tarnybų paslaugomis, du trečdaliai (apie 3,6 milijono) šiam tikslui pasitelkė internetą. Tais metais „internetinių pažinčių" verslas uždirbo 12 milijonų svarų sterlingų, ir buvo tikimasi, jog 2008-aisiais

uždirbs 47 milijonus.[15] Per šešis mėnesius iki apklausos viengungių, tikėjusių, jog jie ras tinkamą partnerį internete, dalis išaugo nuo 35 iki 50 procentų – ir ši kreivė vis dar kyla. Komentuodama tokius atradimus, viena iš internete* publikuotų „dygliuotųjų esė" autorių pastebėjo:

> „Tai atspindi fundamentalų pokytį to, kaip žmonės raginami galvoti apie savo asmeninius santykius ir organizuoti savo asmeninį gyvenimą – viešai demonstruoti intymius dalykus ir veikti pagal tokias sutartines normas, kurios labai jau panašios į taikomas perkant automobilį, namą ar atostogų kelionę."[16]

Pritardama kitos „dygliuotos" rašytojos[17] požiūriui, autorė mano, jog potencialūs interneto pažinčių tarnybų lankytojai yra raginami atsigręžti į internetines paslaugas, nes tai „saugesnis, labiau kontroliuojamas pasirinkimas", leidžiantis jiems „išvengti rizikos ir nenuspėjamumo, būdingo susitikimams akis į akį". „Vienišumo baimė bloškia žmones prie kompiuterių, o su nepažįstamaisiais siejami pavojai atgraso nuo susitikimų realiame gyvenime." Tačiau už visa tai reikia sumokėti tam tikrą kainą.

[15] Žr. 'Why today's singles are logging on in search for love at first byte', *The Times*, 5 Jan. 2006.

* Portale *spiked-online.com.* (Vert. past.)

[16] Jennie Bristow, 'Are we addicted to love?', *www.spiked-online.com.*

[17] Josie Appleton, 'Shopping for love', ten pat.

Jonathanas Keane'as atkreipia dėmesį į „sėlinantį įtampos ir piktnaudojimo jausmą“, persekiojantį žmones, kad ir kaip jie stengtųsi jo išvengti šokinėdami iš vienos internetinės svetainės į kitą – lygiai taip, kaip anksčiau vieną po kito versdavo katalogo puslapius ieškodami idealaus partnerio.[18]

Žinoma, žmonės, besikreipiantys pagalbos į interneto tarnybas, yra išlepinti į vartotojus orientuotos vartojimo rinkos, žadančios kiekvieną pasirinkimą padaryti saugų, o kiekvieną sandorį – vienkartiniu veiksmu, nelydimu jokių įsipareigojimų, „jokių papildomų sąlygų“, „jokių papildomų priemokų“, jokių „mūsų agentas susisieks su jumis vėliau“. Tačiau tokia išlepusi egzistencija – minimizuojanti riziką, stipriai sumažinanti atsakomybę ar net visai jos atsisakanti bei priskirianti protagonistams *a priori* neutralizuotą subjektyvumą, – pasirodo, vis dėlto turi pašalinį efektą (vartojant šiandien populiarų posakį, – „šalutinius nuostolius“): daugybės socialinių įgūdžių praradimą.

Buvimas kūniškų žmonių draugijoje verčia internetinių pažinčių tarnybų klientus, išugdytus prekių rinkos praktikų, jaustis nejaukiai. Prekės, su kuriomis jie išmokyti socializuotis, yra skirtos jas liesti, tačiau pačios neturi rankų lietimui, yra atviros apžiūrai, tačiau pačios nepažvelgia į juos ir nereikalauja akių kontakto, jos klus-

[18] Žr. Jonathan Keane, 'Late capitalist nights', *Soundings* (Summer 2006), p. 66–75.

niai leidžiasi kliento apžiūrimos ir apsaugo nuo apžiūros jį patį; jas galima pažiūrinėti nesibijant, jog kažkas žvelgs į tavo akis, tuos didžiųjų sielos paslapčių langus. Interneto tarnybos didžiumą savo patrauklumo kildina iš to, kad paverčia ieškomus žmogiškus partnerius tam tikros rūšies prekėmis, su kuriomis gerai išugdyti vartotojai yra pratę turėti reikalą ir žino, kaip su jomis elgtis. Kuo labiau klientai grūdinasi ir „bręsta“, tuo labiau jie vengia atsidurti situacijoje „akis į akį“, jie trinka ir drovisi pamatę, jog žvilgsniai turi būti abipusiai, o „transakcijose“ jie, subjektai, taip pat yra ir objektai.

Parduotuvėse prekės įgyjamos kartu su atsakymais į visus klausimus, kurių potencialūs pirkėjai galėtų paklausti prieš nuspręsdami jas pirkti, tačiau jos pačios tyli ir neužduoda jokių klausimų, ne tik nemalonių. Prekės išpasakoja tai, ką reikia išpasakoti, ir dar daugiau, nereikalaudamos abipusiškumo. Jos laikosi dekartiškojo „objekto“ vaidmens – tai visiškai nuolanki, paklusni medžiaga, skirta būti valdoma, formuojama ir naudojama visagalio subjekto. Dėl visiško savo paklusnumo jos pakylėja pirkėją į garbingą, savimeilę glostantį ir ego išpučiantį suverenaus subjekto rangą, nekvestionuojamą ir nesukompromituojamą. Įtikinamai, nepriekaištingai ir realistiškai vaidindamos objektų vaidmenį, rinkos prekės sukuria ir nuolat atnaujina epistemologinius ir prakseologinius „subjektyvumo fetišizmo“ pagrindus.

Kaip pirkėjai, mes esame rinkos vadybininkų ir komercinių scenaristų deramai išugdyti subjekto vaidmeniui – išmonei, išgyvenamai kaip gryniausia tiesa, vaidybai, pateikiamai kaip „tikrasis gyvenimas“, tačiau ilgainiui išstumiančiai tikrąjį gyvenimą bei atimančiai iš jo bet kokias galimybes sugrįžti. Ir kuo daugiau gyvybiškai svarbių dalykų, kadaise taip sunkiai įgytų, be parduotuvių tinklų tarpininkavimo tampa suprekinti (pavyzdžiui, vandens tiekimo privatizavimas, nedvejotinai nuvedęs į butelių su vandeniu atsiradimą parduotuvių lentynose), tuo labiau „subjektyvumo fetišizmo“ pamatai yra išplečiami ir sutvirtinami. Užbaigiant populiarųjį Descartes'o *cogito* perdirbinį: „Perku, vadinasi, esu...“, reiktų pridurti žodį „subjektas“. Ir juo daugiau laiko sugaištama parduotuvėse (fiziškai ar mintyse, kūniškai ar elektroniškai), tuo daugiau progų atsiranda dar daugiau jo ten praleisti.

Partnerio paieškų/pirkimo persikėlimas į internetą lydi gerokai platesnę internetinės prekybos tendenciją. Vis daugiau žmonių renkasi apsipirkimą internete, o ne parduotuvėse. Patogumas (pristatymas į namus) ir degalų ekonomija yra tiesioginis, nors tik dalinis, šio reiškinio paaiškinimas. Tiek pat, jei ne labiau, svarbus ir dvasinis komfortas, patiriamas pakeitus pardavėją monitoriumi.

Susitikimas su gyvu asmeniu reikalauja tokių socialinių gebėjimų, kurių asmuo gal nebeturi arba turi nepa-

kankamai, o dialogas visuomet reiškia atsiverti kažkam nežinomam: tarsi atsiduoti likimui. Daug ramiau žinoti, jog tai mano, tik mano delnas laiko pelę ir mano, tik mano pirštas spaudo mygtuką. Jau niekuomet nebenutiks taip, kad netyčinė (ir nesuvaldyta!) grimasa mano veide ar trumpai blykstelėjusi, tačiau iškalbinga geismo išraiška „nutekės“ ir išduos kitoje dialogo pusėje esančiam asmeniui mano vidinių minčių ar intencijų daugiau, nei aš esu pasiruošęs atskleisti.

Georgas Simmelis veikale *Soziologie der Sinne* (*Pojūčių sociologija*) pažymėjo, jog mano žvilgtelėjimas į kitą asmenį norom nenorom atskleidžia mano paties asmenybę. Mano žvilgtelėjimas į kitą, tikintis išvysti jo ar jos dvasios ir / ar širdies būseną, pats yra pasmerktas būti išraiška, o joje pasirodantys intymiausi jausmai negali būti lengvai pažaboti ar užmaskuoti – nebent esate aukšto meistriškumo profesionalus aktorius. Taigi prasminga imituoti vadinamąjį stručio elgesį, slėpti galvą smėlyje, ir nukreipti ar nudelbti akis: nežiūrėdamas į kito akis, savo „vidinį Aš“ (tiksliau, savo vidines mintis ir emocijas) padarau nematomą, neperprantamą...

Dabar, stacionarių, nešiojamų ar delninių kompiuterių ir mobiliųjų telefonų eroje, daugelį mūsų supa daugiau smėlio, nei jo reikia galvai paslėpti. Mums nebereikia nerimauti dėl ypatingų pardavėjo gebėjimų skaityti veidus ir jo galios įtikinti ar dėl mūsų silpnumo

akimirkų. Mano baimės ir viltys, troškimai ir abejonės liks tokie, kokie ir turi būti – mano ir tik mano. Aš neskubėsiu spausti mygtukų „pirkti“ ir „patvirtinti“ tol, kol nesurinksiu, nesurikiuosiu ir neapsvarstysiu kiekvieno pasirinkimo visų „už“ ir „prieš“ ir nepalyginsiu jų su alternatyvių pasirinkimų „už“ ir „prieš“. Tol, kol elgiuosi taip atsargiai, atpildo valanda, skelbianti nuosprendį, jog pasiektas lemiamas taškas ir per vėlu grįžti ar gailėtis, „per vėlu iš naujo apgalvoti“, „visi tiltai sudeginti“ ir „per vėlu pradėti“, yra išlaikoma per padorų ištiestos rankos (dirbant su klaviatūra, tiksliau būtų sakyti „per pirštо“) atstumą; aš esu tas vienintelis ir nepakartojamas visa ko vadas ir laikau vairą savose rankose. Jaučiuosi apsaugotas ne tik nuo visų kitų nepažįstamų ir neperprantamų žmonių klastų ir gudrybių – tačiau ir nuo savęs paties, nuo sprendimo pasprukti, nuo impulsyvaus veikimo „pagal nuotaiką“, kurio vėliau gailėčiausi (jokios garantijos, kad nesigailėsiu) galbūt net visą likusį gyvenimą. Tai galioja įsigyjant automobilį ar žoliapjovę, kompiuterį ar atostogų kelionę, taip pat lankantis pramogų centre; kodėl tai neturėtų galioti įsigyjant partnerį?

Galiausiai, ir tai ne mažiau svarbu: mūsų pasaulyje, kuriame viena viliojanti naujovė veja kitą kvapą gniaužiančiu greičiu, pasaulyje, pilname nuolatinių naujų pradžių, pati kelionė yra saugesnė ir žavesnė už numatomą atvykimą: visas džiaugsmas yra patiriamas apsipirkimo

proceso metu, tuo tarpu pats įsigijimo faktas, lydimas numatomos griozdiškų ir nepatogių padarinių ar pašalinių efektų naštos, žada nemenką frustracijos, sielvarto ir apgailestavimų tikimybę. O kadangi internetinės parduotuvės dirba visą parą, galima kiek tik nori ištęsti pasitenkinimo laiką nesuteršiant jo nerimu dėl būsimų frustracijų. Apsipirkimo eskapados jau nebėra reikalo iš anksto planuoti – ji gali būti suskaidyta į daugybę džiugių pasitenkinimo momentų, gausiai pažyrančių viršum kitų gyvenimiškų siekių ir nuskaidrinančių net tamsiausias ar nuobodžiausias dėmes.

Žinoma, kliūva tai, jog *partnerio* paieškos ne visai įtelpa į apsipirkinėjimo parduotuvėse schemą; dar sunkiau į ją telpa *gyvenimo draugo*, partnerio visam gyvenimui, paieškos.

Nuolatiniame prevenciniame kare su rizika ir nerimu, kurių kupinas besirenkančiojo gyvenimas pasirinkimų visuomenėje, interneto teikiama pagalba tėra ribota ir „tik iki tam tikro laipsnio“. Jis gali šiaip taip apraminti ieškančiojo nerimą, kol vyksta paieškos, tačiau poveikis nepasieks išsipildymo momento, į kurį, tikimasi, veda atradimo kelionė ir iš kurio kildinamas pastarosios patrauklumas ir motyvacija. Kaip ir prekinis fetišizmas, apėmęs gamintojų visuomenę, subjektyvumo fetišizmas, apėmęs vartotojų visuomenę, galiausiai remiasi iliuzija.

Gamybinė gamintojų galia negalėjo būti atskirta nuo pačių gamintojų; tai buvo jų neatskiriama galia; taigi nematoma, tačiau nepakeliama ir neišvengiama darbo jėgos pirkimo ir pardavimo sandorių kaina buvo kompleksiškas, daugialypis ir, svarbiausia, *abipusis* saitas, sujungiantis pirkėjus su pardavėjais visam gamybos laikotarpiui, kuriam ir buvo nupirkta darbo jėga. Šis saitas reiškė, jog jau iš anksto buvo nulemta, kad pradedama ilga, galbūt net nesibaigianti interesų susidūrimų, kunkuliuojančių prieštarų bei atviro priešiškumo, kasdienių susirėmimų ir ilgalaikių karų dėl pripažinimo grandinė. Iš esmės tas pats galioja ir „malonumų jėgos" įsigijimo atveju: kad ir kaip išsamiai ir sąžiningai asmenys būtų pristatyti pažinčių tarnybos tinklalapyje, interneto naršytojų ieškomos nuostabios, džiuginančios būsimų partnerių *savybės*, nuo kurių priklauso, ar jie bus pasirinkti, negali būti atskirtos nuo *asmenų*, kurie šias savybes turi, lygiai kaip ir gebėjimas dirbti negali būti atplėštas nuo jį turinčių gamintojų.

Kitaip nei fikcija, paskubomis elektroniškai sukompiliuota iš keleto iš anksto surinktų atributų, realus asmuo, turintis ne tik klausančias ausis, bet ir kalbantį liežuvį, nori, jog išrinktasis partneris į jos ar jo akis žiūrėtų tik tiek, kiek ir pats norėtų, kad būtų žiūrima į jo ar jos akis; realus asmuo turi emocijas, kurios tik ir laukia sužadinimo ir pačios yra pasirengusios sužadinti, taip pat jis turi

savo nuosavą biografiją kartu su tos biografijos suformuotais charakteriu, lūkesčiais ir laimės modeliu: niekas nė iš tolo neprimena pasyvaus, romaus, nuolankaus ir lankstaus dekartiškojo „objekto“. Pasmerktieji būti „auktoriais“ (*aucthorship*) (tuo „negrynu“ „aktoriaus“ ir „autoriaus“ mišiniu, veikiausiai neišgryninamu dėl kiekvieno aktoriaus (veikėjo) gebėjimo būti savo veiksmų autoriumi ir tų veiksmų nepakartojamumo) nepasiduoda „grynojo subjektyvumo“ iliuzijos apgaulei. Jokios atsargumo priemonės nepakeis šio fakto ir „neišgrynins“ šių susipynusių santykių: kad ir kaip energingai ir išmoningai būtų mėginama, tai padaryti tikrai nebus lengva.

„Vartotojo suverenumas“ gali plėstis tik iki tam tikrų neperžengiamų ribų. Kad ir koks būtų spaudimas šias ribas išplėsti (o gal būtent dėl jo), kiekviename žmonių tarpusavio susitikime jos pasirodo neįveikiamos.

Subjektyvumo fetišizmas, lygiai kaip ir anksčiau prekinis fetišizmas ir lygiai dėl tos pačios priežasties, yra paremtas melu – net jei šiedu fetišizmai kreipia savuosius tiesos slėpimo veiksmus į skirtingas egzistencinėje žmogaus būklėje įsišaknijusios subjekto–objekto dialektikos puses. Abi fetišizmo rūšys suklumpa ties ta pačia kliūtimi: žmogiškojo subjekto, narsiai besipriešinančio nuolatiniams bandymams jį suobjektinti, užsispyrimu.

Vartotojų visuomenėje subjekto–objekto dualumas įtraukiamas į vartotojo ir prekės dualumą. Tad ir žmogiškuose santykiuose subjekto suverenumas yra perdirbamas ir pateikiamas kaip vartotojo suverenumas – tuo tarpu objekto pasipriešinimas, kylantis iš jo dar ne visai užgniaužto, tačiau jau rudimentinio suverenumo, yra suvokiamas kaip neteisingai pasirinktos prekės neadekvatumas, prastumas ar nekokybiškumas.

Rinkos valdomas vartotojiškumas turi receptą, kaip su šiais nepatogumais susidoroti: netikusias ar tiesiog nekokybiškas ir ne visiškai tenkinančias prekes dera keisti kitomis, naujomis, patobulintomis. Šis receptas virsta strategija, kurios patyrę vartotojai griebiasi beveik negalvodami, kaip išmokto ir įsisavinto įpročio; pagaliau juk vartotojų–prekių rinkose poreikis keisti „pasenusius“, ne visiškai tenkinančius ir/ar nebepageidaujamus vartojimo objektus yra įrašytas pačių produktų ir jų reklamos kampanijų projektuose, skirtuose nuolatiniam pardavimų didinimui. Praktinis produkto vartojimo ir jo teikiamos naudos trumpalaikiškumas yra įtrauktas į rinkodaros strategijas bei numatomus pelnus: jis yra iš anksto numatomas, nurodomas ir įdiegiamas į vartotojo praktikas per naujų (šiandienos) pasiūlymų apoteozę ir senų (vakarykščių) pasiūlymų juodinimą.

Pagrindinis būdas susidoroti su nepasitenkinimu vartotojų visuomenėje – tai atsikratyti nepasitenkinimą

sukeliančių objektų. Vartotojų visuomenė nuvertina patvarumą, prilygindama „seną“ „pasenusiam“, nebetinkamam toliau vartoti ir išmestinam į sąvartyną. Didžiuliai šiukšlių kiekiai ir laiko atkarpos tarp troškimo kilimo ir išnykimo trumpėjimas palaiko subjektyvumo fetišizmo gyvybingumą ir pasitikėjimą juo, nepaisant daugybės jo keliamų nusivylimų. Vartotojų visuomenės neįmanoma įsivaizduoti be klestinčios atliekų šalinimo pramonės. Iš vartotojų nėra prašoma prisiekti ištikimybę jų įsigyjamiems vartoti objektams.

Vis labiau paplitęs „grynųjų santykių“ modelis, atskleistas Anthony'o Giddenso *Intymumo transformacijose* (*Transformations of Intimacy*), gali būti interpretuojamas kaip šios prekių rinkos taisyklės perkėlimas į žmogiškųjų ryšių sferą. „Grynieji santykiai“, dažnai stebimi ir kartais garbinami populiariajame folklore ir masinių medijų pateikiamose jo reprezentacijose, gali būti įsivaizduojami panašiai kaip numanomas ar tiesiogiai postuluojamas vartotojo suverenumas. Išlyga, skelbianti *vieno* iš partnerių sprendimą esant pakankama priežastimi *nutraukti* santykius sumažina (o gal net apskritai panaikina) skirtumą tarp dviejų partnerių santykių bei įprastinių vartojimo prekių įgijimo proceso, – tą gana esminį skirtumą, kylantį dėl to, kad šiems santykiams *pradėti* būtinas *abipusis* sutikimas. Būtent ši aplinkybė apnuogina *panašumą*, įveikiantį visus *skirtumus*: „grynųjų

santykių“ modelyje, taip pat kaip ir prekių rinkose, partneriams yra suteikta teisė elgtis vienas su kitu taip, kaip jie elgiasi su vartojimo objektais. Vos tik leidimas (ir nurodymas) išmesti ir pakeisti visiško pasitenkinimo nebeteikiantį vartojimo objektą yra išplečiamas į partnerystės santykius, partneriai yra nusviedžiami į vartojimo objektų padėtį. Paradoksalu, tačiau jie ten nusviedžiami dėl savo siekio įgyti ir monopolizuoti suverenaus vartotojo prerogatyvas...

Akivaizdu, jog į naudą ir pasitenkinimą nukreipti „grynieji santykiai“ yra visiškai priešingi draugystei, ištikimybei, solidarumui ir meilei – visiems šiems „Aš–Tu“ santykiams, skirtiems sucementuoti žmogiškosios bendrystės pastatą. Juk santykių „grynumas“ matuojamas etiškai įkrautų ingredientų nebuvimu. „Grynųjų santykių“ patrauklumas slypi tame, jog jie delegitimuoja tokius klausimus kaip (cituojant Ivaną Klimą): „Kur riba tarp teisės į asmeninę laimę ir naują meilę, iš vienos pusės, ir beatodairiško savanaudiškumo, griaunančio šeimą ir galbūt net vaikų gyvenimus, iš kitos?“[19] Pagaliau jų patrauklumas glūdi tame, jog žmonių ryšių užmezgimas ir nutraukimas yra paskelbiami moraliai „adiaforiškais“ (indiferentiškais, neutraliais) aktais, šitaip išlaisvinant veikėjus iš atsakomybės vieno už kitą: tos besąlygiškos

[19] Ivan Klima, *Between Security and Insecurity*, Thames and Hudson, 1999, p. 60–62.

atsakomybės, kurią meilė žada, puoselėja ir saugo varge ir džiaugsme. „Gerų ir tvarių abipusių santykių kūrimas“, kitaip nei pasitenkinimo per vartojimo objektus paieškos, „reikalauja milžiniškų pastangų“ – to, ką „grynieji santykiai“ empatiškai atmeta vardan kitų vertybių, tarp kurių fundamentalios etinės atsakomybės už kitą nėra. Vis dėlto meilė, visiškai kitaip nei pasitenkinimo troškimas, pasak Klimos, gali būti palyginta su

> „meno kūrinio kūrimu... Tam taip pat reikalinga vaizduotė, visiškas susikaupimas, įvairių žmogaus asmenybės aspektų derinys, menininko pasiaukojimas ir absoliuti laisvė. Tačiau meilei, kaip ir kuriant meno kūrinį, labiausiai reikia veiksmo, t. y. nerutiniškos veiklos ir elgsenos, taip pat ir nuolatinio dėmesio partnerio vidinei prigimčiai, pastangų perprasti jo ar jos individualybę ir pagarbos. Pagaliau – ir tai ne mažiau svarbu – jai reikia tolerancijos, suvokimo, jog nedera partneriui primesti savo požiūrio, idealų ar užkirsti jam kelią į laimę.“

Galime sakyti, jog meilė vengia žadėti, kad laimė ir prasmė bus lengvai pasiektos. O „grynieji santykiai“, įkvėpti vartotojiškų praktikų, žada, jog šitai bus pasiekta lengvai ir neskausmingai, tuo pat metu laimę ir prasmę jie paverčia likimo užgaidomis – veikiau loterijos prizais, o ne kūrybos ir kryptingų pastangų rezultatais.

Šiuo metu, kai rašau šiuos žodžius, pasirodė svarbi Johno Brewerio ir Franko Trentmanno sudaryta studija, atskleidžianti daugybę vartotojiškumo veidų.[20] Jos įvade sudarytojai, remdamiesi išsamia galimų šio reiškinio tyrimo prieigų analize, daro tokią išvadą:

> „Pradėjome šį skyrių kalbėdami apie įspūdingą modernaus vartojimo gausą ir įvairovę bei apie sunkumus, kylančius tuomet, kai bandome šią įvairovę sutalpinti į vienus interpretacinius rėmus... Vieno vartojimo naratyvo, vienos vartotojų tipologijos ir vienos monolitinės vartotojiškos kultūros versijos nepakanka...“

Susidūrus su bauginančia užduotimi sukurti tokį darnų vartotojų ir jų gyvenimo strategijų vaizdą, jie mums pataria „pripažinti, jog rinkos neišvengiamai yra įsitvirtinusios kompleksinėse politinėse ir kultūrinėse matricose, teikiančiose vartojimo veiksmams jų specifinį rezonansą ir svarbą. Tik tuomet mūsų kalbėjimas apie modernųjį vartojimą visoje jo galybėje ir pilnatvėje bus teisingas.“

Ak, kokie jie teisūs. Tolesnis tekstas yra dar viena iliustracija jų tezei: dar viena iš nesuskaičiuojamų kognityvinių perspektyvų, iš kurių iki šiol buvo apžvelgiamas moderniojo vartojimo reiškinys. Šis bandymas yra ne

[20] Žr. *Consuming Cultures, Global Perspectives*, ed. John Brewer and Frank Trentmann, Berg, 2006.

mažiau (tikiuosi, ir ne daugiau) dalinis nei tie, kuriuos jis siekia veikiau papildyti, o ne pataisyti ar stoti jų vieton.

Šioje knygoje aš noriu pasiūlyti tris „idealiuosius tipus“: vartotojiškumo, vartotojų visuomenės ir vartotojiškos kultūros. Plačiau apie metodologinį idealiųjų tipų pagrindimą ir jų reikšmę pažinimui skaitykite pirmame knygos skyriuje; tačiau jau čia dera pabrėžti, jog „idealieji tipai“ nėra socialinės tikrovės nuotraukos ar atvaizdai, jais bandoma sukurti tos tikrovės esminių elementų ir jų konfigūracijų modelius, kurie padėtų chaotiškai išsibarsčiusius patirties duomenis sudėlioti į pamąstomą visumą. Idealieji tipai nėra socialinės tikrovės aprašymai, bet įrankiai jai analizuoti ir, viliuosi, perprasti. Jų tikslas – padaryti taip, kad mūsų gyvenamos visuomenės paveikslas mums „ką nors sakytų“; siekdami šio tikslo, jie specialiai postuluoja didesnį socialinio pasaulio homogeniškumą, neprieštaringumą ir logiškumą, nei liudija ir leidžia suvokti mūsų kasdienis patyrimas. Jie yra giliai įsišakniję į kasdienį žmogiškąjį patyrimą ir praktikas. Tačiau norint geriau suprasti šias praktikas, jų priežastis ir motyvus, į jas reikia žvelgti per atstumą, kuris leistų aprėpti visumą: žmogiškųjų praktikų matymas taptų visapusiškesnis ir aiškesnis jų analitikams, o sykiu, tikėtina, atskleistų veiksmų priežastis ir motyvus patiems veikėjams.

Žinoma, neneigiu tikrovės „betvarkės“ (sudėtingumo, daugialypumo, heterogeniškumo), kurią mums liudija

patyrimas. Tačiau taip pat turiu omenyje, jog modeliai, „adekvatūs reikšmės lygmeniui“, kaip pasakytų Maxas Weberis, yra neįkainojami, kad ką nors suprastume ir kad suvoktume panašumus ir skirtumus, sąryšius ir pertrūkius, glūdinčius painioje patyrimo įvairovėje. Mano siūlomi idealieji tipai yra skirti tam, kad *su jų pagalba būtų mąstoma ir matoma.*

Turėdamas galvoje šią idėją, siūlau keletą sąvokų, kurios, viliuosi, galėtų padėti atpažinti ir įvardinti naujus, tik dabar pasirodančius reiškinius ir procesus, kurių nesugriebia senieji sąvokų tinklai, – tokius kaip „puantilistinis laikas“, „vartotojų suprekinimas“ ir „subjektyvumo fetišizmas“. Pagaliau, ir tai išties svarbu, aš noriu aprašyti interakcinių ir vertinamųjų vartotojiškumo modelių poveikį įvairiems iš pažiūros nesusijusiems socialinės aplinkos aspektams, tokiems kaip politika ir demokratija, socialinis pasidalijimas ir stratifikacija, bendruomenė ir partnerystė, tapatybės kūrimas, žinojimo gamyba ir taikymas arba/bei vertybinės preferencijos.

Pagrindinės šios knygos temos – prekių rinkos įkvėptų ir pagal jos matus sukonstruotų pasaulėžiūrų bei elgsenos tipų invazija į žmogiškųjų santykių tinklą ir pastarojo užkariavimas bei kolonizavimas; pasipiktinimo, nepritarimo, o kartais ir pasipriešinimo okupacinėms jėgoms šaltiniai; klausimas apie ribas (jei tokių esama),

kurių okupacinei valdžiai nevalia peržengti. Šių temų šviesoje čia darkart apžvelgiamos ir interpretuojamos šiuolaikinės gyvensenos socialinės formos ir kultūra.

Tačiau šioje knygoje numatyta papasakoti istorija bus tikrai negalutinė ir atvira tęsiniui – kaip ir visi reportažai iš mūšio lauko...

I. vartotojiškumas *versus* vartojimas

Vartojimas akivaizdžiai yra banalus, net trivialus dalykas. Mes visi vartojame kasdien, kartais šventiškai – rengdami vakarėlį, minėdami svarbų įvykį ar „pamalonindami" save už itin įspūdingą pasiekimą, tačiau didžiąją laiko dalį vartojame paprastai, taip sakant, rutiniškai, be didesnio išankstinio planavimo, ilgai negalvodami.

Išties, suvestas į savo archetipinę metabolinio ciklo – rijimo, virškinimo ir šalinimo – formą, vartojimas yra nuolatinė ir neišvengiama gyvenimo sąlyga, nesaistoma nei laiko, nei istorijos; vienas iš neatskiriamų biologinio išlikimo elementų, būdingas tiek mums, žmonėms, tiek ir kitiems gyviems organizmams. Žiūrint iš šios perspektyvos, vartojimo fenomenas savo šaknimis siekia gyvųjų organizmų atsiradimą, jis iš tiesų yra nuolatinė integrali kiekvienos gyvenimo formos, žinomos iš istorinių naratyvų ir etnografinių aprašymų, dalis. Akivaizdu, jog *plus ça change, plus c'est la même chose*... Bet kuri vartojimo forma, laikoma tipiška tam tikram žmonijos istorijos periodui, gali nesunkiai būti parodyta esanti šiek tiek pakitusi praėjusių laikotarpių vartojimo būdų versija. Šioje srityje tęstinumas atrodo esąs taisyklė; pertrūkiai,

netolydumas, radikalūs pokyčiai, o ką jau kalbėti apie revoliucines, takoskyrines transformacijas, gali būti (ir dažnai yra) laikomi ne kokybine, bet veikiau kiekybine kaita. Ir vis dėlto, jei vartojimo veikla kaip tokia nėra atvira naujovėms ir manevrams, šito negalima pasakyti apie vaidmenį, kurį žmogaus buvimo pasaulyje būdui jis vaidino praeityje ir tebevaidina šiandien. Ir ypač tai netinka, jei kalbame apie vartojimo vietą tarp socialinio gyvenimo stilių ir klimatą sąlygojančių veiksnių bei apie jo svarbų (gal net lemiamą) vaidmenį nustatant tarpžmogiškųjų santykių modelius (*pattern-setter*).

Per visą žmonijos istoriją vartojimo veiksmai ar su vartojimu susiję veiksmai (vartojimo objektų gamyba, saugojimas, platinimas ar valdymas) nuolat teikė „žaliavą“, iš kurios, pasitelkus vaizduotės varomą kultūrinį išradingumą, buvo galima lipdyti ir faktiškai buvo lipdomos įvairios gyvenimo formos ir tarpžmogiškųjų santykių modeliai (*patterns*). Ypač tai išryškėjo tuomet, kai gamybos veiksmas atsiskyrė nuo vartojimo ir kiekvienas iš šių veiksmų vienas kito atžvilgiu įgijo vis didėjančią autonomiją – tiek, kad jie galėjo būti reguliuojami, modeliuojami (*patterned*) ir valdomi tarpusavyje nepriklausomų institucijų. Po „Paleolito revoliucijos“, užbaigusios čia pat ką radę suvartojančių rinkėjų (*hand-to-mouth gatherers*) egzistencijos būdą ir pradėjusios pertekliaus ir sandėliavimo erą, istorija jau gali būti rašoma kaip tos

tarpinės tarp gamybos ir vartojimo esančios srities išmoningo kolonizavimo ir administravimo istorija.

Tvirtinama (tai plėtojama toliau šiame skyriuje), jog labai svarbus lūžio taškas, kuris, galima sakyti, nusipelno būti pavadintas „konsumeristine revoliucija", įvyko keletu tūkstantmečių vėliau, perėjus nuo vartojimo (*consumption*) prie „vartotojiškumo" (*consumerism*), tuomet, kai vartojimas, pasak Colino Campbello, daugumos žmonių gyvenimuose tapo „ypač svarbiu, jei ne esminiu", „pačiu tikriausiu egzistencijos tikslu"[1]; tuomet, kai „mūsų gebėjimas „norėti", „trokšti", „geisti" ir ypač mūsų gebėjimas nuolat tokias emocijas patirti faktiškai tapo žmonių bendrabūvio „ekonomikos" pagrindu.

Ekskursas: apie „idealiųjų tipų" metodą. Prieš einant toliau, dera užbėgti už akių neišvengiamai kylantiems neišsprendžiamiems ginčams dėl analizuojamųjų fenomenų unikalumo ir bendrumo ar, konkrečiau, dėl jų partikuliarumo ir universalumo. Abejonių nekelia tai, kad niekas ar beveik niekas žmonijos istorijoje nėra visiškai nauja ta prasme, kad neturėtų jokių pirmtakų praeityje; priežastingumo grandinės gali nusidriekti į praeitį be galo toli. Tačiau taip pat abejonių nekelia ir

[1] Žr. Colin Campbell, „I shop therefore I know that I am: the metaphysical basis of modern consumerism", in Karin M. Ekström and Helene Brembeck (eds.), *Elusive Consumption*, Berg, 2004, p. 27 ir toliau.

tai, jog skirtingose gyvenimo formose net tie fenomenai, kurių universalus egzistavimas gali būti įrodytas, įgyja kiek skirtingas konfigūracijas – ir būtent konfigūracijos ypatybės, daug labiau nei jos sudedamųjų dalių specifiškumas, „lemia skirtingumą". „Vartotojiškumo", „vartotojų visuomenės" ar „vartotojiškos kultūros" modeliai, apie kuriuos čia kalbama, yra tai, ką Maxas Weberis vadino „idealiaisiais tipais": tai abstrakcijos, kuriomis siekiama nusakyti unikalias konfigūracijas, sudarytas iš anaiptol ne unikalių elementų, ir kurios padeda atskirti tokį, o ne kitokį išsidėstymą apibrėžiančias unikalias ypatybes nuo daugybės kitų aspektų, kurie yra bendri, t. y. būdingi ne vien tiek aptariamai, bet ir kitoms konfigūracijoms. Dauguma, o gal net visos sąvokos, nuolat vartojamos socialiniuose moksluose – tokios kaip „kapitalizmas", „feodalizmas", „laisvoji rinka", „demokratija" ir, žinoma, „visuomenė", „bendruomenė", „vieta", „organizacija" ar „šeima" – turi idealiųjų tipų statusą. Kaip teigė Weberis, „idealieji tipai" (jei jie deramai sukonstruoti) yra naudingi, o kartu ir būtini pažintiniai instrumentai, net jei (ar galbūt *kadangi*) jie sąmoningai nušviečia tam tikrus socialinės tikrovės aspektus, tuo pat metu palikdami šešėlyje kitus, laikomus mažiau relevantiškais ar visiškai atsitiktiniais esminių, būtinų tam tikros gyvenimo formos bruožų atžvilgiu. „Idealieji tipai" nėra tikrovės aprašymai, jie yra įrankiai jai analizuoti. Jie naudingi

mąstymui; kitaip tariant, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, nepaisant savo abstrakčios prigimties, jie įgalina empiriniu patyrimu pasiekiamos socialinės tikrovės aprašymą. Tik šių įrankių dėka mintys tampa pamąstomos, tik jų dėka yra įmanomas koherentiškas naratyvas apie itin netvarkingus žmogiškojo patyrimo gaunamus duomenis. Taigi prisiminkime paties Maxo Weberio argumentą, elegantiškiausiai ir įtikinamiausiai pagrindžiantį idealiųjų tipų kūrimą bei taikymą ir iki šiol nepraradusį savo aktualumo, o kartu relevantiškumo sociologinei praktikai:

> „[S]ociologinė analizė sykiu ir abstrahuojasi nuo tikrovės, ir padeda mums ją suprasti, nes parodo, kokiu aproksimacijos laipsniu vienas ir tas pats konkretus istorinis fenomenas gali vienu metu būti iš dalies „feodalinis“, iš dalies „biurokratinis“, o dar ir „charizmatinis“. Norint suteikti šioms sąvokoms griežtai apibrėžtas reikšmes, sociologams būtina formuluoti grynus idealiuosius tipus, atitinkančius veiksmo formas, kurios, būdamos visiškai adekvačios reikšmės lygmeniui, kiekvienu atveju apimtų didžiausią galimą loginės integracijos laipsnį. Tačiau būtent dėl to retai (jei apskritai kada) pasitaiko rasti realų reiškinį, atitinkantį kurį nors iš šių idealiai sukonstruotų idealiųjų tipų.“[2]

[2] Žr. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, trans. A. R. Henderson, Talcott Parsons, *The Theory of Social and Economic Organization*, Hodge, 1947, p. 110.

Kol prisimename Weberio žodžius, galime saugiai (tik atsargiai) naudoti šiuos „grynuosius konstruktus“ tam, kad padarytume pamąstomą ir suprantamą visuotinai „negryna“ laikomą tikrovę, tuo pat metu išvengdami spąstų, tykančių neatsargiųjų, linkusių supainioti „grynus idealiuosius tipus“ su „tikrovės fenomenais“. Tad galime judėti toliau ir konstruoti vartotojiškumo, vartotojų visuomenės ir vartotojiškos kultūros modelius – autoriaus manymu, būtent jie yra įrankiai, įgalinantys suprasti esminius visuomenės, kurioje šiuo metu gyvename, aspektus ir taip sukonstruoti koherentišką naratyvą.

Galime sakyti, kad „vartotojiškumas“ yra socialinės sanklodos tipas, susiklostantis perdirbant kasdienius, nuolatinius ir, taip sakant, „nuo režimo nepriklausomus“ žmogiškus norus, troškimus ir geismus į *pagrindinę* visuomenės *varomąją jėgą*; jėgą, kuri koordinuoja sistemos reprodukciją, socialinę integraciją, socialinę stratifikaciją ir žmogiškųjų individų formavimąsi, taip pat vaidina pagrindinį vaidmenį individų ir grupių saviidentifikacijos procesuose bei jiems renkantis ir įgyvendinant individualią gyvenimo strategiją. „Vartotojiškumas“ atsiranda tuomet, kai vartojimas perima tą kertinį vaidmenį, kurį gamintojų visuomenėje vaidino darbas. Kaip primygtinai tvirtina Mary Douglas, „Kol nesužinosime, kam žmonėms reikia prabangos dalykų [t. y. prekių, pranoks-

tančių gyvybines reikmes] ir kaip jie juos naudoja, tol toli gražu nežvelgsime į nelygybės problemas rimtai."[3]

Kitaip nei *vartojimas*, kuris pirmiausia yra pavienių žmogiškųjų būtybių bruožas ir užsiėmimas, *vartotojiškumas* yra *visuomenės* atributas. Tam, kad visuomenė įgytų šį atributą, absoliučiai individualus gebėjimas norėti, trokšti ir geisti, kaip ir gamintojų visuomenėje individualus gebėjimas dirbti, turi būti atskirtas („susvetimintas") nuo individų ir perdirbtas/sudaiktintas į išorinę jėgą, išjudinančią „vartotojų visuomenę" ir palaikančią jos, kaip specifinės žmogiško bendrabūvio formos, veikimą, sykiu pagal tą patį pavyzdį nustatant specifinius parametrus individualioms žmogiško gyvenimo strategijoms ir kitaip manipuliuojant individų pasirinkimų ir elgesio galimybėmis.

Visa tai nedaug tepasako apie pačios „konsumeristinės revoliucijos" *turinį*. Reiktų nuosekliau patyrinėti klausimą, *ko* mes „norime", „trokštame" bei „geidžiame" ir *kaip* mūsų norų, troškimų ir geismų esmė pakinta tiek per patį perėjimo į vartotojiškumą procesą, tiek kaip šio perėjimo pasekmė.

Visuotinai (nors panašu, kad klaidingai) manoma, jog tai, ko vyrai ir moterys, įmesti į vartotojiškos formos gyvenimą, pirmiausia trokšta ir geidžia, yra įsigyti, turėti ir kaupti daiktus, vertinamus dėl patogumų ir/ar

[3] Mary Douglas, *In the Active Voice*, Routledge and Kegan Paul, 1988, p. 24.

visuomeninio prestižo, kuriais šie daiktai turėtų apdovanoti jų turėtojus / savininkus.

Gėrybių įsigijimas ir *turėjimas,* užtikrinantis (ar bent jau žadantis užtikrinti) patogumus ir prestižą, išties motyvavo norus ir troškimus gamintojų visuomenėje, kuri buvo atsidavusi stabilaus saugumo bei saugaus stabilumo tikslui ir savo ilgalaikėje raidoje kliovėsi šiems motyvams pritaikytais individualaus elgesio modeliais.

Iš tiesų gamintojų visuomenė – pamatinis „tvirtosios" („*solid*") modernybės fazės visuomenės modelis – buvo visų pirma orientuota į saugumą. Siekdama saugumo, ši visuomenė rinkosi tokias gyvenimo sąlygas, kokių žmonės troško – tvirtas, patikimas, tvarkingas, pastovias, skaidrias, taip pat ilgalaikes, net antlaikiškas ir saugias. Šis troškimas buvo puikiausia medžiaga, iš kurios buvo galima konstruoti gyvenimo strategijas ir elgesio modelius, skirtus tokiems laikams, kai „daug – tai galia" ir „didelis – tai gražu", – masinių gamyklų ir masinių kariuomenių erai, kuriai būdingos varžančios taisyklės ir jų laikymasis, biurokratinės bei panoptinės dominavimo strategijos, siekiančios primesti discipliną ir subordinaciją bei pasikliaujančios individualaus elgesio modeliavimu ir rutinizavimu.

Tais laikais daug vietos užimantis, sunkus, masyvus ir nejudrus turtas pranašavo saugią ateitį, žadančią nuolat teikti asmeninius patogumus, galią ir prestižą. Dideli

turtai leido tikėtis stabilios, gerai apsaugotos ir patikimos egzistencijos, atsparios būsimiems likimo kaprizams; buvo tikima, kad jie gali apdrausti savo savininkų gyvenimus nuo kitaip nekontroliuojamų lemties užgaidų. Sukauptos gėrybės nebuvo skirtos nedelsiant suvartoti, priešingai, jas buvo siekiama apsaugoti nuo pakenkimų ar išbarstymo ir išlaikyti nepaliestas; jų pagrindinis tikslas ir vertė buvo ilgalaikio saugumo užtikrinimas. Kaip storos miesto įtvirtinimų sienos gynė gyventojus nuo nenuspėjamų ir neapsakomų pavojų, galbūt tykančių išorėje, taip ir turtai turėjo būti ginami nuo pernelyg ankstyvo nusidėvėjimo ir išėjimo iš apyvartos.

Tvirtosios modernybės eros gamintojų visuomenėje pasitenkinimas daugiausia buvo paremtas ilgalaikio saugumo pažadu, o ne greitu malonumo patyrimu; po pasitenkinimo, jei juo būdavo mėgaujamasi, likdavo kartus nesusilaikymo prieskonis ar net padarytos nuodėmės jausmas. Visiškas ar dalinis pasinaudojimas turimų gėrybių teikiamomis patogumų ir saugumo galimybėmis turėjo būti atidėtas, faktiškai neapibrėžtam laikui, tam atvejui, jei jos nebeatliktų savo pagrindinės funkcijos, kurią buvo numatęs savininkas, sunkiu darbu jas pelnydamas, kaupdamas ir sandėliuodamas – t. y. funkcijos tarnauti tol, kol jų gali prireikti (faktiškai „kol mirtis mus išskirs“). Tik išties patvarūs, nepavaldūs laikui ir nuo jo poveikio apsaugoti turtai galėjo suteikti trokštamą saugumą. Tik

tokie turtai turėjo vidinį polinkį ar bent galimybę ne mažėti, o didėti, – ir tik jie galėjo paremti saugios ateities lūkesčius patvaresniais ir patikimesniais pagrindais, pristatydami savo savininkus kaip vertus pasitikėjimo.

„Parodomasis (*ostentatious*) vartojimas" XX a. pradžioje, kai jį vaizdžiai aprašė Thorsteinas Veblenas, reiškė visai ką kita, nei reiškia dabar: jis nurodė į viešą turtų demonstravimą pabrėžiant jų gausą ir patvarumą, o ne vaizduojant lengvumą, su kuriuo iš užgyventų gėrybių kaipmat gali būti išspausti malonumai, ar atsikratyti jais ir juos naikinti potlačo stiliumi. Tokio demonstravimo nauda augo tiesiogiai proporcingai demonstruojamų gėrybių patvarumui, pastovumui ir nesunaikinamumui. Taurieji metalai ir brangakmeniai, populiariausi demonstravimo objektai, nesioksiduodavo ir neprarasdavo savo spindesio ir taip atsilaikydavo prieš griaunančią laiko galią; šios jų savybės simbolizavo pastovumą ir ilgalaikį tvirtumą. Tą patį reiškė ir masyvūs plieniniai seifai, kuriuose anie buvo saugomi per pertraukas tarp viešo demonstravimo seansų; tą patį reiškė ir kasyklos, naftos gręžiniai, gamyklos ir geležinkeliai, užtikrinę nuolatinį prabangių brangakmenių tiekimą ir saugoję nuo pavojaus, jog jie bus parduoti ar įkeisti; taip pat ir puošnūs rūmai, į kuriuos brangenybių savininkai pasikviesdavo garsių svečių, kad šie jais grožėtųsi iš arti ir būtinai su pavydu. Jie buvo patvarūs tiek, kiek patvarumo buvo ti-

kimasi iš jų simbolizuojamos socialinės padėties – nesvarbu, paveldėtos ar įgytos.

Visa tai turėjo aiškią prasmę tvirtojoje *gamintojų* visuomenėje – visuomenėje, pasikartosiu, besirenkančioje taupumą ir ilgalaikį apdairumą, patvarumą ir saugumą, o labiausiai – patvarų, ilgalaikį saugumą. Tačiau žmogiškasis saugumo troškimas ir svajonės apie galutinę „stabilią būseną" nebegali skleistis *vartotojų* visuomenėje. Kelyje į vartotojų visuomenę žmogiškasis stabilumo troškimas iš principinių sisteminių aktyvų turi virsti ir išties virsta sistemos didžiaisiais, gal net fatališkais pasyvais, jos funkcionavimo sutrikimų ir žlugimo priežastimi. Vargu ar gali būti kitaip, nes vartotojiškumas, visiškai kitaip nei ankstesnės gyvenimo formos, laimę sieja ne su poreikių *patenkinimu* (kaip linkę teigti jo „oficialūs dokumentai"), bet su *vis didėjančia* troškimų *apimtimi ir intensyvumu*, o tai savo ruožtu numato greitai suvartojamus ir vis naujus objektus, skirtus jiems patenkinti; jis susieja, kaip vykusiai pasakė Donas Slateris, poreikių nestabilumą su raginimu, net imperatyvu „visuomet dairytis produktų jiems patenkinti."[4] Naujiems poreikiams reikia naujų produktų, naujiems produktams reikia naujų poreikių ir troškimų; vartotojiškumo pasirodymas pranašauja rinkoje siūlomų „įgimto greito nusidėvėjimo" prekių erą

[4] Žr. Slater, *Consumer Culture and Modernity*, p. 100.

ir signalizuoja įspūdingą atliekų surinkimo industrijos suklestėjimą...

Troškimų ir poreikių nestabilumas bei iš to kylantis polinkis tučtuojau vartoti jo objektus ir jais disponuoti puikiai dera su naujosios aplinkos, kurioje yra įrašyti artimoje ateityje siektini gyvenimo tikslai, takumu (*liquidity*). Takiosios (*liquid*) modernybės aplinka yra nesvetinga ilgalaikiam planavimui, investavimui ir sandėliavimui; ji nuvelka nuo pasitenkinimo atidėjimo anksčiau dėvėtą taupumo, apdairumo ir ypač išmintingumo rūbą. Daugybė vertingų dalykų netrunka prarasti savo blizgesį bei patrauklumą, ir delsimo atveju jie gali veikiai, jais dar nė nepasimėgavus, tapti tinkami tik šiukšliadėžei. O tuomet, kai mobilumo laipsnis ir pajėgumas skubiai sugriebti pralekiantį šansą tampa pagrindiniais aukštos socialinės padėties ir prestižo veiksniais, masyvūs turtai jaučiami veikiau kaip erzinantis balastas, o ne kaip brangus krovinys.

Stephenas Bertmanas nukalė terminus „dabartistinė kultūra" (*nowist culture*) ir „skubos kultūra" (*hurried culture*), skirtus apibūdinti mūsų gyvenimo būdui tokio tipo visuomenėje, kurioje gyvename.[5] Tai labai vykę terminai, jie tampa ypač parankūs siekiant perprasti takiosios modernybės fenomeno – vartotojiškumo – prigimtį.

[5] Žr. Stephen Bertman, *Hyperculture: The Human Cost of Speed*, Praeger, 1998.

Galime sakyti, kad takus modernusis vartotojiškumas labiausiai pasižymėjo tuo (kol kas tik tuo), kad *ėmėsi iš naujo svarstyti laiko svarbą.*

Takiosios modernybės visuomenės narių patiriamas laikas nėra nei cikliškas, nei linijinis, koks jis buvo kitų žinomų visuomenių nariams. Jis yra, pasitelkiant Michelio Maffesoli'o metaforą, *puantilistinis* (*pointillist*)[6] arba, vartojant beveik sinonimišką Nicole Aubert terminą, *taškinis* (*punctuated*) laikas[7], pasižymintis ne tik ar veikiau ne tiek specifiniu tų laiko taškų turiniu, kiek *pertrūkių* ir *netolydumų* gausa, intervalais, atskiriančiais vienas po kito einančius taškus ir nutraukiančiais ryšius tarp jų. Puantilistiniam laikui būdingesnis nesuderinamumas ir sąsajų stygius nei tolydumas bei nuoseklumas; šioje laiko formoje bet koks nuoseklumas ar priežastinė logika, jungianti vieną po kito einančius taškus, laikomi esančiais (arba įkurdinami) toliausiame retrospektyvių pamąstomumo ir tvarkos paieškų pakraštyje, pastebimai laikant juos taisyklėmis, nepatenkančiomis į rinkinį motyvų, skatinančių veikėjo judėjimą iš vieno taško į kitą. Puantilistinis laikas yra suskaldytas ar net sumaltas į „amžinų akimirkų" miltus – įvykius, incidentus, atvejus,

[6] Žr. Michel Mafessoli, *L'Instant eternal. Le Retour du tragique dans les sociétés postmodernes,* La Table Ronde, 200, p. 16.

[7] Žr. Nicole Aubert, *Le Culte de l'urgence. La Société malade du temps,* Flammarion, 2003, p. 187, 193.

nutikimus, epizodus – uždaras monadas, atskirus gabaliukus, kur kiekvienas gabalėlis redukuotas į tašką, vis artimesnį savo geometriniam bematiškumo idealui.

Kaip pamename iš mokyklinių pamokų apie Euklido geometriją, taškai neturi ilgio, pločio ar gylio; kyla pagunda sakyti, jog jie egzistuoja *pirma* erdvės ir laiko; taškų universume erdvė ir laikas dar tik turėtų prasidėti. Tačiau kaip žinome iš kosmologijos ekspertų, tokie neerdviniai ir nelaikiniai taškai turi begalinį potencialą plėstis ir begalę galimybių, laukiančių sprogimo – tai patvirtino (jei tikėsime nūdienės kosmogonijos postulatais) pirminis taškas, buvęs iki „didžiojo sprogimo“, pradėjusio laiko ir erdvės visatą. Pasitelkiant vaizdingą Maffesoli'o pasažą, šiandien „Dievo idėja yra sutraukta į amžinąją dabartį, tuo pat metu apimančią ir praeitį, ir ateitį“; „gyvenimas, tiek individualus, tiek visuomenės, yra ne kas kita kaip dabarčių seka, skirtingu intensyvumu patiriamų akimirkų rinkinys“.[8]

Tikima, kad kiekvienas laiko taškas turi savyje dar vieno „didžiojo sprogimo“ galimybę ir kad paskui jį einantys taškai taip pat turi šią galimybę, nepaisant to, kas nutiko ankstesniems taškams ir nepaisant nuolat besikaupiančios patirties, rodančios, jog dauguma galimybių būna arba klaidingai puoselėtos, arba prarastos, o

[8] Mafessoli, *L'Instant eternal*, p. 56.

didžiuma taškų apskritai pasirodo esą bergždi, didžiuma judėjimo pasireiškimų juose – nesėkmingi. Jei nubraižytume puantilistinio gyvenimo žemėlapį, jis būtų siaubingai panašus į įsivaizduotų, sufantazuotų, visiškai nepaisytų ar nerealizuotų galimybių kapines. Arba, priklausomai nuo požiūrio taško, jis būtų panašus į iššvaistytų galimybių kapines: puantilistiniame universume vilčių labai aukšti ankstyvų mirčių, abortų ir persileidimų rodikliai.

Puantilistiniame laiko modelyje „progresas" nesuvokiamas kaip tuščia laiko upės vaga, lėtai, bet užtikrintai pripildoma žmonių darbų; ar kaip žmonių darbai, virstantys vis elegantiškesniu ir aukštesniu pastatu, kylančiu aūkštas po aūkšto nuo pamatų iki stogo, kiekvieną aūkštą saugiai klojant ant prieš tai buvusiojo iki pat to momento, kai ant stogo kraigo iškeliamas gėlių vainikas, ženklinantis ilgų ir kruopščių pastangų pabaigą. Šis vaizdinys pakeičiamas nuostata, kad (cituojant Franzo Rosenzweigo XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje užrašytą frazę, kuri tuomet buvo kvietimas į kovą, tačiau skaitoma XXI a. pradžioje ji skamba kaip pranašystė) idealus tikslas „gali ir turi būti pasiektas, galbūt po akimirkos ar net šią akimirką."[9] Arba, kaip

[9] Franz Rosenzweig, *Star of Redemption*, trans. William W. Hallo, Routledge and Kegan Paul, 1971, p. 226–227.

teigiama neseniai Michaelio Lövy pasiūlytoje Walterio Benjamino moderniosios istorinio proceso vizijos reinterpretacijoje, „būtinybės laiko“ idėją pakeitė „galimybių laiko, atsitiktinio laiko, nuolat, bet kuriuo metu atviro nenumatytam naujumo įsiveržimui“ samprata, „istorijos supratimas kaip atviro, iš anksto nenulemto proceso, kuriame staigmenos, nenumatyti laimingo atsitiktinumo mostai ir netikėtos galimybės gali pasirodyti bet kurią akimirką“[10]. Kiekviena akimirka, kaip pasakytų Benjaminas, turi savo revoliucinį potencialą. Ar galiausiai, šįkart paties Benjamino žodžiais, atkartojančiais senųjų žydų pranašų žodyną: „Kiekviena ateities sekundė jiems buvo varteliai, pro kuriuos galėjo įžengti Mesijas.“[11]

Siegfriedas Kracaueris, paliudydamas savo prekinį ženklą – gąsdinančią ateities numatymo galią, teigė, kad neišvengiamai artėjanti laiko transformacija vyks pagal schemas, kurios pirmiausia buvo išskleistos Marcelio Prousto monumentalioje studijoje apie praėjusį laiką ir pomirtinę jo egzistenciją. Pasak Kracauerio, Proustas radikaliai „nureikšmino“ chronologiją:

[10] Žr. Michael Lövy, *Fire Alarm: Rereading Walter Benjamin's 'On the Concept of History'*, Verso, 2005, p. 102–105.

[11] Žr. Walter Benjamin, 'Theses on the concept of history', in *Selected Writings, Volume 4 (1938–1940)*, trans. Edmund Jephcott et al., Harvard University Press, 2003. [Čia cituojama iš: Walter Benjamin, „Apie istorijos sampratą“, in Walter Benjamin, *Nušvitimai*, vertė Laurynas Katkus, Vilnius, Vaga, 2005, p. 335. (Vert past.)]

„Atrodo, kad jam istorija visai nėra procesas, o kaleidoskopiškų pokyčių kratinys – kažkas panašaus į atsitiktinai krūvon sukrentančius ir išsisklaidančius debesis... Nėra jokios laiko tėkmės. Egzistuoja vien tik netolydi, nepriežastinė situacijų, pasaulių arba periodų seka, apie kurią, kaip ir paties Prousto atveju, turi būti mąstoma kaip apie projekcijas arba dalis savasčių, į kurias jo [Prousto] būtis – tik ar pagrįstai tariame mūsų vidujybėje egzistuojant sau tapačią būtį? – paeiliui transformuojasi... Kiekviena situacija yra savarankiškas darinys, kurio negalima išvesti iš prieš tai buvusiųjų."[12]

„*Telos*", iš anksto pasirinktas ar iš anksto nulemtas tikslas, gali pasirodyti tik retrospektyviai, prabėgus keliems „savarankiškiems dariniams"; nėra žinoma, kokia logika, jei apskritai čia esama kokios nors logikos, sudėlioja šias „darinių" sekas vieną šalia kitos tokia, o ne kitokia tvarka. Kad ir kokia toji retrospektyviai sukonstruota logika būtų, jos nevalia laikyti išankstine kompozicija ar projektu bei motyvuoto veiksmo trajektorija. Galime sakyti, kad šiuo metu madingas terminas „nenumatytos pasekmės" yra vartojamas neteisingai, nes priešdėlis „ne-", prieš „-numatytas" nurodo, jog fenomenas yra anomalijos atvejis, atsitraukimas nuo normos; tačiau būtent

[12] Žr. Siegfried Kracauer, *History: The Last Things before the Last*, Markus Wiener, 1994, p. 160–161.

nenumatoma veiksmo pasekmių prigimtis yra *norma*, o veiksmo intencijų sutapimas su veiksmo pasekmėmis veikiau yra *išimtis*, atsitiktinumas ar likimo išdaiga. Kalbėdamas apie Proustą Kracaueris empatiškai nurodo:

> „...romano pabaigoje Marcelis, kuris tuomet tampa viena su Proustu, atranda, kad visi nesusiję ankstesnieji „aš" ištiesbuvo kelio, kuriuo jis judėjo pats to nežinodamas, fazės ar pakopos. Tik dabar, *post factum*, jis atpažįsta, kad ši kelionė laiku turi tikslą; kad ji tarnavo vieninteliam tikslui – parengti jį menininko pašaukimui."

Visgi atkreipkime dėmesį, kad staigus prasmės, kurią turėjo praėjusių momentų seka (nors ta prasmė nepasirodė tiems, kurie patys dalyvavo šioje sekoje, arba išliko jiems paslaptimi), apsireiškimas (gimimas) taip pat įvyko „situacijoje", viename „momente", tokiame kaip ir praėję momentai – nors, pasirodo, labiau pažengusiame (nenumatyto ir nepastebėto) „nokimo" (slaptai vykstančiame) procese ir labiau priartėjusiame prie sprogdinančio paslėptosios daiktų prasmės atskleidimo nei ankstesni momentai. Taip pat atkreipkime dėmesį į tai, jog dabar, kaip ir anksčiau, nebuvo jokio išankstinio įspėjimo, kad šis momentas, kitaip nei ankstesni ar vėlesni, galėtų būti tiesos momentas, prasmės gimimo (apsireiškimo) momentas – nebuvo pasakyta, kad jis nutiks, kol jis ne-

nutiko. Visame tūkstančio puslapių Prousto pasakojime nėra jokių nuorodų, jog jis įvyks...

Puantilistiniuose Sisley'aus, Signaco ar Seurat *tapybos darbuose,* taip pat ir kai kuriuose Pissarro ar Utrillo paveiksluose spalvoti taškai yra sujungti į prasmingas figūracijas: tapytojui užbaigus savo drobę, žiūrovai gali matyti medžius, debesis, pieveles, smėlėtus paplūdimius, besimaudančiuosius, pasirengusius panirti į upę. Puantilistiniame *laike* būtent „gyvenimo praktiko" užduotis yra sujungti taškus į prasmingas konfigūracijas. Kitaip nei tapytojų puantilistų darbuose, paprastai tai vyksta atgaline tvarka. Konfigūracijos atrandamos retrospektyviai; jos retai kada sukuriamos iš anksto – o jei ir sukuriamos, teptukai, kuriais spalvotos dėmės yra perkeliamos iš mintinių žemėlapių į drobes, retai kada, o gal ir niekada, yra tokie klusnūs „gyvenimo praktikų" akims ar rankoms, kaip kad pakluso didiesiems vizualiųjų menų kūrėjams.

Kaip tik dėl šių priežasčių „dabartistinis" gyvenimas dažniausiai yra „skubos" gyvenimas. Galimybė, galimai glūdinti bet kuriame taške, pasmerkta žūti kartu su juo; šiai vienintelei galimybei nebus jokio „kito šanso". Kiekvienas taškas gali būti išgyvenamas kaip absoliuti ir išties nauja pradžia, tačiau jei nebus greitos ir kryptingos paskatos neatidėliotinam veiksmui, uždanga nusileis

vos prasidėjus veiksmui, labai nedaug kam spėjus įvykti. Delsimas yra serijinis šansų žudikas.

Apdairumas sufleruoja, kad kiekvienam norinčiam pagauti šanso blyksnį joks greitis nėra per didelis, bet kokios dvejonės yra nerekomeduojamos, nes bausmė už jas itin griežta. Kadangi nežinia, kas yra kas, užtikrintai išlieka tol, kol kiekvienõs akimirkos galimybės nėra iki galo patikrintos, vien tik neleidžiantis sustoti skubėjimas, gali – tik gali – subalansuoti netikrų aušrų ir pradžių gausą. Tikintis, kad didžiulės erdvės, paruoštos naujoms pradžioms, driekiasi priekyje, o jose glūdi gausybė taškų, kurių vis dar neišbandytas „didžiojo sprogimo" potencialas nėra praradęs savo paslaptingumo, taigi (vis dar) nėra diskredituotas, manoma, jog viltys dar gali būti išgelbėtos nuo pernelyg ankstyvos pabaigos duženų ar veikiau nuo nesėkmingų pradžių.

Tikra tiesa, „dabartistiniame" vartotojiškos eros gyventojų gyvenime motyvas skubėti dažnai reiškia raginimą *įgyti* ir *kaupti*. Tačiau labiausiai primygtinis poreikis, verčiantis skubą tikru imperatyvu, vis dėlto yra būtinybė *atsikratyti* ir *pakeisti kuo nors kitu*. Sunkus bagažas, būtent toks, kurio nenorima palikti dėl sentimentalaus prisirišimo ar dėl neapgalvotai prisiekto lojalumo, sunaikins sėkmės galimybes. „Nėra prasmės sielotis dėl palieto pieno", – latentinis pranešimas, slypintis už kiekvienos reklaminės žinutės apie naują ir dar neištirtą galimybę patirti

palaimą. Arba didysis sprogimas įvyksta tiesiog dabar, per patį pirmą bandymą, arba užtrukti šiame konkrečiame taške daugiau nebėra prasmės, pats metas jį palikti ir judėti prie kito. Kaip didžiojo sprogimo galimybės vieta kiekvienas laiko taškas išnyksta vos tik pasirodęs.

Gamintojų visuomenėje po klaidingo starto ar nepasisekusio bandymo jums veikiausiai patars: „Bandyk darsyk, tačiau šįkart atkakliau – mikliau ir stropiau"; tačiau to tikrai nebus vartotojų visuomenėje. Tuos įrankius, su kuriais nepasisekė kažko nuveikti, dera išmesti, o ne pagaląsti ir bandyti darsyk – labiau įgudus, labiau atsidavus ir tikintis geresnių rezultatų. Tuomet, kai vakarykščių troškimų objektai ir vakarykštės viltys netesi savo pažadų ir nesuteikia greito ir visiško pasitenkinimo, kurio tikėtasi, jų dera atsisakyti – kartu su visais santykiais, sukėlusiais „sprogimą", tačiau ne tokį „didį", kaip tikėtasi. Skubà turi būti intensyviausia tuomet, kai lekiama nuo vienos (jau nepavykusios, tuoj nepavyksiančios ar galimai nepavyksiančios) akimirkos prie kitos (dar neišbandytos). Reikia būti atsargiam, turint omenyje karčią Fausto pamoką, jog būsi pasmerktas amžinybei pragare tą pat akimirką, kurios įsigeisi, būtent todėl, kad ji buvo pati maloniausia ir vertà pasilikti amžiams. „Dabartistinėje" kultūroje noras, kad laikas sustotų, yra paikumo, tingumo ar neišmanymo simptomas. Toks noras yra ir baustinas nusikaltimas.

Vartotojiška ekonomika klesti esant prekių apyvartai, jos bumai fiksuojami tuomet, kai dideli kiekiai pinigų eina iš rankų į rankas; o pinigams keičiant savininkus, dalis vartojimo produktų keliauja į sąvartyną. Todėl vartotojų visuomenėje laimės siekimas – tikslas, dažniausiai pasitelkiamas ir naudojamas kaip masalas marketingo kampanijose, siekiančiose paskatinti vartotojo norą atsisveikinti su savo pinigais (uždirbtais ar numanomai uždirbsimais), – yra nukreipiamas nuo daiktų *gamybos* ar įsigijimo (ką jau kalbėti apie kaupimą) į *disponavimą* jais – būtent to reikia, kad nacionalinis produktas augtų. Koncentravimasis į pirmuosius dalykus, kurio dabar visiškai atsisakyta, vartotojiškai ekonomikai kelia didžiausią nerimą: pirkimo karštinės stagnaciją, sustojimą ar išnykimą. Tačiau orientacija į disponavimą lemia gėra – kitą apsipirkimo raundą. Jei raginimas daugiau įgyti ir turėti nėra lydimas skatinimo atsikratyti nebereikalingų daiktų, jis kuria problemas ateičiai. Vartotojiškos visuomenės vartotojai turi sekti keistais Leonijos, vieno iš nematomųjų Italo Calvino miestų, gyventojų įpročiais:

> „Leonijos gausa ir prašmatnumas matuojami veikiau ne tais daiktais, kurie kas dieną pagaminami, parduodami, nuperkami, o tais, kurie kas dieną išmetami, kad rastųsi vietos naujiems. Net paklausi savęs, ar iš tikrųjų didžioji Leoni-

jos aistra yra, kaip žmonės kalba, mėgavimasis naujais ir įvairiais daiktais, o ne troškimas jų atsikratyti, nutolint nuo savęs, apsivalyti nuo vis atnaujinamos nešvaros."[13]

Didelės kompanijos, pardavinėjančios „ilgaamžes prekes", taip pat suprato ir pripažino, jog išties menkai siūloma ir dėl šios priežasties aistringai trokštama bei vertinama paslauga yra „valymas". Jo poreikis auga proporcingai įsigijimo ir turėjimo augimui. Šiais laikais kompanijos retai ima mokestį už prekių *pristatymą*, bet vis dažniau jos prideda apvalią sumą prie čekio už *atsikratymą* senais „ilgalaikiais" daiktais, kuriuos naujų ir patobulintų „ilgalaikių" daiktų pasirodymas iš džiaugsmo šaltinio pavertė gėdinga ir nemalonia akiai stigma. Būtent išsilaisvinimas iš šios stigmos dabar lemia laimę; o už laimę, visi sutinka, reikia mokėti. Tik pagalvokite, kiek kainuoja supakavimas ir išvežimas iš Jungtinės Karalystės kalnų šiukšlių, kurių kiekis, kaip praneša Lucy Siegle, netrukus peržengs 1,5 milijono tonų ribą[14].

Tuo pačiu pavyzdžiu seka ir didelės kompanijos, užsiimančios „išvaizdos verslu" (*skin trades*), t. y. kompanijos, parduodančios personalines paslaugas, skirtas klientų

[13] Italo Calvino, *Invisible Cities*, trans. William Weaver, Vintage, 1997, p. 114. [Čia cituojama iš: Italo Calvino, *Nematomi miestai*, vertė Violeta Tauragienė, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 137–138. (Vert past.)]

[14] Žr. 'Is recycling a waste of time?', *Observer Magazine*, 15 Jan. 2006.

kūnams. Jos plačiausiai reklamuoja ir su didžiausiu finansiniu pelnu parduoda ekscizijos, šalinimo, paslaugą, padedančią atsikratyti kūno riebalų, raukšlių, inkštirų, kūno kvapų, įvairių „*post*“ depresijų ar daugybės dar neturinčių pavadinimo paslaptingų skysčių ar nesuviršintų praėjusių puotų likučių, neteisėtai įsikūrusių kūne ir nepaliksiančių jo tol, kol nebus išvalyti per prievartą.

Didelės firmos, užsiimančios žmonių supažindinimu, kaip antai AOL interneto pažinčių tarnyba, taip pat linksta pabrėžti, kaip lengvai jų klientai, jei (žinoma, *tik* jei) jie naudojasi šių firmų paslaugomis, gali išvengti nepageidaujamų partnerių ar tų, kurie piktnaudžiauja bendravimu ir kurių sunku atsikratyti. Siūlydamos savo tarpininkavimą šios kompanijos pabrėžia, jog pasimatymai internete yra *saugūs* – tuo pat metu įspėdamos, jog „jei dėl kurio nors nario jaučiatės nepatogiai, liaukitės su juo kontaktavę. Galite jį užblokuoti ir taip nebegauti nepageidaujamų pranešimų.“ AOL pateikia išsamų sąrašą „priemonių, skirtų saugiam pasimatymui realiame gyvenime“.

Tam, kad numalšintų šiuos naujus poreikius, impulsus, kompulsijas ir prisirišimus, o taip pat aptarnautų naujus žmogiškojo elgesio motyvavimo, stebėjimo ir valdymo mechanizmus, vartotojiška ekonomika turi remtis *perteklium* ir *eikvojimu*. Perspektyva suvaldyti ir asimiliuoti nesustabdomai besipučiančią inovacijų masę tampa vis

miglotesnė – galbūt net apskritai pradingsta. Tam, kad vartotojiška ekonomika būtų palaikoma, jau ir taip per didelis naujovių gausėjimo tempas yra pasmerktas pranokti bet kokias pagal esamą paklausą nustatytas ribas.

Vartotojiškoje ekonomikoje produktai, kaip taisyklė, pirma išvysta dienos šviesą (būna išrasti, atrasti atsitiktinai arba rutiniškai suprojektuoti mokslinių tyrimų ir taikomosios veiklos biuruose), ir tik tuomet jiems ieškoma pritaikymo. Daugelis jų, gal net daugumas, netrukus keliauja į sąvartyną, nepavykus surasti suinteresuotų pirkėjų ar net nepradėjus jų ieškoti. Tačiau net tie keli laimingieji, kuriems pavyko atitikti egzistuojantį ar lengvai sukuriamą poreikį, troškimą ar norą, kuriems patenkinti jie gali pasirodyti tinkami (ar ilgainiui tapti tinkami), netrukus yra įveikiami kitų „naujų patobulintų" produktų spaudimo (t. y. produktų, kurie žada padaryti visa tai, ką darė senesnieji produktai, tik greičiau ir geriau, – ir dar keletą papildomų dalykų, kurių joks vartotojas iki tol nelaikė reikalingais ir nė nemanė už juos mokėti), ir tai įvyksta gerokai anksčiau, nei pirmųjų veikimas pasiekė numatytąją pabaigą. Gyvenimo fragmentacija ir jai tarnaujančių įrenginių kiekis auga, kaip nurodo Thomas Hyllandas Eriksenas[15], *eksponentine tvarka*. Kiekvienam

[15] Žr. Thomas Hylland Eriksen, *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*, Pluto Press, 2001. [Liet. leidimas: Thomas Hylland Eriksen, *Akimirkos tironija: greitasis ir lėtasis laikas informacijos amžiuje*, vertė Eglė Išganaitytė, Vilnius, Tyto alba, 2004. (Vert. past.)]

eksponentiniam augimui anksčiau ar vėliau lemta pasiekti tašką, kuriame viliojantys pasiūlymai viršija tikros arba išgalvotos paklausos pajėgumus; dažniausiai šis taškas pasiekiamas anksčiau nei kitas, dar dramatiškesnis taškas, ties kuriuo pasiekiama natūrali pasiūlos riba.

Šios patologinės (o kartu eikvojančios) eksponentinio prekių ir paslaugų gamybos augimo tendencijos ilgainiui galėtų būti pastebėtos – atpažinta jų prigimtis, ir tai galbūt įkvėptų imtis korekcinių ar prevencinių priemonių, jei nekliudytų dar vienas, tačiau daugeliu atžvilgių itin specifinis, taip pat eksponentiškai augantis procesas, dėl kurio atsiranda *informacijos perteklius*.

Ignazio Ramonet skaičiavimu, per pastaruosius trisdešimt metų pasaulyje buvo sukurta daugiau informacijos nei per ankstesnius 5 000 metų, savo ruožtu „viename sekmadieniniame *New York Times* numeryje yra daugiau informacijos, nei XVIII amžiuje vienas išsilavinęs žmogus suvartodavo per visą gyvenimą.“[16] Kaip sunku, tiesiog neįmanoma absorbuoti ir asimiliuoti tokio kiekio šiuo metu „prieinamos“ informacijos (dėl šios aplinkybės didžioji informacijos dalis yra neveiksminga ir nereikalinga jau nuo pat jos atsiradimo), sužinome iš Erikseno pastebėjimo, kad „daugiau nei pusė visų

[16] Žr. Ignazio Ramonet, *La Tyrranie de la communication*, Galilée, 1999, p. 184.

straipsnių, publikuotų socialinių mokslų žurnaluose, niekuomet nebuvo pacituoti“[17]; vadinasi, daugiau nei pusė moksliniais tyrimais gaunamos informacijos niekuomet niekieno neperskaitoma, išskyrus anoniminius „mokslinius recenzentus“ ir kalbos redaktorius. Nuo savęs dar pridėsiu, jog, kadangi gana nemažai mokslinių studijų autorių mini tekstus, kurių jie niekuomet neskaitė (įtvirtinta citavimo sistema, plačiausiai naudojama mokslinių periodinių leidinių, nereikalauja jokio ryšio su cituojamo teksto esme ir praktiškai apsiriboja vien tik vardų paminėjimu, šitaip sankcionuodama ir itin skatindama tokią procedūrą), tad galima spėti, kokiai nedidelei daliai straipsnių turinio prasme apskritai pavyksta rasti kelią į socialinių mokslų diskursą, o ką jau kalbėti apie realų poveikį jo plėtotei.

„Informacijos yra gerokai per daug“, – daro išvadą Eriksenas[18]. Vienas iš esminių gebėjimų informacinėje visuomenėje – „mokėti apsiginti nuo tų 99,99 procentų siūlomos informacijos, kurių nepageidaujame.“ Galime sakyti, kad linija, skirianti prasmingą pranešimą, arba oficialųjį komunikacijos objektą, nuo jo pripažinto konkurento ir kenksmingiausios kliūties – foninio triukšmo, – beveik nutrinta.

[17] Eriksen, *Tyranny of the Moment*, p. 92.
[18] Ten pat, p. 17. [Čia cituojama iš liet. leidimo, op. cit., p. 28. (Vert. past.)]

Žūtbūtinėje kovoje dėl labiausiai riboto iš ribotų resursų – potencialių vartotojų dėmesio – potencialūs prekių tiekėjai, taip pat ir informacijos teikėjai desperatiškai ieško dar likusių trupinėlių vartotojų laiko, mažiausių plyšelių tarp vartojimo momentų, į kuriuos dar būtų galima prikimšti informacijos. Jie tikisi, jog kokia nors dalelė priimančiajame komunikacijos kanalo gale esančios anoniminės minios, desperatiškai ieškodama reikiamos informacijos bitų, atsitiktinai užklius už tiekėjų siūlomos informacijos, kuri jiems nereikalinga, ir kad tuomet priėmėjai bus pakankamai sudominti ar tiesiog jau pavargę ir padarys pauzę ar sulėtins paieškas lygiai tokiam laikui, kuris reikalingas priimti siūlomuosius bitus vietoje tų, kurių ieškojo iš pradžių. Taigi triukšmo fragmentų išsirinkimas ir pavertimas prasmingais pranešimais apskritai tampa atsitiktiniu procesu. „Reklamos kampanijos“, šie viešųjų ryšių industrijos produktai, skirti tam, kad atskirtų geidžiamus (suprask: pelningus) dėmesio objektus nuo neproduktyvaus (suprask: nepelningo) triukšmo – kaip antai visą puslapį užimantys reklaminiai skelbimai, pranešantys apie naujo filmo ar teatro spektaklio premjerą, naujos knygos pasirodymą, naujo TV šou transliaciją, kurios „laikas reklamai“ jau seniai išpirktas, ar naujos parodos atidarymą, – nukreipia dėmesį į tam tikrą vartotojiško troškimo objektą kelioms minutėms ar kelioms die-

noms. Trumpai akimirkai jiems pavyksta sutramdyti, kondensuoti ir nukreipti norima linkme nuolatines ir entuziastingas, o kartu padrikas ir nevaldomas „filtrų" paieškas, tačiau po šios trumpos akimirkos jos vėl grįžta į pirminę padėtį.

Kadangi varžovų, rungtyniaujančių dėl savosios dalies potencialių vartotojų dėmesio, gausėja taip pat eksponentiškai, medžiagos, kurią reikia filtruoti, apimtis pranoksta filtrų pajėgumus jau jų sukūrimo momentu ir dar prieš pradedant jais naudotis. Tad vis labiau plinta „vertikaliai augančios krūvos" (*vertical stacking*) reiškinys; šią sąvoką Billas Martinas nukalė norėdamas apibūdinti stulbinantį muzikinių madų gausėjimą, naujovių propaguotojams karštligiškai besikaunant dėl „muzikos rinkos" pirkėjų galimybių jas įsisavinti praplėtimo, kai šios galimybės jau ir taip pranoksta pastarųjų žmogiškus pajėgumus, nes atsirandančias tuščias vietas „muzikos rinkoje" nuolat užtvindo vis auganti naujų ir perdirbtų pasiūlymų banga. Martinas mano, kad populiariojoje muzikoje „linijinio laiko" ir „progreso" vaizdiniai yra vienos žymiausių informacijos tvano aukų.[19] Tikėdamiesi, jog vidutinis viešosios atminties gyvavimo laikotarpis yra trumpas, o naujais drabužiais apvilktos senienos yra didžiausios naujienos, visi įmanomi retro

[19] Žr. Bill Martin, *Listening to the Future: The Time of Progressive Rock 1968–1978*, Feedback, 1997, p. 292.

stiliai, kartu su visomis perdirbimo ir plagijavimo formomis, susigrūda į vieną nedidelį muzikos fanų dėmesio lopinėlį.

Vis dėlto populiariosios muzikos atvejis tėra tik viena apraiška praktiškai universalios tendencijos, lygiomis dalimis veikiančios visas gyvenimo sritis, kurios pakliūva į vartojimo industrijos sferą. Darsyk cituoju Eriksenį:

> „Užuot dėliojusi žinias tvarkingomis, logiškomis sekomis, informacinė visuomenė pateikia kaskadas ženklų, kuriuos jungia daugiau ar mažiau atsitiktinis ryšys... Kitaip tariant, kai augantis informacijos kiekis perduodamas didėjančiu greičiu, darosi vis sunkiau kurti pasakojimus, sekas, raidą. Kyla grėsmė, jog fragmentai taps vienvaldžiai. Tai veikia mūsų požiūrį į žinias, darbą ir gyvenseną."[20]

Polinkis prisiimti „*blasé* nuostatą" pažinimo, darbo ar gyvenimo stiliaus atžvilgiu (paprasčiau tariant, visko, kas yra gyvenimas kaip toks, ir visko, kas jame yra, atžvilgiu) stulbinamai įžvalgiai buvo pastebėtas jau Georgo Simmelio praeito šimtmečio pradžioje. Pirmiausia tas polinkis pasirodė tarp „metropolio" – didžiulio, išsiplėtusio ir perpildyto moderniojo miesto – gyventojų:

[20] Eriksen, *Tyranny of the Moment*, p. 109, 113. [Čia cit. iš liet. leidimo, op. cit., p. 131, 135. (Vert. past.)]

„*Blasé* nuostatos esmė yra atbukimas daiktų skirtumams – ne ta prasme, kad jie nesuvokiami, kaip kad atsitinka bukapročiams, bet ta, kad daiktų skirtumų reikšmė ir vertė, o kartu ir patys daiktai suvokiami kaip niekiniai. Jie *blasé* žmogui atrodo kažkokie blyškūs ir pilki, todėl joks objektas neatrodo esąs vertingesnis už kitą... Visi jie plaukia nenutrūkstamame pinigų sraute, turėdami tą patį specifinį svorį."[21]

Dar ryškesnis fenomenas, stulbinamai primenantis brandžią versiją to, ko ankstyvąsias užuomazgas stebėtinai įžvalgiai atradęs Simmelis vadino „*blasé* nuostata", šiandien yra įvardijamas „melancholijos" terminu. Autoriai, šiandien plačiai naudojantys šį terminą, nėra linkę minėti Simmelio nuojautų ir spėjimų, veikiau jie žengia į dar senesnius laikus, tiesiai ten, kur Renesanso mąstytojai, tokie kaip Ficino ar Miltonas, iš naujo atrado ir studijavo senųjų autorių, tokių kaip Aristotelis, nagrinėtas temas. Pasak Rollando Munro, „melancholijos" sąvoka savo dabartine vartosena „nusako ne tiek neapsisprendimo būseną, mėtymąsi tarp vieno ar kito kelio pasirinkimo, kiek šalinimąsi nuo pačių perskyrų"; ji žymi „išsinarpliojimą" iš „buvimo prisirišus prie ko nors

[21] Georg Simmel, *The Metropolis and Mental Life*, čia cituojma pagal Kurto Wollfo 1950 m. vertimą, perspausdintą *Classic Essays on the Culture of Cities*, ed. Richard Sennett, Appleton-Century-Crofts, 1969, p. 52. [Liet. – op. cit., vertimas kiek patikslintas. (Vert. past.)]

ypatingo“. Būti „melancholiškam“ – tai „jausti ryšio begalybę, tačiau nebūti už nieko užsikabinusiam“. Trumpai tariant, „melancholija“ nurodo į „formą be turinio, atsisakymą nuo tiesiog *to* ar *ano* [dalyko] žinojimo.“[22]

Tai reikštų, jog „melancholijos“ idėja galiausiai žymi pamatinę negalę, būdingą vartotojui (*homo eligens*, kuriuo jį pavertė vartotojų visuomenė); sutrikimą, kylantį lemtingai susidūrus privalėjimui bei neįveikiamam potraukiui / priklausomybei rinktis su negalėjimu pasirinkti. Kalbant Simmelio terminais, jis reiškia įgimtą praplaukiančių, skęstančių ir vėl dėl kylančios stimuliavimo bangos išnyrančių objektų praeinamumą ir dirbtinį nesubstancialumą. Šis nesubstancialumas vartotojų elgesio kodekse iškyla kaip neišrankus, visa apimantis rajumas – ta radikaliausia ir kraštutinė gyvenimo strategija, paskutinis prieglobstis, gelbstintis gyvenant laiko „puantilizacijos“ sąlygomis, be patikimų kriterijų, įgalinančių skirti svarbų nuo nesvarbaus, pranešimą nuo triukšmo.

Tai, jog žmonės visuomet renkasi laimę, o ne nelaimę, yra banalus pastebėjimas, teisingiau pasakius – pleonazmas, nes sąvoka „laimė“ didžiumoje įprastinių vartojimo atvejų nurodo į būsenas ar įvykius, kurių žmonės nori, o

[22] Rolland Munro, ‘Outside paradise: melancholy and the follies of modernization’, *Culture and Organization*, 4, 2005, p. 275–289.

„nelaimė“ žymi būsenas ar įvykius, kurių jie norėtų išvengti. Tiek „laimės“, tiek „nelaimės“ sąvokos įspėja apie atstumą, skiriantį esamą ir išsvajotą tikroves. Dėl šios priežasties visi mėginimai palyginti laimės laipsnius, patiriamus žmonių, kurie gyvena laiko ar erdvės atžvilgiu skirtingus gyvenimus, laikytini neteisingais ir galiausiai nevaisingais.

Išties, jei žmonės A gyvena skirtingoje sociokultūrinėje aplinkoje nei žmonės B, būtų bergždžia ar arogantiška skelbti, jog A arba B buvo „laimingesni“. Laimės jausmai ar jų nebuvimas kyla tiek iš vilčių ir lūkesčių, tiek iš išmoktų įpročių, o visa tai kinta priklausomai nuo socialinių aplinkybių – taip žmonių A mėgstama skani mėsa gali tuo pat metu žmonių B būti laikoma pasibjaurėtina ar nuodinga. Perkelti į sąlygas, kurios žmones A padaro laimingus, žmonės B gali jaustis nepakeliamai blogai, ir atvirkščiai. O kaip žinome iš Freudo, nors staiga atlėgęs danties skausmas kenčiantįjį gali padaryti be galo laimingą, dantys, kurie niekuomet neskauda, tokių jausmų nesukelia... Daugiausia, ko galime tikėtis iš palyginimų, nepaisančių skirtingų patirčių faktoriaus, tai tik informacijos apie selektyvumą ir nuo laiko ar vietos priklausomą polinkio skųstis bei pakantumo kančiai prigimtį.

Tokiu atveju klausimas, ar takiosios modernybės konsumeristinė revoliucija padarė žmones laimingesnius, ar

mažiau laimingus už tuos, kurie gyveno, pavyzdžiui, tvirtosios modernybės gamintojų visuomenėje ar ikimoderniuoju laikotarpiu, yra visiškai neišspręstas (ir nuolat ginčijamas) ir veikiausiai liks toks amžinai. Kad ir kaip būtų vertinama, įtikinamai tai skambės tik *vertintojams* būdingų preferencijų ir jų vaizduotės ribų kontekste. Palaimos ir prakeiksmų registrai faktiškai kuriami pagal palaimos ir kančios sampratas, dominuojančias tuo metu, kai laimę nešantys ir/ar jos vilčių teikiantys dalykai inventorizuojami.

Vertintojų ir vertinamųjų pozicijos, patirtis, kognityvinės perspektyvos ir vertybinės preferencijos yra pasmerktos būti abipusiai ir beviltiškai neatitinkančios, keliančios abejonių dėl bet kokios vieningo požiūrio galimybės. Vertintojai niekuomet *negyveno* (neimant domėn trumpų vizitų, per kuriuos išlaikomas ypatingas lankytojų/turistų statusas kelionės laikotarpiui) tokiomis sąlygomis, kurios yra normalios vertinamiesiems, savo ruožtu vertinamieji niekuomet neturės galimybių atsakyti į vertinimus, ir net jei jie turėtų tokią (pomirtinę) galimybę, jie nebūtų pajėgūs spręsti apie atitinkamas vertybes, susiformavusias visiškai nepažįstamomis sąlygomis, kurių jie nepatyrė tiesiogiai.

Todėl skaitomi ar girdimi vartotojų visuomenės santykinių pranašumų (dažnai) ar trūkumų (retai) generuojant laimę vertinimai neturi pažintinės vertės (išskyrus

tuos atvejus, kai jie laikomi įžvalgomis apie išsakytas ar numanomas vertintojų vertybes), tad išmintingiausia būtų apskritai susilaikyti nuo lyginamųjų vertinimų. Vietoje to, reikėtų koncentruotis į duomenis, kurie galėtų nušviesti šios visuomenės pajėgumą gyventi pagal *savo pačios* pažadus; kitaip tariant, vertinti jos elgseną remiantis vertybėmis, kurias *ji pati* propaguoja, tuo pat metu žadėdama, jog jų įsisavinimas būsiąs nesunkus.

Vartotojų visuomenei būdingiausia vertybė, faktiškai jos aukščiausia vertybė, santykyje su kuria nustatomas visų kitų vertybių vertingumas, yra laimingas gyvenimas; išties vartotojų visuomenė yra galbūt vienintelė visuomenė žmonijos istorijoje žadanti laimę *žemiškame gyvenime*, laimę *čia ir dabar*, ir *kiekviename* būsimame „dabar"; trumpai tariant, *greitą* ir *amžiną* laimę. Taip pat tai yra vienintelė visuomenė, atkakliai vengianti *pateisinti* ir/arba įteisinti bet kokios rūšies nelaimingumą (išskyrus skausmą, kuriuo baudžiami nusikaltėliai, t. y. „tai, ko jie nusipelnė" už savo nusikaltimus), atsisakanti *toleruoti* nelaimingumą ir vaizduojanti jį kaip *bjaurastį*, besišaukiančią bausmės ar atlygio. Išties, kaip kad Rabelais *Tėlème* ar Samuelio Butlerio romane *Erewhon*, taip ir vartotojų visuomenėje nelaimingumas yra baustinas nusikaltimas ar, geriausiu atveju, nuodėmingas nukrypimas nuo normos, diskvalifikuojantis nelaimingąjį iš *bona fide* narystės visuomenėje.

Kai klausimu „Ar esate laimingas?“ yra kreipiamasi į takiosios modernybės vartotojų visuomenės narį, šio klausimo statusas labai skiriasi nuo analogiško klausimo, skirto nariams tų visuomenių, kurios nedalijo tokių pažadų ir įsipareigojimų. Vartotojų visuomenė laikosi ar griūva priklausomai nuo jos narių laimės – tokiu laipsniu, kuris nežinomas ir sunkiai suvokiamas bet kuriai kitai žinomai visuomenei. Atsakymas į klausimą „Ar esate laimingas?“, pateiktą vartotojų visuomenės nariui, gali teisėtai būti laikomas jos sėkmės ar nesėkmės testu. O verdiktas, numanomas atsakymuose, surinktuose daugybėje apklausų, atliktų daugelyje šalių, visiškai nėra malonus. Taip yra dviem atžvilgiais.

Pirma: kaip liudija duomenys, pateikiami Richardo Layardo knygoje apie laimę, apklaustieji teigia, jog buvimo laimingu jausmas auga kartu su augančiomis pajamomis tik iki tam tikros ribos. Ta riba sutampa su tašku, kuriame patenkinami „esminiai“ ar „natūralūs“ „išgyvenimo poreikiai“ – t. y. su tais motyvais vartoti, kuriuos vartotojų visuomenė niekina kaip primityvius, nebrandžius ar pernelyg tradicionalistinius (ir todėl vidujai prieštaringus laimei) ir kuriuos ji siekia bent jau marginalizuoti ar pakeisti lankstesniais ir platesniais *troškimais* bei dar įmantresniais, impulsyvesniais *norais*. Peržengus šį tikrai kuklų slenkstį, koreliacija tarp turto

(bei, ko gero, vartojimo lygio) ir laimės išnyksta. Tolesnis pajamų augimas laimės neprideda.

Taigi, kitaip nei žada tiek aukštoji, tiek populiarioji nuomonė, šie duomenys byloja, jog vartojimas nėra nei laimės būsenos sinonimas, nei veikla, užtikrintai garantuojanti jos atsiradimą. Vartojimas, Layardo terminologijoje vadinamas „hedonistiniu bėgtakiu“ (*hedonic treadmill*), nėra mašina, sukurta gaminti vis daugiau laimės. Atrodo, yra visiškai priešingai: kaip teigia tyrinėtojų kruopščiai surinkti duomenys, įžengimas į „hedonistinį bėgtakį“ nepadidina bendros jį praktikuojančiųjų pasitenkinimo sumos. Vartojimo galimybės padidinti laimę yra ribotos. Jis gali nesunkiai būti išplėstas anapus pamatinių „egzistencinių poreikių“ patenkinimo lygmens (nepainioti su Abrahamo Maslow apibrėžtais „būties poreikiais“). Tačiau vos kalbai pasisukus apie Maslow „būties poreikius“ ar „savęs aktualizavimą“ vartojimas dažniausiai pasirodo esąs visiškai netikęs „laimės faktorius“.

Antra: nesama jokių įrodymų, kad sykiu su bendruoju (ar „vidutiniu“) vartojimo lygio didėjimu didėja ir skaičius žmonių, tvirtinančių, jog jie „jaučiasi laimingi“. Andrew Oswaldas straipsnyje *Financial Times* teigia, kad veikiau fiksuojama priešinga tendencija. Jo išvados rodo, kad išsivysčiusių, pasiturinčių, vartojimo varomos ekonomikos šalių gyventojai, tapę turtingesni, netapo

laimingesni.[23] Antra vertus, reikia pastebėti, jog taip pat dažnėja, didėja ir intensyvėja negatyvieji diskomforto ir nelaimingumo reiškiniai bei stiprėja jų priežastys, tokios kaip stresas ir depresija, ilgos asocialaus darbo valandos, blogėjantys santykiai, pasitikėjimo savimi stoka bei nervus alinantis netikrumas dėl saugumo ar buvimo „savo vietoje".

Ieškinys, pateiktas augančio vartojimo, reikalaujančio karališko kelio į didesnę laimę, paremto vis didesniais skaičiais, statuso, nebuvo nei laimėtas, nei atmestas. Jis lieka atviras, ir, svarstant jame pateiktus faktus, įrodymai ieškovo naudai tampa vis labiau abejotini ir menkiau pagrįsti. Vykstant teismo procesui, daugėja duomenų, prieštaraujančių pateiktiesiems faktams bei tvirtinančių, jog, priešingai ieškovo argumentams, į vartojimą orientuota ekonomika aktyviai skatina nepasitenkinimą, pakerta pasitikėjimą ir gilina nesaugumo jausmą, pati tapdama šaltiniu tos aplinkui tvyrančios baimės, kurią ji žada išgydyti ar išsklaidyti, – baimės, kurios prisisunkęs gyvenimas takiojoje modernybėje ir kuri yra pagrindinė nelaimingumo įvairovės takiojoje modernybėje priežastis.

[23] Čia cituojama pagal George Monbiot, 'How the harmless wanderer in the woods became a mortal enemy', *Guardian*, 23 Jan. 2006.

Kadangi vartotojų visuomenė remiasi pažadu patenkinti žmogiškus geismus tokiu mastu, kokio jokia kita visuomenė praeityje negalėjo pasiekti ar net svajoti pasieksianti, pa(si)tenkinimo pažadas išlieka gundantis tol, kol troškimas *nėra patenkintas*; dar svarbiau, tol, kol klientas nėra „*visiškai* patenkintas“; t. y. tol, kol manoma, jog troškimai, motyvuojantys pasitenkinimo paieškas ir skatinantys vartotojiškus eksperimentus, nėra deramai ir iki galo patenkinti.

Kaip ir lengvai užganėdinamieji „tradiciniai darbininkai“ – kurie nebūtų sutikę dirbti daugiau nei būtina jų įprastiniam gyvenimo būdui palaikyti – buvo besimezgančios „gamintojų visuomenės“ košmaras, taip ir „tradiciniai vartotojai“ – veikiami vakarykštės dienos poreikių ir mielai užsimerkiantys bei užsikemšantys ausis nuo prekių rinkos meilikavimų ir pagundų, idant galėtų tęsti savo įprastinį kasdienį gyvenimą ir liktų ištikimi savo įpročiams – skambina laidotuvių varpais vartotojų visuomenei, vartojimo industrijai ir vartotojų rinkai. Žemas svajonių slenkstis, pakankamas kiekis prekių šiam slenksčiui pasiekti ir tikėjimas objektyviomis „tikrųjų“ poreikių ar „realistinių“ troškimų ribomis, dėl kurių sunku ar net neįmanoma ginčytis – tai patys baisiausi į vartotoją orientuotos ekonomikos priešininkai, kuriuos derėtų sunaikinti ir užmiršti. O tikrieji į vartotoją nusitaikiusios ekonomikos smagračiai yra būtent troškimų

*ne*patenkinimas ir tvirtas, nuolat atnaujinamas bei stiprinamas įsitikinimas, kad kiekvienas naujas bandymas juos patenkinti visiškai arba iš dalies nepavyksta, – abu paliekantys didžiulę erdvę naujiems troškimams ir tikėjimui, kad viskas gali būti geriau nei buvo.

Vartotojų visuomenė klestės tol, kol jai seksis palaikyti savo narių *nepatenkinamumą* (o tariant jos pačios terminais, jų nelaimingumą). Paprastas metodas tokiam efektui pasiekti yra vartojamųjų produktų nuvertinimas ir sumenkinimas iškart po to, kai jie buvo triukšmingai „įreklamuoti" į vartotojų troškimų pasaulį. Tačiau kitas, dar efektyvesnis būdas padaryti tą patį dažniausiai lieka šešėlyje ir, išskyrus keletą nuovokių tiriamosios žurnalistikos atstovų, retai kieno iškeliamas į dienos šviesą: kiekvieną poreikį / troškimą / norą reikia patenkinti taip, kad jis kurtų ne ką kita, o vis naujus poreikius / troškimus / norus. Tai, kas prasideda kaip pastanga patenkinti poreikį, turi baigtis manija ar priklausomybe. Ir šitai vyksta tol, kol būtent parduotuvėse (ir tik jose!) ieškoti problemų sprendimo bei numalšinti skausmus ir nerimą yra ne tik leidžiamas, bet ir skatinamas elgesys, turintis virsti įpročiu ar strategija be jokių alternatyvų.

Besiplečiantis plyšys tarp pažado ir jo išsipildymo nėra nei prasto funkcionavimo ženklas, nei šalutinė nerūpestingumo ar klaidingo skaičiavimo pasekmė. *Veidmainystės zona, plytinti tarp populiariosios nuomonės ir*

vartotojų gyvenimo tikrovės, yra būtina deramai funkcionuojančios vartotojų visuomenės sąlyga. Jei išsipildymo paieškos tęsis ir rasis naujų viliojančių ir pagaulių pasiūlymų, ankstesnieji pažadai turės būti reguliariai laužomi ir jų išsipildymo viltys nuolat gniuždomos. Kiekvienas pažadas *privalo* būti apgaulingas ar bent jau perdėtas, jei norime, kad paieškos nenutrūktų ir jų įkarštis (o kartu ir intensyvumas) nekristų žemiau lygio, reikalingo palaikyti prekių apyvartai tarp gamybos linijų, parduotuvių ir šiukšliadėžių. Jei ne reguliariai neišsipildantys troškimai, vartotojų paklausa greitai išsektų, o į vartotojus orientuota ekonomika išsikvėptų. Nuolatinis *perteklius*, susidarantis susumavus visus pažadus, neutralizuoja dėl kiekvieno jų netobulumų ar trūkumų kylančią frustraciją ir laiku sustabdo šiuos besikaupiančius gniuždančius potyrius, kol jie dar nepakirto tikėjimo galutiniu paieškų sėkmingumu.

Vartotojiškumas yra ne tik pertekliaus ir atliekų (*waste*) ekonomika, tai taip pat yra *apgaulės ekonomika*. Ji balsuoja už vartotojų *iracionalumą*, o ne už jų kompetentingus ir blaivius paskaičiavimus; už kylančias vartotojiškas *emocijas*, o ne už naudojimąsi *protu*. Lygiai kaip ir perteklius bei atliekos, taip ir apgaulė anaiptol nėra ženklas, kad vartotojų ekonomika prastai funkcionuoja. Priešingai, apgaulė rodo, kad vartotojų ekonomika klesti ir užtikrintai žengia teisingu keliu; tai skiriamasis

požymis to vienintelio režimo, kuris vartotojų visuomenei gali garantuoti išlikimą.

Vieną po kito atmetant plaukiančius vartojimo pasiūlymus, iš kurių buvo tikėtasi (kurie žadėjo) jau sukeltų bei dar sukelsimų troškimų patenkinimo, už nugaros lieka augantys sugriautų lūkesčių kalnai. Lūkesčių mirtingumo rodiklis yra aukštas; deramai funkcionuojančioje vartotojų visuomenėje jis turi stabiliai kilti. Laukiama vilčių gyvenimo trukmė yra labai menka, ir tik intensyviai skatinamas jų vaisingumas ir itin aukšti gimstamumo rodikliai gali išgelbėti jas nuo išretėjimo bei išnykimo. Kad lūkesčiai išliktų gyvybingi ir naujos viltys kaipmat užpildytų dėl diskredituotų ar atmestų vilčių atsirandančią tuštumą, reikia, kad atstumas nuo parduotuvės iki šiukšliadėžės būtų kiek galima trumpesnis, o jo įveikimas – kiek galima greitesnis.

Yra dar vienas esminis vartotojų visuomenės bruožas, kuris išskiria ją iš visų kitų žinomų, net pačių išradingiausių darinių, skirtų meistriškam, efektyviam „modelių palaikymui“ (*pattern maintenance*) ir „įtampų valdymui“ (*tension management*) (prisimenant Talcotto Parsonso „pusiausvyrą palaikančios sistemos“ būtinąsias sąlygas).

Vartotojų visuomenė iki beprecedentinio laipsnio išvystė pajėgumą absorbuoti bet kokį įmanomą nepritarimą (neišvengiamai kylantį ir kitų tipų visuomenėse), o

tuomet paversti jį svarbiausiu jos pačios reprodukcijos, stiprėjimo bei plėtimosi šaltiniu.

Vartotojų visuomenė kildina savo užmačias ir veiklos impulsus iš nepasitenkinimo, kurį ji įgudusiai kuria pati. Ji pateikia geriausią pavyzdį proceso, kurį Thomas Mathiesenas neseniai aprašė kaip „tykų nutildymą“[24]: naudojant strateginę „absorbavimo“ gudrybę pačioje pradžioje užgniaužiami sistemos sugeneruoti ir platinami prieštaravimai ir protestai – turint omenyje, kad „požiūriai ir veiksmai, transcendentiški savo kilme“, t. y. grasinantys sistemai eksplozija ar implozija, – „yra integruoti į egzistuojančią tvarką taip, kad būtų tarnaujama dominuojantiems interesams. Šitaip jie yra padaromi nekenksmingais esamai tvarkai.“ Aš pridurčiau: jie yra paverčiami pagrindiniu šios tvarkos stiprinimo ir reprodukavimo veiksniu.

Pagrindinis būdas, kuriuo šis efektas yra vis iš naujo pasiekiamas, būtų sunkiai suvokiamas, jei kalba eitų apie kokį kitą, o ne takiosios modernybės vartotojiškos visuomenės ir kultūros atvejį. Pastarajam būdinga itin išvystyta žmogiškojo elgesio dereguliacija ir derutinizacija, tiesiogiai susijusi su žmonių ryšių silpnėjimu ir/ar žlugimu, dažnai vadinamu „individualizacija.“[25]

[24] Thomas Mathiesen, *Silently Silenced: Essays on the Creation of Acquiescence in Modern Society*, Waterside Press, 2004, p. 15.

[25] Žr. Zygmunt Bauman, *Individualized Society*, Polity, 2003, ir *Liquid Love*, Polity, 2004 [liet. leidimas: Zygmunt Bauman, *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*, Vilnius, Apostrofa, 2007].

Didžiausias apsipirkinėjimo gyvenimo (*shopping life*) patrauklumas slypi nuolatinėje gausių naujų pradžių ir prisikėlimų (galimybių „atgimti iš naujo“) pasiūloje. Kad ir kokia kartais apgaulinga ir galiausiai frustraciją sukelianti ši pasiūla būtų, strategija, orientuota į nuolatinį savosios tapatybės (per)kūrimą remiantis rinkos siūlomais „tapatybės įrankių rinkiniais“ (*„identity kits“*), išliks vienintelė patikima ar „protinga“ strategija, kurios verta laikytis šioje kaleidoskopiškai nestabilioje aplinkoje, kai „projektai visam gyvenimui“ ar ilgalaikis planavimas yra nerealistiški ir laikomi neprotingais bei neapgalvotais. Tuo pat metu potencialiai luošinantis „objektyviai prieinamos“ informacijos perteklius, viršijantis proto galias ją priimti ir perdirbti, išvirsta į nuolatinį gyvenimo pasirinkimų perteklių, viršijantį praktikoje išbandytų naujų įsikūnijimų, kuriuos jau galima kruopščiai iš(si)nagrinėti ir įvertinti, skaičių.

Subrendusio ir užgrūdinto vartotojo gyvenimo strategijos širdyje glūdi „naujų aušrų“ vizijos; tačiau, sekant mokyklinuko Karlo Marxo metafora, šios vizijos tarsi naktinės plaštakės lekia ne link akinamai spindinčios universaliosios saulės, dabar jau pasislėpusios už horizonto, bet link kambarinės lempos šviesos. Tokiosios modernybės visuomenėje utopijos yra daug kuo panašios į kitus kolektyvinius sumanymus, kviečiančius solidarizuotis ir kooperuotis: jos yra privatizuojamos,

perleidžiamos („subsidiarizuojamos“) individų atsakomybei ir tampa privačiu reikalu. Naujųjų aušrų vizijose ryškiai trūksta kraštovaizdžio pokyčių: tikėtina, kad pakeisti ir – ko gero – „patobulinti“ galima tik individualią stebėtojo poziciją ir jo ar jos galimybę mėgautis kraštovaizdžio grožybėmis ir žavesiais, sykiu vengiant bet kokių nepatrauklių ar atvirai atstumiančių, atgrasių reginių.

Prieš porą dešimtmečių daugelio skaitytojų pamėgtoje ir labai įtakingoje knygoje Colette Dowling teigė, jog troškimas būti saugiam, patirti šilumą ir rūpestį esąs „pavojingas jausmas“[26]. Ji įspėjo būsimojo amžiaus Pelenes nepakliūti į šiuos spąstus: polinkyje rūpintis kitais bei troškime, kad kiti tavimi rūpintųsi, glūdi didžiulis priklausomybės pavojus, pavojus prarasti gebėjimą pasirinkti šiuo metu palankiausią bangą ir meistriškumą sklandžiai peršokti nuo vienos bangos ant kitos tada, kai pirmoji keičia kryptį. Kaip pastebėjo Arlie Russell Hochschild, „jos baimė būti priklausomai nuo kito asmens primena amerikietišką kaubojaus vaizdinį – vienišo, savarankiško, klajojančio su savo žirgu... Iš Pelenės pelenų tuomet iškyla postmoderni kaubojė.“[27] Populiariausias to laiko psichologinės pagalbos bestseleris

[26] Colette Dowling, *Cinderella Complex*, Pocket Book, 1991.

[27] Žr. Arlie Russell Hochschild, *The Commercialization of Intimate Life*, University of California Press, 2003, p. 21 ir toliau.

„šnibžda skaitytojui: 'Būk atsargus, jei investuoji į jausmus'"... Dowling pataria moterims „investuoti į save kaip į individualią įmonę". Hochschild rašo:

> „Komercinė intymiojo gyvenimo dvasia yra sudaryta iš įvaizdžių, kurie grindžia kelią nepasitikėjimo paradigmai ... iškeldami nuo įskaudinimo gerai apsisaugojusios asmenybės idealą ... Herojiški veiksmai, kuriuos ši asmenybė gali atlikti ... yra atsiskyrimas, pasišalinimas, mažesnė priklausomybė nuo kitų ar menkesnis poreikis kitų ... Daugybėje šaunių šiuolaikinių knygų autoriai rengia mus susitikimams su tokiais tikrovėje egzistuojančiais žmonėmis, kurie nelaukia iš mūsų rūpesčio, ir tokiais žmonėmis, kurie nesirūpins ar negalės rūpintis mumis."

Vartotojiškos utopijos tapomose panoramose nerasime idėjų apie pasaulio apgyvendinimą rūpestingesniais žmonėmis ar apie žmonių įtikinėjimą daugiau rūpintis. Vietoje to, privatizuotos kaubojiškos vartotojiškos eros utopijos vaizduoja plačiai išsidriekusią „laisvą erdvę" (*laisvą*, žinoma, *man*); tam tikrą tuščią erdvę, kurios takiosios modernybės vartotojui, linkusiam į solo ir vien tik solo pasirodymus, reikia vis daugiau ir niekuomet negana. Erdvė, kurios reikia takiosios modernybės vartotojams ir dėl kurios kautis bei kurią ginti dantimis ir nagais jiems iš visų pusių siūloma, gali būti užkariauta

tik iškeldinant kitas žmogiškąsias būtybes – ir kaip tik tas, kurios rūpinasi kitais ir/arba kuriomis galbūt reikėtų pasirūpinti.

Vartotojų rinka iš tvirtosios modernybės biurokratijos perėmė adiaforizacijos užduotį: užduotį iš „buvimo su kuo nors“ injekcijos išsiurbti „buvimo dėl ko nors“ nuodus. Būtent tai nužymėjo Emmanuelis Levinas, mąstydamas, jog „visuomenė“, užuot buvusi keistu prietaisu, sukursiančiu netgi prigimtiniams egoistams tinkamą taikingą ir draugišką žmogiškąjį bendrabūvį (kaip siūlė Hobbes'as), veikiausiai yra strateginė gudrybė, skirta iš prigimties moralius individus nukreipti į savireferentišką, savęsp orientuotą, egoistišką gyvenimą – išpjaunant, neutralizuojant ar nutildant tą įkyriąją „atsakomybę už Kitą“, kylančią kiekvienąsyk, vos tik išvydus Kito veidą; atsakomybę, kuri yra neatskiriama žmogiškosios bendrystės dalis...

Kaip nurodo Frankas Mortas, remdamasis „Henley“ prognozių centro (marketingo organizacija, teikianti vartojimo industrijoms informaciją apie kintančius jų potencialių klientų Britanijoje laisvalaikio leidimo būdus) ketvirtinėmis ataskaitomis, aukščiausias vietas labiausiai vertinamų ir geidžiamiausių malonumų sąrašo viršūnėje pastaruosius du dešimtmečius užima pramogos,

„...kurias įgalino rinkos pagrindais veikiantis aprūpinimas: asmeninis apsipirkimas, maitinimasis kavinėse, „pasidaryk pats“ tipo veikla ir videofilmų žiūrėjimas. Sąrašo apačioje atsidūrė politika: vaikščiojimas į politinius susitikimus čia prilygsta ėjimui į cirką, t. y. vienam iš mažiausiai britų publikos mėgstamų užsiėmimų.“[28]

[28] Žr. Frank Mort, 'Competing domains: democratic subjects and consuming subjects in Britain and in the United States since 1945', in *The Making of the Consumer: Power, Knowledge and the Identity in Modern World,* ed. Frank Trentmann, Berg, 2006, p. 225 ir toliau. Mortas cituoja Henley centro ataskaitas: *Planning for Social Change* (1986), *Consumer and Leisure Futures* (1997), *Planning for Consumer Change* (1999).

II. vartotojų visuomenė

Vartotojiška *kultūra* yra tam tikra ypatinga maniera, kuria vartotojų visuomenės nariai galvoja apie savo elgseną ar kuria jie elgiasi „nereflektuodami" – kitaip tariant, *nė* negalvodami apie tai, ką jie mano esant savo gyvenimo tikslu ir ką laiko teisingomis priemonėmis jam pasiekti, apie tai, kaip jie atskiria daiktus ir veiksmus, relevantiškus tam tikslui, nuo daiktų ir veiksmų, kuriuos atmeta kaip nerelevantiškus, apie tai, kas juos jaudina ir kas palieka abejingus ar indiferentiškus, kas traukia ir kas kelia pasibjaurėjimą, kas paskatina veikti ir kas pastūmėja trauktis, ko jie trokšta, ko bijo ir kuriame taške baimės ir troškimai pasiekia pusiausvyrą. Savo ruožtu vartotojų *visuomenė* žymi specifinį rinkinį egzistencinių sąlygų, lemiančių didelę tikimybę, kad didžiuma vyrų ir moterų persiims vartotojiška, o ne kokia nors kita kultūra ir kad didžiąją dalį laiko jie kaip įmanydami stengsis paklusti josios priesakams.

„Vartotojų visuomenė" yra tokia visuomenė, kuri (prisiminus kadaise populiarų Louiso Althusserio nukaltą terminą) „interpeliuoja" savo narius (t. y. į juos kreipiasi, šaukia vardu, atkreipia jų dėmesį, klausinėja, tačiau sykiu į juos įsiterpia, „įsilaužia"), *ypač jų vartojimo gebėjimus.*

Tai darydama visuomenė (ar kokios kitos po šia sąvoka ar vaizdiniu besislepiančios žmonių grupės, apsiginklavusios prievartos ir įtikinėjimo priemonėmis) tikisi būti išgirsta, tikisi, kad jos bus klausoma ir jai paklūstama; ji vertina – apdovanoja ar baudžia – savo narius priklausomai nuo to, kaip greitai ir deramai šie atsako į interpeliaciją. Todėl vartotojiško elgesio meistriškumo/negebėjimo ašyje pelnytos ar paskirtos vietos virsta pagrindiniu stratifikuojančiu veiksniu bei svarbiausiu įtrauktį ar atskirtį lemiančiu kriterijumi. Tos vietos svarbios ir skirstant socialinį pripažinimą ar stigmas bei apskritai visuomenės dėmesį.

Kitaip tariant, „vartotojų visuomenė“ reiškia tokią visuomenę, kuri skatina, remia ar primeta vartotojiško gyvenimo būdo ir strategijos pasirinkimą ir jaučia antipatiją visiems alternatyviems kultūriniams skoniams; visuomenę, kurioje prisitaikymas prie vartotojiškos kultūros principų ir griežtas jų laikymasis siekiant bet kokių praktinių tikslų yra vienintelis nekvestionuojamai patvirtintas pasirinkimas; įmanomas, taigi ir pageidaujamas pasirinkimas; sykiu tai narystės toje visuomenėje sąlyga.

Tai ženklus, takoskyrinis moderniosios istorijos posūkis. Kaip Frankas Trentmannas pažymėjo savo kruopščiai atliktame ir be galo informatyviame bandyme atsekti sąvokų „vartojimas“ ir „vartotojai“ vietą modernybės

mąstytojų žodyne, stengiantis apibūdinti besiklostančią socialinę tikrovę,

> „sąvokos „vartotojas“ (*consumer*) faktiškai nepasitaikydavo XVIII amžiaus diskurse. Ženkliau ji tepasirodo tik septyniuose iš 150-ties tūkstančių internetinės XVIII a. kolekcijos veikalų – dusyk apibūdinant privatų klientą..., sykį kaip klientas, mokantis importo muitus už kolonijines prekes, sykį kaip pirkėjas, kenčiantis dėl prekybininkų aukštų kainų, ir... dusyk nurodant į laiką („spartus valandų vartotojas“).“[1]

Kaip matome, visais atvejais ji pasirodė kaip marginalinio ir kiek ekscentriško pobūdžio sąvoka, tik netiesiogiai susijusi su vyravusiomis ekonomikos tendencijomis, o ką jau kalbėti apie kasdienio gyvenimo visumą. Po to ėjusį šimtmetį jokių radikalių pokyčių šiuo atžvilgiu neįvyko, nepaisant gerai dokumentuoto ir įspūdingo pakilimo – įvairiausių pardavimo būdų, reklamos, eksponavimo technikų, pagaliau ir / net prekybos pasažų – šiuolaikinių didžiųjų prekybos centrų archetipų (tų „vartojimo šventovių“, kaip jas vykusiai pakrikštijo George'as Ritzeris) – skaičiaus augimo. Iki pat 1910-ųjų „vienuoliktosios laidos *Encyclopaedia Britannica* tenkinosi nedideliu

[1] Žr. Frank Trentmann, 'Genealogy of the consumer', in *Consuming Cultures, Global Perspectives*, ed. Brewer and Trentmann, p. 23 ir toliau.

straipsneliu apie „vartojimą“ (*consumption*), apibrėždama jį kaip fizinį (iš)eikvojimą ar kaip ekonomikos „techninį terminą“, reiškiantį naudojamų prietaisų naikinimą.“

Didesnę moderniosios istorijos dalį (t. y. visą didžiųjų fabrikų ir masinių šauktinių kariuomenių erą) visuomenė „interpeliavo“ didžiumą savo vyriškosios pusės narių pirmiausia kaip gamintojus ir kareivius, o beveik visą kitą (moteriškąją) pusę pirmiausia ir labiausiai – kaip įvairių paslaugų teikėjas.

Atitinkamai paklusimas komandai ir taisyklių laikymasis, susitaikymas su paskirtąja pozicija ir jos priėmimas kaip neginčytinos, ištvermingai dirbamas nuolatinis alinantis darbas ir nuolankus susitaikymas su monotoniška rutina, pasirengimas atidėti norų patenkinimą ir nuolankus tokios darbo etikos priėmimas (visų pirma reiškęs sutikimą „dirbti, kad dirbtum“, nesvarbu, ar tas darbas prasmingas, ar beprasmis)[2] – buvo svarbiausi elgesio modeliai, entuziastingiausiai kalami visuomenės nariams į galvas tikintis, jog pastarieji juos išmoks ir įsisavins. Didžiausią reikšmę turėjo potencialaus kareivio ar darbininko *kūnas*; kita vertus, jų *dvasią* derėjo nutildyti: vos tik ji tapdavo nebejautri, taigi „deaktyvuota“, jos buvo galima atsikratyti kaip nesvarbios ir šitaip ne-

[2] Žr. Zygmunt Bauman, *Work, Consumerism and the New Poor*, Open University Press, 2005, ch. 1.

įtraukti į jokius strateginių krypčių ir taktinių žingsnių apskaičiavimus. Gamintojų ir kareivių visuomenė koncentravosi į kūnų valdymą – tam, kad didžiuma jos narių būtų tinkami apsigyventi ir veikti jiems numatytame natūraliame *habitat**: gamyklos ceche ar mūšio lauke.

Vartotojų visuomenė, visiškai kitaip nei gamintojų/kareivių visuomenė, nukreipia savo muštrą bei nuo pat vaikystės jos narių jaučiamą spaudimą į pastarųjų *dvasios* valdymą – palikdama kūnų valdymą individualiai praktikuojamai „pasidaryk pats“ tipo veiklai, kurią individualiai prižiūrėtų ir koordinuotų dvasiškai ištreniruoti ir prispausti individai. Toks pokytis tampa būtinas, jei norime, kad visuomenės nariai taptų tinkami apsigyventi ir veikti jų naujame natūraliame *habitat*, susitelkusiame didžiuosiuose prekybos centruose, kur(iuose) ieškoma prekių, kur jos randamos ir įsigyjamos, bei gatvėse, kur parduotuvėse įsigytos prekės išstatomos viešam demonstravimui, taip patiems jų turėtojams suteikdamos

* *Habitat* – Zygmunto Baumano sociologijos terminas, žymintis postmodernią socialinių veikėjų gyvenamąją terpę. Pats autorius jį apibūdina taip: „Priešingai modernių socialinių teorijų sistemiško pobūdžio visumoms, *habitat* neriboja veikiančiųjų (*agents*) elgesio ir neapibrėžia jo prasmės; jis [*habitat*] yra ne daugiau (bet ir ne mažiau) kaip įtvaras, kuriame yra įmanomi ir veiksmas, ir prasmė. Jo paties tapatumas yra neapibrėžtas ir judrus, tiek pat išnyrantis ir laikinas, kaip ir tapatumas tų veiksmų bei prasmių, kurie jį patį formuoja“ (Z. Bauman, „Sociologinė postmodernumo teorija“, vertė V. Česnuitytė ir M. P. Šaulauskas, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1998, nr. 2, p. 70). (Vert. past.)

prekinę vertę. Štai kaip šią naująją tendenciją apibendrino Danielis Thomas Cookas iš Ilinojaus universiteto:

> „mūšiai, vykstantys dėl vaikiškos vartojimo kultūros yra ne kas kita kaip mūšiai dėl asmens prigimties ir asmenybės raiškos diapazono vis labiau įsigalinčios komercializacijos kontekste. Šiuolaikiniame gyvenime svarbiausias vaidmuo ugdant asmenybę bei formuojant moralines pažiūras tenka vaikų sudominimui įvairia komercijos pasaulio medžiaga, medijomis, įvaizdžiais bei reikšmėmis – arba iš jo kylančiomis, arba į jį įsipainiojusiomis, arba į jį nurodančiomis.[3]

Vaikų „priklausomybė nuo parduotuvių" prasideda vos tik jiems išmokus skaityti, o gal net dar anksčiau. Nėra atskirų lavinimo strategijų berniukams ir mergaitėms; vartotojo vaidmuo, kitaip nei gamintojo, nesiskiria priklausomai nuo lyties. Vartotojų visuomenėje *kiekvienas* jaučia poreikį, turi, privalo būti vartotojas iš pašaukimo (t. y. suprasti vartojimą kaip pašaukimą ir atitinkamai elgtis); šioje visuomenėje vartojimas, suvoktas ir priimamas kaip pašaukimas, yra vienintelė universali žmogaus teisė *ir* universali žmogiška prievolė, kuriai netaikomos jokios išimtys. Šiuo atžvilgiu vartotojų visuomenė nepripažįsta jokių amžiaus ar lyties skirtumų (nors tai prieštarauja faktams) ir niekam šia prasme ne-

[3] Daniel Thomas Cook, 'Beyond either/or', *Journal of Consumer Culture*, 2 (2004), p. 149.

daro nuolaidų; taip pat ji nepripažįsta klasinių skirtumų (tai įžūliai prieštarauja faktams). Nuo pasaulinio informacijos tinklo automagistralių geografinių centrų iki pat tolimiausių, kad ir kokių skurdžių, jo pakraščių

> „...vargšai yra įstumiami į tokią situaciją, kai tam, kad išvengtų visiško socialinio pažeminimo, pajuokų ar patyčių, jie priversti visus savo menkus pinigus ir resursus, užuot skyrę pamatiniams poreikiams patenkinti, išleisti beprasmiškiems vartojimo objektams įsigyti.“[4]

Vartotojo pašaukimas galiausiai remiasi individualia veikla. Rinkos siūlomų paslaugų, kurių gali prireikti tam, kad individuali veikla vyktų sklandžiai, *išsirinkimas* yra taip pat laikomas individualiu vartotojo reikalu: šios užduoties dera imtis *individualiai* ir ją įvykdyti pasitelkus *individualiai* įgytus vartojimo įgūdžius ir veiksmo modelius. Abiejų lyčių, visų amžiaus grupių ir bet kokios socialinės padėties vartotojai jausis netobuli ir neatitinkantys standartų, jei tik nedelsdami nepriims pasiūlymų, kurių jie iš visų pusių atakuojami ir kurie ragina įsigyti vieną ar kitą prekyboje esantį produktą, leisiantį pasiekti ir išlaikyti geidžiamą socialinę padėtį, atlikti savo socialines prievoles ir apginti savigarbą – sykiu būti kitų pastebėtiems ir pripažintiems tokiais.

[4] Nandy R. Shresta, cituojama iš Russell W. Belk, 'The human consequences of consumer culture', in *Elusive Consumption*, ed. Karin M. Ekström and Helene Brembeck, Berg, 2004, p. 69.

Dėl tų pačių priežasčių (t. y. dėl to, kad „socialinio tinkamumo“ (*social fitness*) problemų sprendimas perleistas individų atsakomybei ir privačiam rūpesčiui) atskirties praktika vartotojų visuomenėje yra daug griežtesnė, žiauresnė ir nepermaldaujamesnė nei gamintojų visuomenėje. Gamintojų visuomenėje vyrai, neatitinkantys normatyvų ir neišlaikantys pajėgumo gaminti / kariauti testo, yra laikomi „nenormaliais“ ir paženklinami „invalidumo“ ženklu; vėliau jie tampa arba gydymo objektais, viliantis, jog juos galima padaryti vėl tinkamus sugrįžti „į gretas“, arba baudžiamosios teisės objektais, tikintis palaužti jų priešinimąsi sugrąžinimui į bendruomenę. Vartotojų visuomenėje „invalidai“, paženklinti atskirties (galutinės, neatšaukiamos, neapskundžiamos atskirties) įdagais yra „vartotojai su defektais“. Kitaip nei gamintojų visuomenės nepritapėliai (bedarbiai ar pripažintieji netinkamais karo tarnybai), jie negali būti laikomi žmonėmis, vertais rūpesčio ir pagalbos, nes manoma (nors tai įžūliai prieštarauja faktams), kad visi ir visada yra pajėgūs gyventi pagal vartotojų kultūros priesakus. Manoma (vėlgi prieštaraujant faktams), jog kiekvieno panorėjusiojo pajėgumas priimti šiuos priesakus bei pritaikyti juos sau (žmonėms gali būti atsakytas darbas, nors jie ir turi jam atlikti reikalingas savybes, tačiau – jei tik nekalbėsime apie komunistinę „diktatūrą poreikiams“ – jiems negali būti atsakyta vartojimo prekė, jei jie turi pinigų

už ją susimokėti), o taip pat gebėjimas paklusti šiems priesakams priklauso vien tik nuo individualių norų ir veiksmų. Dėl šios prielaidos bet koks „socialinis invalidumas“ ir jį lydinti atskirtis vartotojų visuomenėje tegali būti vien tik individualių klaidų padarinys; bet koks įtarimas, kad nesėkmės priežastys galėtų būti „išorinės“, t. y. pranokstančios individą ir kylančios iš visuomenės, yra atmetamas iš pat pradžių ar bent jau laikomas abejotinu ir nepagrįstu pasiteisinimu.

Tad „vartoti“ reiškia investuoti į savo paties buvimą visuomenės nariu, o tai vartotojų visuomenėje išverčiama į „paklausumą“, t. y. savybių, turinčių paklausą, įgijimą ar jau turimų savybių perdirbimą į prekes, kurių paklausa gali būti vis iš naujo sukurta. Dauguma rinkoje siūlomų vartojimo prekių savo patrauklumą ir galią sudominti uolius vartotojus kildina iš tikros ar tariamos, atvirai reklamuojamos ar netiesiogiai numanomos savo *investicinės* vertės. Jų pažadas padidinti pirkėjų patrauklumą ir atitinkamai rinkos vertę yra įrašytas stambiu arba smulkiu šriftu, arba bent jau tarp eilučių, visų produktų etiketėse – net ir tų, kurie dažniausiai ar net išskirtinai perkami neva tik vartotojo pasitenkinimui; vartojimas yra investicija į viską, kas svarbu individo „socialinei vertei“ ir savigarbai.

Itin svarbus, gal net esminis vartojimo tikslas vartotojų visuomenėje (net jei jis retai kada išsakomas atviru

tekstu ir dar rečiau viešai aptariamas) yra ne poreikių, troškimų ir norų patenkinimas, bet nuolatinis vartotojo suprekinimas: *vartotojų statuso pakėlimas į parduodamų prekių statusą*. Galiausiai būtent dėl šios priežasties vartotojo testo išlaikymas yra nediskutuotina sąlyga būti priimtam į visuomenę, perkurtą pagal panašumą į prekyvietę. Šio testo išlaikymas yra *nepatenkanti* į sutartis išankstinė sąlyga, kurią būtinai turi tenkinti visi *sutartimis* apibrėžiami santykiai, susipinantys ar supinami į santykių tinklą, vadinamą „vartotojų visuomene". Būtent ši sąlyga, kuriai negali būti daroma jokių išimčių ir kurios nesilaikymas išvis netoleruotinas, sutelkia pirkėjo–pardavėjo transakcijas į įsivaizduojamą visumą. Tiksliau tariant, ji leidžia šią santalką patirti kaip visumą, vadinamą „visuomene", – darinį, kuriam priskiriamas pajėgumas „kurti poreikius" ir priversti veikėjus šiems poreikiams paklusti, – ir kartu šiai visumai suteikti Durkheimo „socialinio fakto" statusą.

Vartotojų visuomenės nariai patys yra vartojimo prekės, ir būtent buvimas vartojimo prekėmis paverčia juos *bona fide* visuomenės nariais. Tapimas ir buvimas parduodama preke yra galingiausias vartotojiško rūpesčio motyvas, net jei jis paprastai yra latentinis ir retai kada sąmoningai suvokiamas, o ką jau kalbėti apie atvirą jo deklaravimą. Vartojimo prekių – faktiškų ar potencia-

lių vartotojų geismo objektų, provokuojančių vartotoją imtis veiksmų – patrauklumą linkstama vertinti pagal jų pajėgumą padidinti vartotojo rinkos kainą. „Paversti save parduodama preke“ yra „pasidaryk pats“ tipo individuali prievolė. Pastebėkime: iššūkis ir užduotis yra ne tiesiog *tapti*, o save *paversti*. Suvokimas, jog niekas nėra gimęs pilnutiniu žmogumi, jog daug ką reikia padaryti, kad *taptum* visiškai ir išties žmogiškas, nėra koks naujas vartotojų visuomenės išradimas – net ne moderniosios eros išradimas. Tačiau ši visuomenė išrado tai, ką Güntheris Andersas 1956-aisiais aprašė kaip „Prometėjo gėdą“[5] – gėdą, jog nepavyko atlikti prievolės paversti save kitokiu (numanomai geresniu), nei buvai „tapęs“.

Anderso žodžiais tariant, „Prometėjo *iššūkis*“ yra „atsisakymas būti ką nors skolingam kam nors, taip pat ir sau“, tuo tarpu „Prometėjo *pasididžiavimą*“ sudaro „buvimas skolingam viską, įskaitant save [patį], pačiam sau“. Akivaizdu, jog pats žmogus, „jo *paties* savastis“, yra nesantaikos obuolys, suma, iš kurios lošiama, ir pagrindinis prizas mūsų nūdieniame, neva prometėjiškame, buvimo pasaulyje būde (ar veikiau šiuolaikinėje Prometėjo ambicijos parafrazėje / iškraipyme / perversijoje).

[5] Žr. Günther Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen*, vol. 1: Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution, C. H. Beck, 1956; čia cituojama pagal prancūzišką leidimą, išleistą Encyclopédie des Nuisances, 2002, p. 37 ir toliau.

Tiesiog „tapsmo“, kaip atsitiktinio pradėjimo ir gimimo padarinio, nepakanka.

Tai, kad „tiesiog buvimas“ nutraukia išradingumo tobulinimo potencialą, buvo laikoma universaliai vienijančios (jei ne universaliai priimtos) pasaulėžiūros aksioma, įsigalėjusia nuo moderniojo Apšvietos laikotarpio pradžios. Protu ginkluoti žmonės gali ir turi, ir būtinai patobulins Gamtą – taip pat ir savo pačių prigimtį, tą „natūrą“, kuri yra jų pasirodymo pasaulyje priežastis ir lemia jų „tapsmo“ kryptį. Todėl Prometėjo žygdarbis nebėra vienkartinis, legendinis pusdievio laimėjimas, bet paties žmogiškojo buvimo pasaulyje būdas ar net lemtis. Formuoti pasaulį – jo tobulumo laipsnį – dabar yra žmogiškojo rūpesčio ir tikslingos žmogaus veiklos reikalas. Taip pat, nors veikiau netiesiogiai, yra žvelgiama ir į kiekvieno žmogiškojo individo formavimą, jo ar jos tobulumo laipsnį.

Tereikia žengti dar vieną žingsnį, ir Prometėjo iššūkis ir pasididžiavimas pagimdys Prometėjo *gėdą*. Aš manau, jog šis lemtingas žingsnis buvo perėjimas nuo gamintojų visuomenės – su jos vadybine normatyvinio reguliavimo dvasia, darbo pasidalijimu ir koordinavimu, jos konformizmą kuriančia priežiūra ir konformizmu pačiai priežiūrai – į vartotojų visuomenę su kartais kompulsyvia savanoriška individualizacija bei savireferentišku rūpesčių, užduočių, jų atlikimo būdų ir atsakomybės už jų at-

likimą pobūdžiu. Šis žingsnis pranašavo perdėtą „savęs“ išaukštinimą, menkinant visa kita, laikant save vienu metu tiek pagrindiniu prievolės perdirbti pasaulį *objektu*, tiek *subjektu*, kartu atsakingu už tos prievolės įgyvendinimą ar žlugimą: pabrėžiant individualųjį Aš (*self*) kaip prometėjiškos egzistencijos prižiūrėtoją ir prižiūrimąjį.

Atvirai skelbdama savo viršenybę narių atžvilgiu, „visuomeninių“ interesų pirmumą individualių ir „grupės“ interesų bei ambicijų atžvilgiu, o kartu prisiimdama pasaulio, suvokiamo kaip proto vadovaujamų žmogaus veiksmų kūrinys, autorystę, gamintojų visuomenė prisiėmė, tyčia ar netyčia, „kolektyvinio Prometėjo“ vaidmenį, tuo pačiu pakeisdama individo atsakomybę už produkto kokybę paklusnumu normai. Vartotojų visuomenė Prometėjo vaidmenį „perkelia kitur“ (*outsources)*, jam atlikti sudarydama sutartį su individais, sykiu perkeldama jiems ir atsakomybę už šio vaidmens atlikimą. Prometėjo gėda, kitaip nei Prometėjo iššūkis ar pasididžiavimas, yra visiškai individualus jausmas. „Visuomenėms“ niekuomet nėra ir negali būti gėda; gėda suvokiama vien tik kaip individo būklė.

Atvirai ar bent jau *de facto* atmetusi anksčiau pačios deklaruotą tokį Prometėjo statusą, visuomenė dabar slepiasi už savo išmonių. Autoritetas ir privilegijos, priderantys aukštesnei būtybei, kadaise buvę vienintelis pavydžiai saugomas „žmonių visuomenės“ turtas, nusirito iki

žmogaus pagamintų produktų, tų materialių žmogiškojo protingumo, išradingumo ir meistriškumo pėdsakų. Būtent jie galį tobulai ar beveik tobulai atlikti darbus, kuriuos „žmogus, gimęs iš moters“, eilinis beviltiškai neprognozuojamos gamtos šalutinis produktas, veikiau sugadins ar gėdingai atliks daug blogiau. Būtent išmonė (*artifice*), kasdien pasirodanti vartojimo industrijos produktų pavidalais, dabar pakimba virš visų žmonių ir kiekvieno individo atskirai kaip tobulybės įsikūnijimas ir sektinas modelis (nors šis sekimas, reikia pripažinti, pasmerktas žlugti).

Pasak Anderso, nors ir pripažindami *res* (daikto) viršenybę, „žmonės atmeta savo sudaiktinimo nepilnumą kaip prilygstantį pralaimėjimui.“ Buvimas gimusiam ir „tapusiam“, užuot buvus nuo pradžios iki pabaigos pagamintam, šiuo metu yra suvokiamas kaip priežastis jausti gėdą. Prometėjiška gėda yra jausmas, „apimatis vyrus ir moteris, pamačius gniuždančiai aukštą jų pačių sukurtų produktų kokybę.“ Cituodamas Nietzsche'ę, Andersas teigia, jog šiandien žmogaus kūnas (t. y. kūnas, atsitiktinai gautas iš gamtos) yra tai, ką „privalu įveikti“ ir atmesti. „Grynas“, nepadailintas, ne-re-formuotas ir neapdorotas kūnas yra tai, ko reikėtų gėdytis: negražus pažiūrėti, visuomet tobulintinas, o visų blogiausia – tai nesėkmingo pareigos atlikimo ir „savojo Aš“ netinkamumo, nemokšiškumo, nepajėgumo ir skurdumo gyvas

liudijimas. „Nuogas kūnas“, arba objektas, kurio bendru visų sutarimu jo „savininko“ padorumo ir orumo sumetimais nedera rodyti viešai, šiais laikais reiškia, pasak Anderso, „ne kūną be drabužių, bet kūną, su kuriuo nėra padirbėta“, t. y. nepakankamai „sudaiktintą“ kūną.

Būti vartotojų visuomenės nariu yra nelengva užduotis, niekuomet nesibaigianti ir vis naujų pastangų reikalaujanti kova. Baimę nepritapti išstūmė neadekvatumo baimė, tačiau baimės dėl to nesumažėjo. Vartojimo rinkos nekantriai laukia galimybių iš šios baimės susikrauti kapitalą, o kompanijos, gaminančios vartojimo prekes, varžosi tarpusavyje, siekdamos toje nesibaigiančioje savo klientų kovoje tapti jiems patikimiausiu vedliu ir pagalbininku. Jos aprūpina klientus „įrankiais“ ir instrumentais, reikalingais individualiai atliekamam „savęs fabrikavimo“ darbui. Visgi joms gali būti pareikštas ieškinys pagal Prekių aprašų aktą (*Trade Descriptions Act*)*: prekės, kurias jos skelbia esant „įrankiais“, skirtais individualiam naudojimui priimant sprendimus, faktiškai pačios yra, kaip primygtinai teigia Andersas, „iš anksto priimti sprendimai“[6]. Jie buvo gatavi (*ready-made*) dar gerokai prieš individui susiduriant su sprendimo priėmimo

* 1968 m. Jungtinės Karalystės Parlamento aktas, neleidžiantis gamintojams, pardavėjams ar paslaugų tiekėjams klaidinti klientų dėl to, už ką pastarieji moka pinigus. (Vert. past.)

[6] Ten pat, p. 16.

užduotimi (kuri pateikiama kaip galimybė). Pasak Anderso, absurdiška manyti, kad šie įrankiai įgalina individualų tikslo pasirinkimą. Šie instrumentai yra iškristalizuota „būtinybė“, kuriai neįmanoma pasipriešinti ir kurią visais laikais žmonės privalėjo pažinti, paklusti jai, išmokti jai paklusti, – ir visa tai tam, kad būtų laisvi...

Štai ką prisipažino viena šešiolikmečių-septyniolikmečių, kalbintų Kotsvolde įžvalgiosios *Guardian* korespondentės Deeca'os Aitkenhead:

> „Na, jei pasirodyčiau gatvėje su tokia apranga kaip dabar (džinsais ir trumparankoviais marškinėliais), žmonės žiūrėtų į mane ir nesuprastų, kodėl nesu apsirengusi kokiais nors seksualiai provokuojančiais drabužiais? Kaip dabar apsirengusios, eidavom į gatvę būdamos trylikos. Tiesiog turi rengtis taip, kad atrodytum madinga.“[7]

Kita iš šios grupės, jau perkopusi dvidešimt, prideda, kad „aplinkui gausybė priminimų, kaip turi atrodyti seksualus kūnas, ir kuo esu vyresnė, tuo labiau nerimauju, ar tuos standartus atitinku.“ Abiejų frazių – „seksualiai provokuojantys drabužiai“ ir „seksualiai atrodantis kūnas“ – reikšmes lemia to meto mada (mados kinta, ir labai sparčiai: šešiolikmetės ir septyniolikmetės „neturi nė menkiausio supratimo, jog dar paauglystės nesulau-

[7] Decca Aitkenhead, 'Sex now', *Guardian Weekend*, 15 Apr. 2006.

kusioms mergaitėms skirti marškinėliai su tokiais užrašais kaip „Karšta pupytė“ tapo madingi tik dešimtajame dešimtmetyje, ir stebisi, jog kadaise mergaitės rengėsi kitaip“; viena iš jų, pastebi Aitkenhead, „nepatikėjo tuo, kad aštuntajame dešimtmetyje mergaitės nesiskusdavo pažastų“). Tokių drabužių naujų versijų įsigijimas, rūpinimasis savo išvaizda bei pasenusių drabužių peržiūrėjimas ir keitimas yra būtina sąlyga norint ilgą laiką būti paklausiai, t. y. išlikti tokiai geidžiamai, kad klientai atkreiptų dėmesį, ir nesvarbu, ar vyks kokie pinigų mainai, ar ne. Kaip pažymi kadenciją baigiantis Britų pramonės konfederacijos direktorius Digby Jonesas, tiesa, kalbėdamas apie visiškai kitokią – darbo rinką, vienintelis reikalavimas žmonėms, kurie nori būti „paklausia preke“, yra „būti tokiems lengvai prisitaikantiems, kvalifikuotiems ir vertinamiems, kad joks darbdavys nedrįstų liepti jiems nešdintis ar elgtųsi su jais blogai.“[8]

Vyraujanti „vigiška“ žmonijos istorijos versija (t. y. „oficialusis išrašas“, rutiniškai tiražuojamas tiek moksliniuose aprašymuose, tiek liaudies vaizduotėje) pastarąją vaizduoja kaip ilgą žygį asmeninės laisvės ir racionalumo link.

Jos vėliausioji pakopa – perėjimas nuo gamintojų ir kareivių visuomenės prie vartotojų visuomenės –

[8] Cituojama pagal Anne Perkins, 'Collective failure', *Guardian Work*, 22 Apr. 2006.

visuotinai vaizduojama kaip laipsniškas, bet galų gale įvyksiantis individų išsilaisvinimas iš pradinių sąlygų, kai „pasirinkimo nebuvo“, ir vėlesnių „riboto pasirinkimo“ sąlygų; iš išankstinių parašytų scenarijų ir privalomų rutinų, iš jau anksčiau nustatytų nekvestionuojamų ryšių ir iš privalomų ar bent jau nekeičiamų elgesio modelių. Trumpai tariant, šis perėjimas vaizduojamas kaip kitas, galbūt jau galutinis, šuolis iš apribojimų ir nelaisvės pasaulio į individualią autonomiją ir buvimą savo paties šeimininku. Dažniausiai šis perėjimas yra vaizduojamas kaip galutinis individo teisės į savęs įtvirtinimą triumfas, visų pirma suprantamas kaip laisvo subjekto nedalomo suverenumo triumfas; suverenumo, kuris savo ruožtu interpretuojamas kaip individo teisė laisvai rinktis. Kiekvienas individualus vartotojų visuomenės narys yra apibrėžiamas visų pirma ir dažniausiai kaip *homo eligens*.

Kitas – slaptas – išrašas, retai, jei apskritai kada nors, viešinamas, visuomet liekantis paslėptas ir nematomas, tačiau neabejotinai įkvepiantis pirmąjį, vaizduotų šį perėjimą visiškai kitoje šviesoje. Užuot įvertintas kaip žingsnis link individo galutinio išsivadavimo iš išorinės prievartos, šis perėjimas gali būti pavaizduotas kaip prekių rinkos vykdomas gyvenimo užkariavimas, aneksija ir kolonizacija; šio užkariavimo ir kolonizavimo tikroji prasmė (nors ir itin slopinama bei slepiama) yra rašytų

ir nerašytų rinkos dėsnių pakėlimas į gyvenimo priesakų lygį; tokių priesakų, kuriuos ignoruodamas rizikuoji tapti taisyklių laužytoju ir būti nubaustas atskirtimi.

Rinkos dėsniai galioja lygiai ir pasirenkamiems daiktams, lygiai ir tiems, kurie juos renkasi. Tik vartojimo prekės turi teisę įžengti į vartojimo šventyklas tiek per „prekėms", tiek per „klientams" skirtus įėjimus; šių šventyklų viduje ir garbinamieji objektai, ir garbinantieji yra prekės. Vartotojų visuomenės nariai patys yra suprekinimo produktai; jų savarankiškas, privatus persikėlimas į gyvenimo politikos suprekinimo sritį yra pagrindinė ypatybė, skirianti vartotojų visuomenę nuo kitų žmogiškojo bendrabūvio formų. Tarsi siaubingai parodijuojant Kanto kategorinį imperatyvą, vartotojų visuomenės nariai yra įpareigoti sekti vieną ir tą patį elgesio modelį, kuriuo, jie tikisi, seks ir jų vartojimo objektai.

Norėdami patekti į vartotojų visuomenę ir gauti leidimą joje nuolat gyventi, vyrai ir moterys privalo atitikti rinkos standartų nustatytas sąlygas. Tikimasi, jog jie pateiks save rinkai ir, konkuruodami su kitais veikėjais, sieks susikurti kuo didesnę „rinkos vertę". Kai žmonės tyrinėja rinką ieškodami vartojimo prekių (toks yra oficialus buvimo joje tikslas), į parduotuves juos vilioja perspektyva rasti įrankių ir medžiagų, kuriuos jie galėtų (ir *turėtų*) naudoti paversdami save „tinkamais vartojimui" – vertais būti rinkoje.

Vartojimas yra pagrindinis vartotojų „suprekinimo“ mechanizmas. Tai užduotis, kuri, kaip ir daugelis kitų socialinių kadaise valstybės vykdytų užduočių, dabar yra dereguliuota, privatizuota, „deleguota“ (*outsourced*) ar „subsidiarizuota“ vartotojams ir atiduota individualių vyrų ir moterų rūpesčiui, administravimui ir atsakomybei. Varomoji vartojimo jėga yra individualus siekis būti įvertintam optimalia pardavimo kaina, pakilti į aukštesnę kategoriją, pasiekti aukštesnius reitingus bei užimti aukštesnę poziciją vienoje ar kitoje turnyrinėje lentelėje (laimei, esama gausybės lentelių, iš kurių bent į vieną galbūt pavyks patekti).

Visi vartotojų visuomenės nariai nuo lopšio iki karsto yra vartotojai *de jure* – net jei *jus,* kuriame jie apibrėžti kaip vartotojai, niekuomet jokio parlamento nebuvo priimtas ar įrašytas į kokius nors įstatymų rinkinius.

Buvimas „vartotoju *de jure*“ praktiškai yra „neteisinis visų įstatymų pagrindas“, nes jis eina pirma bet kokių teisinių sprendimų, apibrėžiančių bei išaiškinančių piliečio teises ir pareigas. Rinkų atlikto parengiamojo darbo dėka įstatymų leidėjai gali laikyti savaime suprantamu dalyku tai, jog įstatymų subjektai yra subrendę, patyrę vartotojai (kad ir ką tai reikštų), jog jie gali buvimo vartotoju būvį laikyti gamtos produktu, o ne teisiniu konstruktu, jog jie „žmogaus prigimties“ dalimi ir įgimtu

žmogišku polinkiu laiko polinkį gerbti visus įstatymus, jais rūpintis, juos saugoti, jų laikytis ir jiems tarnauti; išties ši prigimtinė žmogaus teisė [būti vartotoju] pagrindžia visas *piliečio* teises, tam tikras antrines teises, kurių pagrindinė užduotis yra darsyk patvirtinti šios pamatinės, pirminės teisės šventumą ir įtvirtinti ją kaip visiškai neginčijamą.

Ištyręs ir rekonstravęs, kaip po Pirmojo pasaulinio karo klostėsi procesai, galiausiai atvedę į vartotojų visuomenės įsigalėjimą, Thomas Cookas priėjo išvadą, jog

> „vaikų „teisė" į vartojimą daugeliu atžvilgių yra pirmesnė ir nubrėžianti kitas, teisiškai sukonstruotas teises. Vaikai įgijo „balso teisę" per mažmeninius išpardavimus, konkursus „Sukurk ir pavadink", renkant jiems drabužius, taip pat dalyvaudami rinkos tyrimuose – keliais dešimtmečiais anksčiau, nei jų teisės buvo įtvirtintos tokiuose dokumentuose kaip 1989 m. priimta JT Vaiko teisių konvencija. Šiandien besiformuojantis vaikų, kaip teises turinčių individų, statusas remiasi jų kaip veikėjų, kaip troškimų turinčių asmenų dalyvavimu prekių pasaulyje."[9]

Cookas sutelkė dėmesį į vaikų konsumerizmo istoriją ir XX a. vaikystės suprekinimo istoriją (ar, vartojant jo

[9] Daniel Thomas Cook, *The Commodification of Childhood*, Duke University Press, 2004, p. 12.

paties terminus, į „Koperniko revoliuciją“, kurią įvykdė į vaikus nusitaikiusios rinkos, persiorientavę iš „tėvų perspektyvos“ į „vaiko-centrizmą“ (*pediocularity*), t. y. pritaikydamos dizaino ir marketingo strategijas vaikui, dabar pripažįstamam kaip suverenus geismo ir pasirinkimų subjektas) ir aptiko universalų modelį, kuriuo vartotojų visuomenė, reprodukuodamasi ir plėsdamasi, vadovavosi nuo pat pradžių ir tebesivadovauja iki šiol. Esama pagundos į vartotojų produkavimo ir visuomenės reprodukcijos analizę perkelti įsimintiną Ernsto Haeckelio, liūdnai pagarsėjusio XIX amžiaus gamtininko, idėją, jog „ontogenezė yra filogenezės pakartojimas“ (turima omenyje, jog individualaus embriono raidos stadijos yra sutrumpintas ir suspaustas visos rūšies evoliucijoje praeitų stadijų pakartojimas), tačiau su viena esmine išlyga: užuot numačius vienakryptį priežastingumą, protingiausia yra tvirtinti (siekiant išvengti beviltiškai neišsprendžiamų ginčų iš serijos „kas pirmiau, višta ar kiaušinis“), jog individualaus vartotojo gyvenimo keliui yra primesta ta pati seka, kuri nuolat kartojasi tebesitęsiančioje vartotojų visuomenės reprodukcijoje.

Šiuolaikinės brandžios vartotojų visuomenės kasdienybėje „vaiko teisės“ *ir* „piliečio teisės“ yra įsišaknijusios tikruose ar numanomuose brandaus vartotojo gebėjimuose, tačiau kartu jos šiuos gebėjimus maskuoja – lygiai taip pat buvo jiems formuojantis ir brėstant.

Šiedu reiškiniai iš naujo abipusiai įtvirtina, „natūralizuoja“ vienas kitą, padeda vienas kitam įgyti „vyraujančių idėjų“ statusą – bet labiausiai įsitvirtinti ten, kur glūdi *doxa* (prielaidų, kuriomis remdamiesi žmonės mąsto, niekuomet nesusimąstydami apie jas pačias) lobynas, ar, paprastai tariant, sveika nuovoka.

Kitaip nei suteikiant *formaliąsias teises*, kur bet koks „turimų priemonių testavimas“ yra vėlgi *formaliai* neleidžiamas, suteikiant arba nesuteikiant *substantyvią* teisę į pilietines gėrybes galioja retai kada atvirai išsakoma, tačiau lemiama sąlyga – asmuo turi turėti vartojimo kompetencijų ir gebėti jomis naudotis. Nemenkas *de jure* vartotojų skaičius neišlaiko šio testo, sukurto (neformaliai, tačiau pernelyg realiai) *de facto* vartotojams. Neišlaikiusieji testo yra „žlugę vartotojai“, kartais subkategorizuojami kaip „nesėkmingi prieglobsčio prašytojai“ ar „neteisėti imigrantai“, kitais atvejais – kaip „užklasis“ (*underclass*) (t. y. individai, kuriems uždrausta patekti į bet kurią iš pripažintųjų socialinių klasių, jie yra netinkami būti klasės, kaip tokios, nariais), tačiau dažniausiai jie yra anonimiškai išsibarstę „vargšų“ ar „žmonių, esančių žemiau skurdo ribos“ statistikoje – pasak klasikinio Simmelio apibrėžimo, jie yra labdaros objektai, o ne sprendžiantys / besirenkantys subjektai, kaip kad likusieji vartotojų visuomenės nariai. Jei sutinkame su Carlo Schmitto teiginiu, jog svarbiausioji,

apibrėžiančioji suvereno prerogatyva yra teisė atleisti nuo prievolių, tuomet tenka pripažinti, jog *tikrasis suvereno galios turėtojas vartotojų visuomenėje yra prekių rinka*; būtent joje, pardavėjų ir pirkėjų susitikimo vietoje, kasdien yra atliekama pasmerktųjų ir išgelbėtųjų, saviškių ir svetimųjų, įtrauktųjų ir atskirtųjų (ar, tiksliau, teisingų, deramų ir ydingų vartotojų) atranka ir atskyrimas.

Dera pripažinti, jog vartojimo prekių rinka yra labai savotiškas, keistas suverenas, itin skirtingas nuo to, su kuriuo pažįstami politologijos traktatų skaitytojai. Šis keistas suverenas neturi nei įstatymų leidžiamosios, nei vykdomosios galių, o ką jau kalbėti apie teismines galias – kurios visos yra teisėtai laikomos neatskiriamais atributais *bona fide* suverenų, tyrinėjamų ir aprašomų politologijos vadovėliuose. Vadinasi, rinka yra, taip sakant, suverenesnė nei labiausiai reklamuojami ar besireklamuojantys politiniai suverenai, nes, paskelbusi kam nors atskirties nuosprendį, rinka neleidžia jokios šio nuosprendžio skundimo procedūros. Jos nuosprendžiai yra tiek tvirti ir neatšaukiami, tiek ir neformalūs; nebylūs ir retai kada, jei apskritai kada nors, užrašomi. Suverenios valstybės organų suteiktos privilegijos gali būti skundžiamos ir prieš jas gali būti protestuojama, tad esama šansų, kad jos gali būti anuliuotos – tačiau tik ne sprendimai, priimti suverenios rinkos, nes čia nepaski-

riamas joks teismo pirmininkas, nėra jokio sekretoriaus, kuriam galima būtų įteikti skundą, nenurodomas joks adresas, kuriuo būtų galima šį skundą nusiųsti.

Kad sukliudytų protestams, kurie galėtų kilti prieš rinkos sprendimus, politikai išbandė *NA* („Nėra alternatyvų")* formulę – save išpildančią diagnozę, save patvirtinančią hipotezę. Juo dažniau ši formulė yra kartojama, tuo visapusiškiau valstybės suverenumas yra perduodamas vartojimo prekių rinkoms, o rinkų suverenumas tampa tuo griežtesnis ir nesukalbamesnis.

Faktiškai pakertama, ardoma, sekinama ar kitaip „nyksta" ne *valstybė* ir net ne jos vykdomoji valdžia, o valstybės *suverenumas*, jos prerogatyva nubrėžti ribas tarp įtrauktųjų ir atskirtųjų, kartu su teise pastaruosius reabilituoti ir susigrąžinti.

Iš dalies šis suverenumas jau buvo šiek tiek apribotas, ir galime spėti, jog spaudžiant atsirandantiems globaliai veikiantiems įstatymams, remiamiems teisės organų (kol kas dalinių ir rudimentinių), jis ir toliau po truputį mažės. Visgi šis procesas yra tik antrinis ir netiesiogiai relevantiškas naujojo rinkų suverenumo atžvilgiu, nelabai įtakojantis būdus, kuriais suverenūs sprendimai yra priimami ir įteisinami. Net ir pakylėtas „aukštėliau" į viršvalstybinių institucijų lygmenį, suverenumas (bent

* Angl. *TINA* („*There is no alternative*"). (Vert. past.)

jau pagal principą, kurį jis turėtų įgyvendinti) vis dar derina galią su politika ir pajungia pirmąją antrosios priežiūrai; o svarbiausia, jį galima užginčyti ir reformuoti, nes jis turi fiksuotą adresą.

Gerokai revoliucingesnė (ir galimai pavojingesnė tokiam valstybės pavidalui, kokį ji įgijo moderniuoju laikotarpiu) yra kita tendencija, kone iš pagrindų pakertanti valstybės autoritetą: tai polinkis perduoti daugybę savo funkcijų ne į viršų, bet į šoną, užleidžiant jas nuasmenintoms rinkos jėgoms; kitaip tariant, valstybė vis labiau leidžiasi šantažuojama rinkos jėgų, prieštaraujančių elektoratui priimtinai ir jo remiamai politikai, ir atima iš piliečių politikos teisingumo atskaitos taško bei galutinio teisėjo statusą.

Šios antrosios tendencijos rezultatas yra laipsniškas *galios veikti*, šiuo metu dreifuojančios rinkos link, atskyrimas nuo *politikos*, kuri, nors ir likdama valstybės interesų sferoje, vis mažiau turi manevro laisvės, galios nustatyti taisykles ir būti žaidimo teisėju. Tai iš tiesų yra pagrindinė valstybės suverenumo erozijos priežastis. Nors valstybės organai vis dar artikuliuoja, skelbia ir vykdo pasmerkimo ar privilegijavimo sprendimus, jie nebėra laisvi apsispręsti dėl „privilegijavimo politikos" kriterijų ar jos taikymo principų. Valstybė kaip visuma, kartu su savo įstatymų leidžiamąja ir teismų valdžiomis, tampa rinkos suverenumo vykdytoja.

Kai vyriausybės ministras skelbia, jog, pavyzdžiui, naujoji imigracijos politika sieks atvežti į Britaniją „šaliai reikalingų žmonių“ ir neįleis tų, „kurių šaliai nereikia“, jis implicitiškai suteikia rinkoms teisę apibrėžti „šalies poreikius“ ir nuspręsti, ko šaliai reikia, o ko nereikia. Taigi ministras turi omenyje, jog reikia rodyti svetingumą žmonėms, žadantiems būti ar netrukus tapti pavyzdiniais vartotojais, ir neįsileisti tų, kurių vartojimo įpročiai – o tai būdinga žmonėms, esantiems ant pajamų laiptų žemutinių pakopų, žmonėms, kurie orientuojasi į mažiau pelningas ar nepelningas vartojimo prekes, – nepaskatins vartotojiškos ekonomikos ratų suktis sparčiau ir nepakels kompanijų pelnų virš jau pasiekto lygio. Tarsi norėdamas dar labiau pabrėžti principus, kurias remiamasi pagrindžiant atvykstančių užsieniečių priėmimą ar atmetimą, ministras nurodo, kad tų nedaugelio žmonių, priklausančių pastarajai kategorijai, kurie vis dėlto galėtų būti laikinai priimti, jei atsirastų vietiniams vartojimo poreikiams skirto sezoninio darbo (viešbučių ir restoranų paslaugos ar vaisių rinkimas), uždirbtos pajamos bus pervestos į jų kilmės šalis (nes jų šeimų nariams nebus leidžiama kartu su jais atvykti į Britaniją), taigi šios pajamos nesuaktyvins šalyje vartojimo prekių apyvartos. Netikę vartotojai, žmonės, turintys per mažai resursų, kad galėtų adekvačiai atsiliepti į „šauksmą“ (*hailing*) ar, tiksliau, į gundančius prekių rinkos fokusus, – tai žmonės,

kurių vartotojų visuomenei „nereikia“; be jų vartotojų visuomenė bus geresnė. Visuomenėje, kuri savo sėkmes ir nesėkmes matuoja BNP statistika (t. y. suma visų pinigų, kurie keliauja iš rankų į rankas per pirkimo / pardavimo sandorius), tokie prastesni, brokuoti vartotojai yra nurašomi į pasyvus.

Neišsakyta prielaida, grindžianti visą šią argumentaciją, yra vėlgi formulė „nėra vartotojo, kol nėra prekės“. Suprekinimas žengia pirma vartojimo ir kontroliuoja patekimą į vartotojų pasaulį. Norėdamas pagrįstai naudotis vartotojo teisėmis ir atlikti pareigas, turi pirmiausiai pats tapti preke. „Šaliai“, kaip ir rinkoms, reikia prekių; šaliai, atiduodančiai vartojimo rinkoms pirmojo ir paskutiniojo žodžio teisę, reikia gyventojų, kurie arba jau yra prekės, arba yra pasirengę būti greitai ir nebrangiai suprekinti; kurie yra priskirtini *bona fide* prekių kategorijai, žinoma, turi nuspręsti rinka. „Ar yra pirkėjų, kuriems reiktų būtent šios rūšies prekių?“ yra pirmasis ir paskutinis klausimas, kurio reikia klausti, kai valstybės pareigūnai svarsto prašymą atvykti į šalį ir joje pasilikti.

Vyriausybė perėmė modelį ir taisykles, takiosios modernybės įmonėse plačiai paplitusių praktikų įtvirtintas kasdieniame vartotojiškos visuomenės gyvenime, ir pavertė juos valstybinės politikos principu. Kaip išsamiuose šių praktikų tyrimuose pastebėjo Nicole Aubert, didžiųjų kapitalistinių įmonių personalo politika yra vykdoma

taip, „tarsi darbuotojai patys būtų „produktai“, kuriuos reikia įdiegti, naudoti ir atnaujinti per kiek įmanoma trumpesnį laiką.“[10] Tikimasi, jog naujai įdarbintieji nuo pat pirmosios dienos veiks visu greičiu ir pilnu pajėgumu: nėra laiko „įsikurti“, „įsišaknyti“, integruotis ir išsiugdyti lojalumą kompanijai bei solidarumą su kitais darbuotojais – reikalingų paslaugų profilis keičiasi per greitai, kad paliktų laiko prisitaikymui. Ilgas įdarbinimo procesas, prisitaikymas ir vidinis apmokymas – visa tai laikoma laiko ir resursų švaistymu, prilygstančiu pernelyg didelio kiekio pagamintų prekių laikymui sandėliuose: gulėdami lentynose produktai neneša jokio pelno ir neteikia jokios praktinės naudos. Tiek prekių kiekį sandėlyje, tiek ir laiką, skirtą įdarbinimui, integravimui ir mokymui, reikia sumažinti iki visiško minimumo.

Kiekvienos ilgalaikės (t. y. sėkmingai save reprodukuojančios) socialinės sistemos paslaptis yra jos „išankstinių funkcinių sąlygų“ perdirbimas į veikėjų elgesio motyvus.

Kitaip tariant, bet kokios sėkmingos „socializacijos“ paslaptis yra priversti individus *norėti padaryti* tai, ko *reikia*, kad sistema galėtų reprodukuoti save. Tai gali būti daroma atvirai, *eksplicitiškai*, sutelktai remiant deklaruojamus „visumos“ (tokios kaip valstybė arba tauta)

[10] Žr. Aubert, *Le Culte de l'urgence*, p. 82 ir toliau.

interesus, skatinant „dvasinės mobilizacijos“, „pilietinio ugdymo“ ar „ideologinės indoktrinacijos“ procesus, – taip paprastai buvo daroma „tvirtojoje“ modernybės fazėje, „gamintojų visuomenėje“. Arba tai gali būti daroma slapta ir *netiesiogiai*, atvirai arba užmaskuotai primetant ir įkalant tam tikrus elgesio ir problemų sprendimo modelius, kurie – kai jie bus priimti ir jų bus laikomasi (o jų turi būti laikomasi, nes alternatyvūs pasirinkimai nyksta, jiems praktikuoti reikalingi įgūdžiai galutinai ir nesugrąžinamai pamirštami) – užtikrins monotonišką sistemos reprodukciją; taip paprastai nutinka „takiojoje“ modernybės fazėje, arba vartotojų visuomenės laikais.

Būdas, kuriuo susiejamos „sisteminės išankstinės sąlygos“ ir individualūs motyvai, būdingi gamintojų visuomenei, reikalavo nuvertinti „dabar“, ypač betarpišką pasitenkinimą ar, kalbant bendriau, malonumą (ar veikiau tai, ką prancūzai turi omenyje vartodami faktiškai neišverčiamą sąvoką *jouissance*). „Dabartis“ turi būti nustumta į antrąjį planą „ateities“ atžvilgiu, tuo pat metu atsisakant pastarąją laikyti įkaite dar neatskleistų istorijos posūkių, kuriuos tikimasi sutramdyti, nugalėti ir kontroliuoti, pažįstant jų dėsnius ir paklūstant jų reikalavimams. „Dabartis“ buvo tik priemonė siekti tikslo, tai yra laimės, kuri visuomet buvo ateityje, visuomet „dar ne“.

Atitinkamai sisteminių išankstinių sąlygų derinimas su individualiais motyvais taip pat būtinai turėjo skatinti

atidėliojimą bei ypač išaukštinti „pa(si)tenkinimo“ „atidėjimo“ arba atsisakymo principą, t. y. principingą konkretaus, iškart pasiekiamo atpildo aukojimą vardan neapibrėžtos naudos ateityje, taip pat aukojant individualų atpildą „visumos“ labui (kad ir kas ji būtų: visuomenė, valstybė, tauta, klasė, lytis ar tiesiog sąmoningai neapibrėžtas „mes“), tikintis, jog ilgainiui tai užtikrins geresnį gyvenimą visiems. Gamintojų visuomenėje „ilgalaikei perspektyvai“ buvo teikiamas pirmumas prieš „trumpalaikę“, o „visumos“ poreikiams – pirmumas jos „dalių“ atžvilgiu. Džiaugsmai ir pasitenkinimai, kildinami iš „amžinų“ bei „ant-individualių“ vertybių, buvo laikomi aukštesniais už trumpalaikę individualią ekstazę, savo ruožtu daugelio žmonių ekstazės buvo įkurdintos aukščiau nei keleto ir laikomos vieninteliais tikrais ir vertais patirti pasitenkinimais tarp gausybės viliojančių, tačiau netikrų, išgalvotų, apgaulingų ir galiausiai žeminančių „momento džiaugsmų“.

Būdami „protingi po laiko“, mes (vyrai ir moterys, gyvenantys takiosios modernybės sąlygomis) dažniausiai esame linkę atmesti sisteminės reprodukcijos jungimą su individualia motyvacija kaip reikalaujantį daugybės sąnaudų, be galo daug kainuojantį, o ypač kaip baisiausiai despotišką – mat priešingą „natūraliems“ žmogiškiems polinkiams. Sigmundas Freudas tai pastebėjo vienas pirmųjų – nors net šis, išskirtinę vaizduotę turėjęs

mąstytojas, rinkdamas savo duomenis iš gyvenimo, nuolat kilusio masinės pramonės ir masinio karinio šaukimo visuomenės įkalnėn, nepajėgė įsivaizduoti alternatyvos prievartiniam instinktų represavimui ir todėl savo stebiniams priskyrė visoms civilizacijoms ir kiekvienai civilizacijai „kaip tokiai" neišvengiamai būdingų bruožų rūšinį statusą.[11]

Freudas teigė, jog niekur ir jokiomis aplinkybėmis raginimas atsisakyti instinktų nebus noriai priimamas. Absoliuti dauguma žmonių paklūsta daugybei būtinų kultūrinių draudimų ar priesakų „tik išorinės prievartos spaudžiami". „Neramu galvoti apie milžinišką kiekį prievartos, kurios neišvengiamai prireiks" norint skatinti, diegti ir užtikrinti būtinus civilizuojančius pasirinkimus, tokius kaip, pavyzdžiui, darbo etika (t. y. visuotinis dykinėjimo pasmerkimas kartu su darbo dėl darbo, nesiekiančio materialaus atlygio, pasmerkimu) ar taikingo sambūvio etika, postuluojama įsakymo „mylėk savo artimą kaip save patį" („Koks šitaip iškilmingai ištarto pamokymo tikslas, – retoriškai klausia Freudas, – jei jo laikymasis negali būti racionaliai pagrįstas?").

Tolesni Freudo apmąstymai apie prievartos pastolius, reikalingus kiekvienai civilizacijai, kad ji nesugriūtų, yra

[11] Visos tolesnės Freudo citatos yra iš *The Future of an Illusion* ir *Civilization and its Discontents*, in *The Penguin Freud Library*, vol. 12, ed. James Strachey, Penguin, 1991, p. 179–341.

pernelyg gerai žinomi, kad juos reikėtų čia darsyk detaliai pakartoti. Galutinė išvada, kaip žinome, skelbė, kad bet kuri civilizacija turi būti palaikoma represijomis, nes niekuomet nepavyks apsieiti be tam tikro kiekio nuolat kunkuliuojančio nepritarimo ir sporadiškų, tačiau vis atsikartojančių maištų bei nuolatinių pastangų juos numalšinti ir jiems sukliudyti. Nelojalumo ir maištingumo neįmanoma išvengti, nes bet koks civilizuotumas reiškia represyvų žmogiškųjų instinktų slopinimą, o bet kokie suvaržymai sukelia atmetimą.

> „Individo galios pakeitimas bendruomenės galia yra lemiamas civilizacijos žingsnis. Jo esmė glūdi tame, jog bendruomenės nariai apriboja savo galimybes pasitenkinti, tuo tarpu individams tokie apribojimai nebūdingi."

Atidėkime į šalį galimą prieštaravimą, kad tasai „individas", kuris nebūtinai jau yra „bendruomenės narys", esąs dar mitiškesnė figūra nei Hobbes'o ikivisuomeninis laukinis, praktikuojantis *bellum omnium contra omnes* (visų karą prieš visus), ar kad jis esąs tiesiog retorinė priemonė argumentacijai sustiprinti, panašiai kaip ir „prigimtinė tėvažudystė", kurią Freudas išras savo vėlesniuose darbuose. Visai nesvarbu, kodėl būtent tokie žodžiai pasirinkti šiam pranešimui perduoti, – jis skelbia, kad, kadangi prastuomenė vargu ar savanoriškai pritars ir paklus įsakymui iškelti antindividualios grupės interesus

virš individualių polinkių bei impulsų ir ilgalaikius padarinius laikyti vertingesniais už trumpalaikius malonumus (kaip ragina darbo etika), bet kuri civilizacija (ar, paprasčiau tariant, bet koks taikus ir bendradarbiaujantis žmogiškas bendrabūvis ir visa jo teikiama nauda) *privalo* remtis prievarta ar bent jau realiai grasinti, kad nesilaikant instinktyviems impulsams taikomų apribojimų bus imtasi prievartos. Geruoju ar piktuoju, „realybės principui" turi būti užtikrinta viršenybė „malonumo principo" atžvilgiu, jei norima išlaikyti civilizuotą bendrabūvį. Freudas perkelia šią išvadą visoms žmogiško bendrabūvio formoms (retrospektyviai vadinamoms „civilizacijomis"), pristatydamas ją kaip *universalią* žmogiškojo bendrabūvio išankstinę sąlygą, kaip sąlygą *visam* socialiniam gyvenimui, kuris, visuotinai pripažįstama, sutampa su žmogišku gyvenimu apskritai.

Tačiau kad ir koks būtų atsakymas į klausimą, ar instinktų slopinimas išties buvo ir visuomet liks terminu, tapačiu terminui „žmonijos istorija", galima tvirtai teigti, jog šis iš pažiūros antlaikiškas principas negalėjo būti atrastas, užrašytas ar teorizuotas kuriuo nors kitu metu nei moderniosios eros aušra; tiksliau, jokiu kitu laiku nei iškart po *ancien régime* dezintegracijos. Būtent ši dezintegracija, kai žlugo paprotinės institucijos, palaikiusios apskritai monotonišką ir daugmaž faktišką *Rechts-* ir *Pflichts-Gewohnenheiten* (įprastinių teisių ir pareigų) reprodukciją,

ir apnuogino žmogiškas gudrybes, slypinčias už „prigimtinės" ar „dieviškos" tvarkos idėjų, bei privertė perkelti tvarkos fenomenus iš „duotybių" kategorijos į kategoriją „užduotys". Tad tai, kas anksčiau laikyta *„dieviško* kūrimo *logika"*, imta vaizduoti kaip žmogiškų galių *pasiekimas.*

Ir vis dėlto svarbiausia tai, kad nors prievartai dar ikimoderniojoje eroje buvo skirta ne mažiau erdvės nei kuriant moderniąją tvarką (o taip išties buvo), tais laikais vargu ar buvo įmanomas toks užtikrintumas ir faktiškumas, kuriuo remdamasis Jeremy Benthamas galėjo dėti (ir dėjo) lygybės ženklą tarp, viena vertus, paklusnumo įstatymui ir, kita vertus, garantijų, jog jokie alternatyvūs pasirinkimai negalės prasmukti – visi išėjimai iš panoptinio kalėjimo užrakinti, o jo įnamiai atsidūrę situacijoje, kur pasirinkimas tėra „dirbti arba mirti". Richardas Rorty reziumavo šią tendenciją vienu trumpu apgailestavimu: „Pradedant Hegeliu, intelektualai nuo fantazijų apie susijungimą su amžinybe ėmė sukti prie fantazijų apie geresnės ateities sukonstravimą."[12]

„Bendruomenės galia" (ir ypač dirbtinai sukurtos bendruomenės, atsiradusios kuriant civilizaciją arba tautą, galia) neturėjo *pakeisti* „individo galios", kad bedrabūvis būtų veiksmingas ir gyvybingas; bendruomenės galia

[12] Žr. Richard Rorty, 'The end of Leninism and history as comic frame', in *History and the Idea of Progress*, ed. Arthur R. Melzer, Jerry Weinberger and M. Richard Zinman, Cornell University Press, 1995, p. 216.

egzistavo *dar prieš tai*, kai buvo atrastas jos reikalingumas, o ką jau kalbėti apie būtinumą. Kad toks pakeitimas yra užduotis, kurią dar turės atlikti koks nors galingas veikėjas, kolektyvinis ar individualus, – tokia mintis išties vargu ar galėjo kilti „individui" ar „bendruomenei" tada, kai pati bendruomenė ir jos itin apčiuopiama galia, taip sakant, „slapstėsi ryškiai apšviestoje vietoje": *buvo pernelyg matoma, kad būtų pastebėta*. Šitokia bendruomenė turėjo galios individams (visuotinės, „visa aprėpiančios" galios) tol, kol ji pati buvo *neproblemiška*, kol netapo *užduotimi*, kuri (kaip ir visos užduotys) gali būti atlikta *arba* kurios nepavyksta atlikti. Trumpai sakant, bendruomenė laikė individus savo gniaužtuose tol, kol jie gyveno nesuvokdami, kad „jie yra bendruomenė".

Individualių galių subordinavimas „bendruomenei", jų pavertimas „poreikiu", laukiančiu „patenkinimo" ir reikalaujančiu sąmoningai imtis priemonių, apvertė ikimodernių socialinių formų logiką aukštyn kojom; „paskelbdama prigimtiniu" tai, kas faktiškai buvo istorinis procesas, ji tuo pat metu generavo tiek savo legitimumą, tiek etiologinį savo „kilmės", „gimimo" ar „sukūrimo" mitą; mitą apie įvykį ar procesą, integravusį bei kondensavusį laisvai dreifuojančius, vienišus, įtarius ir priešiškus vienas kito atžvilgiu individus į naujos formos „bendruomenę", pajėgią sėkmingai išsikelti autoritetą, kuris prižiūrėtų ir slopintų

tokias individualias nuostatas, kurios – kaip paaiškėja ar paskelbiama – yra nesuderinamos su saugiu bendrabūviu.

Trumpai tariant, *bendruomenė* gali būti tokia pat sena kaip žmonija, tačiau *idėja* apie „bendruomenę" kaip žmonijos sąlygą *sine qua non* galėjo atsirasti tik kartu su josios krize. Ši idėja išsivystė iš baimių, kylančių dezintegruojantis ankstesnėms save reprodukuojančioms socialinėms sąlygoms – vėliau retrospektyviai pavadintoms *ancien régime* bei įrašytoms į socialinių mokslų žodyną „tradicinės visuomenės" pavadinimu. *Modernųjį* „civilizacijos procesą" (*vienintelį* tuo vardu pasivadinusį procesą) sukėlė netikrumo būsena, kurią buvo bandyta aiškinti „bendruomenės" irimu ir bejėgiškumu.

„Tauta", ta itin moderni naujovė, buvo vizualizuojama pagal „bendruomenės" paveikslą: ji turėjo būti nauja didesnė bendruomenė, aiškiai išreikšta bendruomenė, suprojektuota didžiuliame naujai įsivaizduotos „visuotinybės" ekrane, tačiau sykiu – dirbtinė bendruomenė, sukurta atsižvelgiant į naujai susiformavusį žmonių tarpusavio priklausomybių ir mainų tinklą. Tai, kas vėliau pavadinta „civilizacijos proceso" vardu, – tada, kai virsmai, kuriuos jis žymėjo, jau džergždami stojo ar akivaizdžiai suko atbuline kryptimi, – buvo nuolatinis bandymas iš naujo sureguliuoti ar sumodeliuoti žmonių elgesį, vos tik jis nebepaklusdavo homogenizuojančiam save reprodukuojančių ikimodernių bendrijų spaudimui.

Procesas, retrospektyviai pramintas „civilizacijos“ procesu, neva buvo nukreiptas į individus: naujieji autonomiško *individo* savikontrolės gebėjimai turėjo perimti išnykusios *bendruomeninės* kontrolės vykdytas funkcijas. Tačiau tikrasis jo tikslas buvo individų kontrolės sugebėjimų panaudojimas naujai, aukštesnio lygmens „bendruomenei“ perkurti ir konstituoti. Kaip išnykusios Romos imperijos šmėkla pleveno virš feodalinės Europos struktūrų, taip ir bendruomenės šmėkla pakibo virš moderniųjų tautų struktūros. Tautų kūrimas turėjo būti užbaigtas pasitelkus patriotizmą – įteigtą (mokytą ir išmoktą) pasirengimą paaukoti individualius interesus tiems interesams, kurie sutampa su kitų individų, pasirengusių padaryti tą patį, interesais. Šią strategiją reziumavo Ernestas Renanas savo garsioje ištaroje: tauta egzistavo, ar veikiau galėjo gyventi ir išlikti, tik dėl kasdienio jos narių plebiscito.

Imdamasis atkurti Freudo antlaikiško civilizacijos modelio istoriškumą, Norbertas Eliasas moderniojo Aš gimimą (savo paties „vidinės tiesos“ įsisąmoninimą, suporuotą su savo paties atsakomybe už jos savitaigą) aiškino išorinių apribojimų ir jų spaudimo internalizavimu. Tautos kūrimo procesas buvo įrašytas erdvėje, plytinčioje tarp antindividualios panoptinės galios ir individualaus gebėjimo prisitaikyti prie būtinybės, kurią ta galia sukuria. Naujai įgyta individuali *laisvė rinktis* (apimanti

ir asmens tapatumo pasirinkimą), kylanti iš beprecedenčio socialinės sandaros neapibrėžtumo, savo ruožtu atsiradusio nutrūkus ar radikaliai susilpnėjus tradiciniams saitams, paradoksaliai turėjo būti panaudota *nuslopinti pasirinkimams*, laikomiems žalingais „naujajai visuotinybei" – bendruomenės pavidalo tautai-valstybei.

Nepaisant jo pragmatinės vertės, panoptinis būdas „disciplinuok, bausk ir valdyk", skirtas pakreipti elgsenos galimybes taip, kaip reikia, ir taip, kaip numatyta, ir šias manipuliacijas rutinizuoti, buvo griozdiškas, brangus ir konfliktiškas. Jis taip pat buvo nepatogus, tikrai ne geriausias pasirinkimas galios turėtojams, primetęs griežtus ir neginčijamus apribojimus jų pačių manevro laisvei. Tačiau tai buvo ne vienintelė strategija sistemos stabilumui, geriau žinomam kaip „socialinė tvarka", pasiekti ir išsaugoti.

Sutapatinus „civilizaciją" su centralizuota prievartos ir indoktrinacijos sistema (vėliau, veikiant Micheliui Foucault, redukavus ją į jos prievartinę pusę), socialiniams mokslininkams neliko nieko kito, kaip klaidinančiai aprašyti „postmodernaus būvio" (reiškinio, sutampančio su vartotojų visuomenės įsigalėjimu) pasirodymą kaip „de-civilizacijos proceso" padarinį. O iš tiesų tai reiškė, kad buvo atrastas, išrastas ir atsirado alternatyvus metodas (ne toks gremėzdiškas, brangus ir santykinai mažiau konfliktiškas, o svarbiausia, suteikiantis galios

turėtojams daugiau laisvės, taigi ir daugiau galios) manipuliuoti elgsenos galimybėmis, būtinomis palaikyti dominavimo sistemai, laikomai socialine tvarka. Buvo atrasta ir įtvirtinta kitokia „civilizacijos proceso" atmaina, naujas, alternatyvus ir iš pažiūros patogesnis būdas šio proceso užduotims atlikti.

Naujasis būdas, praktikuojamas takiosios moderniosios vartotojų visuomenės, naująją *pareigą* (pareigą rinktis) tikslingai vaizduojantis kaip pasirinkimo *laisvę*, beveik arba visai nesulaukia nepritarimo, pasipriešinimo ar maišto. Galima sakyti, jog dažnai minėta, kritikuota ir keikta Jeano Jacques'o Rousseau ištarmė – „Žmones reikia priversti būti laisvus" – po kelių šimtmečių išsipildė, nors ir ne ta forma, kuria tikėjosi ją išsipildysiant tiek aistringi Rousseau sekėjai, tiek ir aršūs jo kritikai...

Šiaip ar taip, opozicija tarp „malonumo" ir „tikrovės" principų, iki nesenų laikų laikyta nesutaikoma, buvo peržengta: pasidavimas rūstiems „tikrovės principo" reikalavimams virsta prievolės siekti malonumo ir laimės vykdymu, taigi jis išgyvenamas kaip naudojimasis laisve ir savitaigos aktas. Esama pagundos teigti, jog kontroversiška Hegelio formulė, nusakanti laisvę kaip „suprastą būtinybę", tapo save išpildančia – nors, ironiškai, tik dėka mechanizmo, leidžiančio tą „supratimo" dalelę atskirti, kad ji kartu su būtinybės spaudimu nebūtų perdirbta į

laisvės patyrimą. Baudžiančioji jėga, jei ir taikoma, retai kada pasireiškia atvirai: ji pasirodo kaip vieno ar kito „klaidingo žingsnio“, vienos ar kitos prarastos (pražiopsotos) galimybės rezultatas. Neatskleisdama ir nenušviesdama užslėptų žmogaus laisvės ribų, ji dar saugiau jas slepia, dar labiau susiaurindama vaidmenį, kurį vaidina individualus pasirinkimas (jau įvykęs ar dar įvyksiantis) kaip svarbiausia, galbūt vienintelė „skirtis, kuri kažką atskiria“ individui siekiant laimės – skirtis tarp efektyvių ir neefektyvių žingsnių, tarp pergalės ir pralaimėjimo.

Dažniausiai „visuotinybė“, kuriai individai turi būti lojalūs ir paklusnūs, nebeįžengia į jų gyvenimus ir neatsistoja priešais juos individualios autonomijos panaikinimo pavidalu ar kaip visuotinė karinės tarnybos prievolė ir pareiga atiduoti gyvybę savo šalies ir tautos labui. Vietoj to, ji pasirodo kaip labai smagios, malonios ir patrauklios šventės, tokios kaip pasaulio futbolo čempionatai ar aukščiausio rango kriketo *(test cricket)* varžybos, kuriose išgyvenami bendrystės ir priklausymo bendruomenei jausmai. Pasidavimas „visuotinybei“ jau nebėra nenoriai priimama, sunki ir varginanti pareiga, bet „patriotinė pramoga“ (*patriotainment*), geidžiamas smagus šventinis ūžavimas.

Karnavalai, kaip įsimintinai teigė Michailas Bachtinas, yra kasdienės rutinos pertrūkiai, trumpi džiuginantys intervalai tarp vienas paskui kitą einančių

nuobodžios kasdienybės dalių, pauzės, kurių metu žemiškų vertybių hierarchija laikinai apverčiama aukštyn kojomis, o kamuojantys tikrovės aspektai yra trumpam suspenduojami, kur draudžiamas ir gėdingu laikomas elgesys yra demonstratyviai praktikuojamas ir atvirai reklamuojamas.

Senieji karnavalai suteikdavo progą ekstatiškai pasigardžiuoti kasdieniame gyvenime užgintomis asmeninėmis laisvėmis; šiandien skausmingai išsiilgstama galimybių nusimesti individualybės naštą ir numalšinti kančią, ištirpdant save „didesnėje visumoje" ir džiaugsmingai atsiduodant jos galiai, šlovinamai trumpose, tačiau intensyviose bendruomeninių linksmybių šventėse. Takiosios modernybės karnavalų funkcija (ir žavesys) glūdi momentiniame į komą nugrimzdusio bendrumo atgaivinime. Tokie karnavalai – tai *séances*, per kuriuos žmonės susirenka, susiima už rankų ir išsikviečia iš Anapilio mirusios bendruomenės dvasią tam laikui, kol vyksta šis *séance*, – tai saugu, nes visi suvokia, jog svečias neužsibus per ilgai, užsuks su trumpučiu vizitu ir skubiai dings vos tik *séance* baigsis.

Visa tai nereiškia, kad „normalus", darbo dienos, individų elgesys tapo atsitiktinis, nemodeliuojamas ir nekoordinuojamas. Tai tereiškia, jog individualiai atliekamų veiksmų neatsitiktinumas, reguliarumas ir koordina-

vimas gali būti ir dažniausiai yra pasiekiamas kitomis priemonėmis nei „tvirtosios“ modernybės prievartos instrumentai, nei tvarkos palaikymas ir įsakymai, leidžiami visumos, kuri skelbiasi esanti „daugiau nei dalių suma“ ir kuri yra pasiryžusi išmuštruoti savo „žmogiškuosius vienetus“ ir įkalti jiems discipliną.

Takiosios modernybės vartotojų visuomenėje *spiečius* keičia *grupę* – su jos lyderiais, autoritetų hierarchija ir rangų tvarka (*pecking order*). Spiečius gali išsiversti be visų tų atributų ir strategijų, be kurių grupės negali nei susiformuoti, nei išlikti. Spiečiams nereikia apsikrauti išlikimui būtinais instrumentais, jie susiburia, išsisklaido ir vėl susiburia viena ar kita proga, kiekvienąkart vedami vis kito, nuolat kintančio objekto, patrauktì nuolat kintančių ir judančių taikinių. Kintančių taikinių gundomosios galios pakanka jų judėjimui koordinuoti, o kiekvienas įsakymas ar kitoks spaudimas „iš viršaus“ yra perteklinis. Juk išties spiečiai neturi „viršaus“; vien tik dabartinė jų skrydžio kryptis iškelia kai kuriuos savaeigio spiečiaus dalyvius į „lyderių“, kuriais „sekama“, pozicijas, kurias jie užima visą kurio nors skrydžio trukmę ar tik dalį jos, bet vargu ar ilgesnį laiką.

Spiečiai nėra komandos, jie nieko nežino apie darbo pasidalijimą. Jie yra (kitaip nei *bona fide* grupės) ne daugiau nei „jų dalių suma“ ar veikiau save varančių vienetų sankaupa, sujungta vien (tęsiant Durkheimo reviziją)

„mechaninio solidarumo“, pasireiškiančio panašių elgesio modelių atgaminimu ir judėjimu ta pačia kryptimi. Geriausiai juos vaizduotis kaip Warholo be galo kopijuotus atvaizdus, neturinčius originalo ar turinčius originalą, kuris panaudojus buvo išmestas ir kurio nebegalima nei atsekti, nei atgaminti. Kiekviena speičiaus dalelė kartoja tuos pačius veiksmus, kuriuos atlieka ir bet kuri kita, nuo pradžios iki galo, ir kiekvieno atskiro veiksmo atveju veikdama viena (vartojimo spiečių atveju šitaip atliekami vartojimo veiksmai).

Spiečiuje nėra specialistų, nėra jokių atskirų (menkų) gebėjimų ir resursų turėtojų, kurių užduotis yra suteikti galimybę ir pagelbėti kitoms dalelėms pabaigti jų darbus ar kompensuoti jų individualius trūkumus ir nepajėgumus. Kiekviena dalelė yra „visų galų meistras“ ir jai reikia pilno įrankių ir gebėjimų rinkinio, būtino tam, kad darbas būtų užbaigtas. Spiečiuje nėra mainų, kooperacijos, papildymų – tik fizinis artumas ir apytikriai koordinuota dabartinio judėjimo kryptis. Žmogiškų, jaučiančių ir mąstančių dalelių atveju, skridimo spiečiuje patogumai kildinami iš *skaičių* teikiamo saugumo: tikėjimo, jog skridimo kryptis yra deramai pasirinkta, nes įspūdingai didelis spiečius skrenda ta kryptimi, ir manymo, jog tokia daugybė jaučiančių, mąstančių ir laisvai pasirenkančių žmonių negali būti vienu metu apgauti. Pasitikėjimo ir saugumo jausmas, stebuklingu būdu koordinuojantis

spiečiaus judėjimą, yra geriausias ir ne mažiau efektyvus grupės lyderių autoriteto pakaitalas.

Spiečiai, kitaip nei grupės, nepažįsta disidentų ir maištininkų, o tik, taip sakant, „dezertyrus“, „nesusipratėlius“ ar „baltas varnas“. Dalelės, iškritusios iš skrendančios visumos, tiesiog „paklydo“, „susipainiojo“ ar „neišlaikė tempo“. Jos yra pasiryžusios išsilaikyti vienos, tačiau jų, vienišų vilkų, gyvenimai retai kada trunka ilgai, nes tikimybė patiems rasti realų tikslą yra daug mažesnė nei sekant paskui spiečių, o siekiant nerealių, nenaudingų ar pavojingų tikslų rizika išnykti didėja.

Vartotojų visuomenė yra linkusi suskaldyti grupes ar paversti jas trapiomis ir lengvai besidalijančiomis – ji labiau vertina greitą ir nesudėtingą spiečių formavimąsi ir išsisklaidymą.

Vartojimas yra be galo vieniša veikla (galbūt net archetipinė vienatvės veikla), net jei pasitaiko ją vykdyti draugijoje.

Vartojant neatsiranda jokių išliekančių ryšių. Tie ryšiai, kuriuos pavyksta užmegzti vartojimo veiksmo metu, nebūtinai gyvuoja ilgiau nei pats vartojimo veiksmas; jie gali išlaikyti spiečius draugėje jų skrydžio trukmės laiką (t. y. iki pasikeis tikslai), tačiau jie akivaizdžiai proginiai ir šiaip ploni ir netvirti, turintys nedaug reikšmės po to einantiems dalelių judesiams, jei apskritai jos turintys, ir tuo pat metu menkai nušviečiantys dalelių praeities istorijas.

Žvelgdami atgal, galime įtarti, jog tai, kas išlaikė šeimynos narius susirinkusius prie vieno šeimos stalo bei pavertė šį stalą šeimos integracijos įrankiu, nuolat patvirtinančiu jos išliekančius saitus, nemaža dalimi buvo *produktyvusis* vartojimo elementas. Maistas paruoštas valgymui pasirodydavo ant šeimos stalo ir niekur kitur: susirinkimas prie bendro pietų stalo buvo paskutinioji (paskirstymo) pakopa ilgame gamybiniame procese, prasidėjusiame virtuvėje ir net už jos ribų, šeimos turėtuose laukuose ar dirbtuvėse. Tai, kas jungė pietaujančiuosius į grupę, buvo įvykęs ar tikėtinas bendradarbiavimas gamybinio darbo procese, o iš čia kilo bendras to, kas pagaminta, vartojimas. Galime tarti, jog „greito maisto", „maisto išsinešimui" ar „vakarienės su TV" „nenumatytas padarinys" (ar veikiau jų „latentinė funkcija", tikroji jų nesustabdomai augančio populiarumo priežastis) yra arba tai, kad susirinkimai prie šeimos stalo darosi nebereikalingi, taip panaikinant vartojimo bendrumą; arba tai, kad simboliškai pritariama, jog išnyks bendras valgymas, vartojimas kieno nors draugijoje ir su tuo susijęs varginantis ryšių mezgimas ir palaikymas, – tos ypatybės, kurias bendras valgymas kadaise turėjo ir kurios takiosios modernybės vartotojų visuomenėje tapo nerelevantiškos ar net nepageidaujamos. „Greitas maistas" egzistuoja tam, kad apsaugotų vienišo vartotojo vienatvę.

Aktyvus dalyvavimas vartojimo rinkose yra pagrindinė vertybė, kurios laukiama iš vartotojų visuomenės narių (ar, kaip pasakytų minėtasis Vidaus reikalų ministras, iš tų žmonių, „kurių reikia šaliai"). Galiausiai, kai augimui, matuojamam BNP, gresia nustoti augti ar, dar blogiau, kai jis gali nukristi žemiau nulio, būtent vartotojai griebiasi savo čekių knygelių ar, dar geriau, kredito kortelių, ir būtent iš jų tikimasi, jie maldaujami ir raginami „išjudinti ekonomiką" – „išvesti šalį iš depresijos".

Tokios viltys ir maldavimai, žinoma, yra prasmingi tik tuomet, jei jie adresuoti žmonėms, turintiems banko sąskaitose pinigų ir pinigines, prikimštas kreditinių kortelių, žmonėms, „kurie verti gauti kreditą" (*credit-worthy*), žmonėms, kurių klauso „išklausantys bankai", kuriems šypsosi „besišypsantys bankai", o „bankai, kuriems patinka sakyti ‚taip'", sako jiems „taip". Nenuostabu, kad užduotis paversti visuomenės narius žmonėmis, kurie verti gauti paskolas ir yra pasirengę iki galo tas jiems suteiktas paskolas išnaudoti, – kad ši užduotis stabiliai kyla į patriotinių pareigų ir socializacijos pastangų sąrašo viršūnę. Britanijoje gyvenimo iš paskolų ir „skolon" kursas šiuo metu įtrauktas į nacionalinę mokymo programą ir yra sukurtas, patvirtintas bei remiamas vyriausybės. Aukštųjų mokyklų studentai, kurie, tikimasi, taps ateities „vartotojų elitu", taigi visuomenės dalimi, žadančia didžiausią naudą vartojimo ekonomikai artimiausiais

metais, faktiškai praeina, nors oficialiai neprivalomus, trejų–šešerių metų trukmės mokymus, kuriuose lavinami gebėjimai ir įpročiai skolintis pinigų ir gyventi iš paskolų. Viliamasi, jog prievolė gyventi iš paskolų truks pakankamai ilgai, kad taptų įpročiu, nutrinančiu nuo vartojimo kredito fakto užsilikusias paskutines gėdos žymes (atsineštas dar iš gamintojų visuomenės su taupomosiomis knygelėmis); pakankamai ilgai, kad įsigalėtų tikėjimas, jog niekuomet negrąžinama skola yra gudri ir normali gyvenimo strategija, verta būti pakylėta į „racionalaus pasirinkimo“ ir „sveiko proto“ rangą ir paskelbta jau nebekvestionuojama gyvenimo išminties aksioma. Tiesą sakant, pakankamai ilgai, kad „gyvenimas skolon“ būtų perdirbtas (*recycle*) į antrąją prigimtį.

Ši „antroji prigimtis“ gali greitai pradėti lipti ant kulnų tam vyriausybės remiamam mokymui; tačiau imunitetas „stichinėms nelaimėms“ ir kitiems „likimo smūgiams“ nebūtinai seks paskui. Jaunuoliai ir jaunuolės, audringai sveikinami tiek rinkos prekeivių, tiek ir politikų, turėtų įsilieti į „rimtų vartotojų“ gretas gerokai anksčiau, nei patys ima užsidirbti pragyvenimui: dvidešimtmetis be menkiausių sunkumų dabar gali įgyti aibę kredito kortelių (ir tai nestebina, turint omenyje, jog tapti vertinga preke – užduotis, reikalaujanti pinigų ir vis daugiau pinigų, – yra pirminė sąlyga būti priimtam į „darbo rinką“). Tačiau nesenas tyrimas, atliktas Finansų

priežiūros ir reguliavimo tarnybos* ir Bristolio universiteto užsakymu, parodė, jog karta, apimanti amžiaus grupę nuo aštuoniolikos iki keturiasdešimties (t. y. pirmoji suaugusiųjų karta, užaugusi ir subrendusi visiškai susiformavusioje vartotojų visuomenėje) yra nepajėgi susitvarkyti su savo skolomis ar sukaupti nors kiek aukščiau „pavojingai žemo" santaupų lygmens: tik 30 procentų šios kartos individų atsidėjo bent truputį pinigų ateities pirkiniams; 42 procentai nė piršto nepajudino, kad užsitikrintų pensiją, o 24 procentai jaunimo (nors tik 11 % penkiasdešimtmečių ir 6 % šešiasdešimtmečių) yra išleidę daugiau, nei turi savo banko sąskaitose[13].

Tai, kad gyvenimas iš paskolų, skolon ir be jokių santaupų yra teisingas ir deramas būdas tvarkyti gyvenimiškus reikalus visuose lygmenyse (tiek individualios gyvenimo politikos lygmenyje, tiek ir valstybinės politikos lygmenyje) buvo, taip sakant, „oficialiai pripažinta" – remiantis sėkmingiausios ir brandžiausios iš šiandienos vartotojų visuomenių autoritetu. Jungtinės Amerikos Valstijos – neva galingiausia pasaulio ekonomika, sėkmės modelis ir sektinas pavyzdys daugeliui planetos gyventojų, ieškančių geriausio lengvo ir malonaus

* *Financial Services Authority* – nevyriausybinė finansų priežiūros tarnyba Jungtinėje Karalystėje. (Vert. past.)

[13] Žr. Patrick Collinson, 'Study reveals financial crisis of the 18–40s', *Guardian*, 28 Mar. 2006.

gyvenimo – veikiausiai yra labiau paskendusios skolose nei kokia kita šalis per visą istoriją. Paulas Krugmanas, atkreipęs dėmesį į tai, jog „praėjusiais metais Amerika išleido 57 procentais daugiau, nei ji uždirbo pasaulinėse rinkose", klausia: „Kaip amerikiečiai sugeba gyventi taip viršydami savo išgales?" ir atsako: „Vis daugiau įsiskolindami Japonijai, Kinijai ir Artimųjų Rytų naftos tiekėjams."[14] Jungtinių Amerikos Valstijų vadovai ir piliečiai serga priklausomybe nuo importinių pinigų (ir iš tiesų priklauso nuo jų), lygiai kaip serga ir priklausomybe nuo importuojamos naftos (ir nuo jos iš tikrųjų priklauso). Federalinio biudžeto deficitas, sudarantis 300 milijardų dolerių, neseniai Baltųjų Rūmų buvo džiaugsmingai pripažintas keliančiu pasididžiavimą vien dėl to, kad jis keletu milijardų sumažėjo palyginti su ankstesnių metų biudžetu (beje, tokie skaičiavimai, atlikti finansiniams metams dar nesibaigus, metų gale gali pasirodyti esą klaidingi). Valstybės skola, kaip ir vartotojo skola, yra skirta finansuoti vartojimui, o ne investicijoms. Importiniai pinigai, kuriuos anksčiau ar vėliau reikės grąžinti (net jei dabartinė administracija linksta atidėti mokėjimą *ad calendas graecas*), leidžiami ne potencialiai pelningoms investicijoms finansuoti, bet palaikyti vartojimo

[14] Žr. Paul Krugman, 'Deep in debt, and denying it', *International Herald Tribune*, 14 Feb. 2006.

bumui, taigi ir elektorato „geros savijautos faktoriui“; taip pat jie skiriami finansuoti dėl vis mažinamų mokesčių turtuoliams reguliariai didėjantį federalinį deficitą (nepaisant vis drastiškiau mažinamų lėšų socialinei rūpybai).

„Mokesčių mažinimas turtuoliams“ nėra – šiaip ar taip, nėra vienintelis – receptas padaryti didžiuosius ir galinguosius laimingesnius ar būdas išmokėti skolas, politikų pridarytas neįtikėtinai brangiose rinkiminėse batalijose. Mokesčių mažinimo politika nepaaiškinama nei politikų, kilusių dažniausiai iš turtingųjų sluoksnių, palankumu tam (kaip turbūt liūdniausiai pagarsėjusiu atveju, plačiausiai aprašytu, nors ir nedavusiu jokios naudos, kai viceprezidentas Cheney'is globojo „Halliburton“ kompaniją, kuriai jis vadovavo prieš užimdamas federalines pareigas ir kurios valdybon jis veikiausiai tikisi sugrįžti kadencijai pasibaigus), nei politikų, kilusių iš žemesniųjų sluoksnių, neatsispiriančių pagundai perdirbti (*recycle*) savo *politinę* sėkmę, pačia savo prigimtimi laikiną, į ilgiau tveriančius ir patikimesnius ekonominius turtus, korumpuotumu.

Šalia visų šių veiksnių, išties suvaidinusių didžiulį vaidmenį kuriant ir palaikant dabartines tendencijas, mokesčių mažinimas turtingiesiems yra integrali dalis bendrojo polinkio perkelti apmokestinimą nuo *pajamų*,

„natūralaus“ mokesčių pagrindo gamintojų visuomenėje, į *išlaidas* – taip pat „natūralų“ pagrindą vartotojų visuomenėje. Šiandien vartotojo, o ne gamintojo, veikla laikoma kuriančia pagrindinę sąsają (*interface*) tarp individo ir visuomenės; šiandien pirmiausia vartotojo, o ne gamintojo gebėjimai apibrėžia piliečio statusą. Todėl yra derama ir teisinga, tiek iš esmės, tiek simboliškai perkelti dėmesį nuo sąveikos tarp teisių ir pareigų, nuolat pasitelkiamos apmokestinimui pagrįsti, į suverenius vartotojo pasirinkimus.

Kitaip nei pajamų mokestis, pridedamosios vertės mokestis, arba PVM, nurodo į tą (vartotojo) pasirinkimo laisvę, kuri, vadovaujantis sveika vartotojų visuomenės nuovoka, įprasmina individualų suverenumą ir žmogaus teises ir kurią vartotojų visuomenes valdančios vyriausybės demonstruoja bei ja puikuojasi taip, tarsi tai būtų paslauga, kurios teikimas garantuotų jų galiai reikalingą legitimumą.

III. vartotojiška kultūra

Įtakingas, plačiai skaitomas ir vertinamas mados vadovas, išleistas prestižinio žurnalo 2005-ųjų rudens–žiemos sezonui, pateikė „pustuzinį svarbiausių įvaizdžių ateinantiems mėnesiams“, „kurie padės jums atsidurti stilingųjų grupės (*style pack*) priešakyje“. Šio pažado patrauklumas buvo meistriškai apskaičiuotas: trumpučiu, glaustu sakiniu jam pavyko aprėpti visus ar beveik visus vartotojų visuomenės įskiepytus rūpesčius ir iš vartojamo gyvenimo kilusias reikmes.

Pirmiausia, rūpestį „būti ir išlikti priešakyje“ (priešakyje „stilingųjų grupės“, t. y. referencinės grupės, „reikšmingųjų kitų“, „kitų, su kuriais skaitomasi“ ir kurių pritarimas ar nepritarimas brėžia ribą tarp sėkmės ir nesėkmės). Michelio Mafessoli žodžiais tariant, „aš esu tas, kas esu, dėl to, kad kiti mane tokiu pripažįsta“, tuo tarpu „empirinis socialinis gyvenimas yra ne kas kita, kaip tik vienas po kito einančių priklausymo jausmų išraiška“[1] – jo alternatyva yra vienas po kito einantys nepritarimai arba galutinė atskirtis, kaip bausmė už nepavykusias pastangas įtikinėjimais ar jėga pasiekti pripažinimą.

[1] Maffesoli, *L'Instant eternal*, p. 40–41.

Vis dėlto nedera pamiršti, kad vartotojų visuomenėje, kurioje žmogiškieji ryšiai driekiasi vartojimo prekių rinkose bei yra pastarųjų medijuojami, priklausymo jausmas neatsiranda vien laikantis siekiamos „stilingųjų grupės“ nustatytų ir prižiūrimų procedūrų, jį sukuria paties siekiančiojo metonimiškas tapatinimasis su „grupe“; saviidentifikacijos procesas ir jo rezultatai reiškiasi „priklausymo ženklais“, dažniausiai įgyjamais parduotuvėse. Šiose „postmoderniose gentyse“ (taip Mafessoli vadina vartotojų visuomenės „stilingųjų grupes“) „embleminės figūros“ ir jų regimieji ženklai (aprangos ir / arba elgesio kodai) pakeičia senųjų genčių „totemus“. *Išsiveržimas* į priekį demonstruojant „stilingųjų grupės“ embleminių figūrų emblemas yra vienintelis patikimas receptas įtikinti pasirinktąją „stilingųjų grupę“ pastebėti kandidato egzistavimą ir suteikti jam geidžiamą pripažinimą; tuo tarpu *išsilaikymas* priešakyje yra vienintelis būdas užsitikrinti šio „priklausymo“ pripažinimą trokštamam laikotarpiui, t. y. sutvirtinti vienkartinį (fiksuotos trukmės, nors ir galimą atnaujinti) pripažinimo aktą ir paversti jį leidimu apsigyventi nuolat. Apskritai „buvimas priešakyje“ pranašauja saugumą, užtikrintumą ir užtikrintą saugumą – būtent tokias patirtis, kurių vartojamame gyvenime pastebimiausiai ir skaudžiausiai trūksta, nepaisant to, jog šis gyvenimas yra varomas geismo jas įgyti.

Nuoroda į *„išsiveržimą* stilingųjų grupės priekin“ žada aukštą rinkos vertę ir didžiulę paklausą (abu šie dalykai suprantami kaip pripažinimo, pritarimo ir įtraukties užtikrinimas). Tokią pretenziją išsakant per emblemų demonstravimą, viskas prasideda emblemų pirkimu, po kurio seka pranešimas apie jų turėjimą, ir baigiasi tuomet, kai šis turėjimas tampa visuotinai žinomas, o tai savo ruožtu virsta „priklausymo“ jausmu. Nuoroda į *„išsilaikymą* priešakyje“ leidžia nujausti apdairumą, padedantį išvengti pavojaus pražiopsoti tą momentą, kai dabartinės „priklausymo“ emblemos išeis iš apyvartos ir bus pakeistos naujomis, o nedėmesingi jų turėtojai rizikuos suklupti šalikelėje – tiems, kurie rinkos priemonėmis siekia tapti visuomenės nariais, tai reiškia atmestumo, atskirtumo, paliktumo ir vienišumo jausmus, o galiausiai virsta deginančiu asmeninio neadekvatumo skausmu. Atskleisdama paslėptą vartotojo (vartojimo) rūpesčių reikšmę, Mary Douglas teigė, jog poreikių teorija „turi prasidėti nuo suvokimo, jog kiekvienam žmogui reikia gėrybių tam, kad įtrauktų kitus žmones į savo projektus... Gėrybės yra skirtos mobilizuoti kitus žmones.“[2] Ar bent jau užsitikrinti jausmui, kad padaryta viskas, ko tokiam mobilizavimui reikia.

[2] Douglas, *In the Active Voice*, p. 24.

Antra, toks pranešimas pateikiamas su galiojimo data: skaitytojai įspėjami – jis galioja „ateinantiems mėnesiams“ ir ne ilgiau. Tai puikiai dera su puantilistinio laiko, sudaryto iš akimirkų, ribotos trukmės epizodų ir naujų pradžių, patyrimu; dabartį, kurią reikia pilnai išžvalgyti ir išnaudoti, jis išlaisvina nuo praeities ir ateities trukdžių, galinčių išblaškyti susikaupimą ir sugadinti laisvo pasirinkimo džiaugsmą. Jis teikia dvigubą bonusą – buvimą šiuolaikiškiausiu (*up-to-date*) ir garantiją, apsaugančią nuo atsilikimo ateityje (bent jau *numatomoje* ateityje, jei tokios esama). Patyrę vartotojai tikrai supras pranešimą, raginantį paskubėti ir primenantį, jog nedera švaistyti laiko veltui.

Taigi šis pranešimas implikuoja perspėjimą, kurio nepaisymas reikštų didžiausią pavojų: kad ir kaip būtų naudinga skubiai atsiliepti į šį kvietimą, ši nauda netruks amžinai. Užsitikrintąjį saugumą teks *atnaujinti*, vos tik „ateinantys mėnesiai“ prabėgs. Tad nežiopsok. Romane, deramai pavadintame *Lėtumas*, Milanas Kundera atskleidžia glaudų ryšį tarp greičio ir užmiršimo: „Greičio laipsnis yra tiesiogiai proporcingas užmiršimo intensyvumui.“ Kodėl gi? Nes jei „scenos užėmimas reikalauja neįleisti į ją kitų“, tai tos ypač svarbiõs scenos – „publikos dėmesio“ (tiksliau publikos, paženklintos perdirbimui į vartotojus, dėmesio) – užėmimas reikalauja iš jos pašalinti kitus dėmesio objektus: kitus veikėjus ir kitus

scenarijus, neišskiriant nė tų, kuriuos dėmesio ieškotojai parengė dar vakar... „Scenos, – primena mums Kundera, – būna ryškiai apšviestos tik kelias pirmąsias minutes." Takiosios modernybės pasaulyje lėtumas pranašauja socialinę mirtį. Vincento de Gaulejaco žodžiais tariant, „kadangi visi žmonės žengia pirmyn, tą, kuris stovi vietoje, nuo kitų neišvengiamai atskirs didėjanti praraja."[3] „Atskirties" sąvoka klaidingai perša mintį apie kažkieno veiksmą, kuriuo jos objektas iškeldinamas iš užimamos vietos; iš tiesų dažniausiai „atskiria būtent stagnacija".

Trečia, siūlomas ne vienas ir vienintelis, bet „pustuzinis" įvaizdžių, taigi esate išties laisvas (net jei – šie atsargumo žodžiai čia labai tinka! – pasiūlymų diapazonas brėžia neperžengiamas ribas jūsų pasirinkimui). Galite išsirinkti savo įvaizdį. Pasirinkimas *kaip toks – kokio nors* įvaizdžio pasirinkimas – nesvarstomas, nes tai daryti *privalu*, liovimasis ar atsisakymas rinktis gresia atskirtimi. Jūs taip pat nesate laisvi įtakoti, iš kokių objektų rinksitės: nėra palikta jokios alternatyvos, nes visos realistiškos ir rekomenduotinos galimybės jau iš anksto buvo surinktos, suskirstytos ir pateiktos.

Tačiau nekreipkite dėmesio į šiuos nepatogumus: į laiko spaudimą, į būtinybę įgyti palankumą „stilingųjų

[3] Vincent de Gaulejac, 'Le sujet manqué. L'Individu face aux contradictions de l'hypermodernité', in *L'Individu hypermoderne*, ed. Aubert, p. 134.

grupės“ atstovų akyse, jei pastarosios nukryptų į jus ir imtų stebėti ir registruoti jūsų aprangą ir elgesį, ar į griežtai ribotą galimų pasirinkimų skaičių (tik „pustuzinis“). Svarbu yra tai, jog dabar vadovaujate *jūs*. O vadovaudami privalote nepamiršti, jog *pasirinkimą* galite atlikti pats, tačiau *rinktis* yra privaloma. Ellen Seiter nurodo, jog „drabužiuose, balduose, muzikos įrašuose, žaisluose – visuose perkamuose dalykuose pasirodo mūsų pačių pasirinkimai, sprendimai ir ‚skonis‘“, tačiau skubiai priduria: „Žinoma, mes nekontroliuojame to, kas pateikiama mūsų pasirinkimui.“[4] Nepaisant to, vartotojų visuomenėje rinkimasis ir laisvė yra du tos pačios būsenos pavadinimai; o jų laikymas sinonimiškais yra teisingas bent jau ta prasme, jog nuo rinkimosi galite susilaikyti tik tuo pat metu atsisakydami savo laisvės.

Atrodo, jog pamatinis pokytis, aiškiausiai atskiriantis *vartotojišką* kultūrinį sindromą nuo *gamintojiško* jo pirmtako, išlaikantis sutelktą daugybės skirtingų impulsų, intuicijų ir polinkių rinkinį bei pakylėjantis visą šią sankaupą į koherentiškos gyvenimo programos statusą, yra *verčių, priskiriamų atitinkamai ilgalaikiškumui ir trumpalaikiškumui, apvertimas.*

[4] Ellen Seiter, *Sold Separately: Children and Parents in Consumer Culture*. Rutgers University Press, 1993, p. 3.

Vartotojiškas kultūrinis sindromas susideda visų pirma iš to, kad empatiškai atmetamos delsimo ir tinkamo bei trokštamo pasitenkinimo atidėjimo vertybės – du aksiologiniai stulpai, kuriais rėmėsi gamybinio sindromo valdoma gamintojų visuomenė.

Paveldėtoje pripažintų vertybių hierarchijoje *vartotojiškas* sindromas sumenkino ilgalaikiškumą ir paaukštino trumpalaikiškumą. Jis pakėlė naujumo vertę ilgalaikiškumo atžvilgiu. Jis radikaliai sumažino ne tik laiką, skiriantį norą nuo jo patenkinimo (kaip teigė dauguma stebėtojų, įkvėptų arba suklaidintų paskolų bendrovių), tačiau taip pat priartino noro gimimo momentą prie jo baigties momento, kaip ir turtų naudingumo ir geidžiamumo suvokimą prie minties, kad jie yra beverčiai ir atmestini. Tarp žmogiškojo geismo objektų jis įkurdino įsigijimo veiksmą, kuriam ant kulnų lipa atsikratymas atliekomis, vietoje kadaise vertintų patvarių turtų, skirtų ilgalaikiam mėgavimuisi.

Į žmogiškuosius rūpesčius vartotojiškas sindromas įtraukia atsargų požiūrį į daiktus (tiek gyvus, tiek negyvus), galinčius *užsibūti per ilgai*, užuot *greitai juos sunaudojus*, ir sukeliančius ilgalaikį (jau nekalbant apie nesibaigiantį) prisirišimą ir įsipareigojimą. Jis taip pat radikaliai sutrumpina geismų gyvavimo trukmę bei laiko atkarpą tarp geismo ir jo patenkinimo bei tarp

patenkinimo ir sąvartyno. „Vartotojiškas *sindromas*" – *tai greitis, perteklius ir atliekos.*

Brandūs vartotojai nesismulkina dėl daiktų išmetimo į sąvartyną; *ils (et elles, bien sûr) ne regrettent rien.* Paprastai jie šaltakraujiškai priima neilgą daiktų gyvavimo trukmę ir jų iš anksto nulemtą baigtį, dažnai tik lengvai maskuodami mėgavimąsi, o kartais visiškai džiugiai ir pergalingai. Gabiausi ir guviausi vartotojiško gyvenimo meno adeptai žino, jog atsikratymas daiktais, peržengusiais savo galiojimo (suprask, mėgavimosi) ribą, yra įvykis, kuriuo reikia *džiaugtis.* Vartotojiško gyvenimo meno meistrams kiekvieno ir bet kurio objekto vertė slypi tiek jo gerosiose savybėse, tiek jo ribotume. Jau žinomi ir dar (neišvengiamai) atsiskleisiantys trūkumai dėl iš anksto nulemto objektų senėjimo (kalbant Karlo Marxo terminais, „moralinio", o ne fizinio senėjimo), žada neišvengiamą atsinaujinimą ir atjaunėjimą, naujus nuotykius, naujas sensacijas, naujus džiaugsmus. Vartotojų visuomenėje tobulumas (jei ši sąvoka dar atlaiko kritiką) gali būti tik kolektyvinė masės, daugybės geismo objektų savybė; užsitęsęs raginimas tobulėti dabar kviečia ne į dalykų gerinimą, bet į jų gausinimą ir apyvartos spartinimą.

Taigi, pasikartosiu, vartotojų visuomenė negali būti niekuo kitu, o tik pertekliaus ir eikvojimo visuomene – gausybės ir milžiniško švaistymo visuomene. Juo ne-

patvaresnės gyvenimo sąlygos, tuo daugiau potencialių vartojimo objektų reikia veikėjams – tam, kad apsaugotų jų indėlius ir apdraustų akcijas nuo likimo pokštų (persakant sociologine kalba, nuo „nenumatytų pasekmių"). Perteklius savo ruožtu taip pat didina netikrumą dėl pasirinkimų, kurį su jo pagalba buvo tikimasi sumažinti ar bent jau sušvelninti, – tad jau pasiektas perteklius neatrodo kada nors būsiantis pakankamai perteklinis. Vartotojų gyvenimas yra pasmerktas virsti begalinėmis bandymų ir klaidų virtinėmis. Jų gyvenimas susideda iš begalinio eksperimentavimo, tačiau teikia mažai vilčių, jog įvyks *experimentum crucis*, galintis nuvesti eksperimentuotojus į patikimai kartografuotą ir ženklais nužymėtą tikrumo žemę.

Pasverk kiekvieną savo statymą, – tai auksinė vartotojo racionalumo taisyklė. Šiose gyvenimo lygtyse daugumas narių yra kintamieji ir tik nedidelė dalis – konstantos, kintamieji keičia savo vertes pernelyg dažnai ir greitai, kad būtų įmanoma registruoti jų pokyčius, o ką jau kalbėti apie galimybę nuspėti jų ateities vingius.

Dažnai kartojamas patikinimas „čia laisva šalis" reiškia: jūsų reikalas, kokį gyvenimą gyventi, kaip nusprėsite jį gyventi ir kokius pasirinkimus rinksitės tam, kad jūsų projektas būtų iki galo įgyvendintas; kaltinkite tik save, ir nieko kito, jei visa tai nesibaigs palaima, kurios

tikėjotės. Visa tai liudija, jog emancipacijos džiaugsmas yra glaudžiai susipynęs su pralaimėjimo siaubu.

Šių dviejų implikacijų negalima atskirti. Laisvei lemta atnešti neapsakomą nuotykių riziką, užplūstančią tuštumą, likusią atsitraukus nuobodžiam tikrumui. Nors jos siūlomi nauji pojūčiai neabejotinai žada žavią atgaivą, nesėkmės atveju nuotykiai pranašauja pažeminimą ir savigarbos jausmo praradimą. Pasirinkus nuotykius ir lengva ranka numojus į plačią rizikos skalę, nuobodulys, ši teisėtai keikta ir smerkta tamsioji tikrumo pusė, yra užmirštamas ir atleidžiamas: jo keltų nepatogumų mastas ir šlykštumas neilgai trukus sumenksta.

Laisvės įsikūnijimas vartotojo pasirinkimo pavidalu laikomas įkvepiančiu *emancipacijos* – nuo kankinančių prievolių bei erzinančių draudimų ar nuo monotoniškos ir bukinančios rutinos – aktu. Tačiau vos tik laisvė įsitvirtina ir tampa naująja kasdiene rutina, pasirodo nauja siaubo forma, ne mažiau šiurpinanti nei baisybės, kurių, padedant laisvei, išblukinančiai patirtų kentėjimų ir pagiežos prisiminimus, buvo tikimasi atsikratyti, – tai *atsakomybės* siaubas. Naktimis po prievartinės rutinos dienų sapnuojama laisvė nuo suvaržymų. Naktimis po prievartinių pasirinkimų dienų sapnuojama laisvė nuo atsakomybės.

Taigi nuostabu, nors tai visai nestebina, jog du stipriausius ir labiausiai įtikinančius argumentus už „visuo-

menės“ (šiuo atveju turimas omenyje autoritetas, įtvirtinantis ir prižiūrintis plačią normų, taisyklių, apribojimų, draudimų ir sankcijų sistemą) būtinumą, plėtotus filosofų nuo pat moderniosios transformacijos pradžios, paskatino laisvės būklei būdingų fizinių grėsmių ir dvasinių naštų pripažinimas.

Pirmasis argumentas, suformuluotas Hobbes'o, plačiai išplėtotas Durkheimo ir dvidešimto amžiaus viduryje tapęs pamatine, nors ir neišsakyta, socialinės filosofijos ir socialinių mokslų prielaida, vaizdavo socialinę prievartą ir individualiai laisvei primestus socialinius normatyvinio reguliavimo apribojimus kaip būtinas, neišvengiamas ir galiausiai sveikas ir naudingas priemones, skirtas žmogiškajam bendrabūviui apsaugoti nuo „visų karo prieš visus“, o pavieniam individui – nuo „bjauraus, gyvuliško ir trumpo“ gyvenimo. Valdžios administruojamos socialinės prievartos atsisakymas (jei jis būtų įmanomas ar bent pamanomas), pasak šio požiūrio gynėjų, neišlaisvintų individų; priešingai, tik paverstų juos nepajėgiais priešintis savo pačių liguistiems polinkiams ir iš esmės antisocialiems instinktams. Jis juos pasmerktų dar siaubingesnei vergijai nei ta, kurią galbūt galėtų sukurti bet kurios sunkios socialinės tikrovės priespauda. Freudas laikė socialinę prievartą ir iš jos kylantį individualių laisvių apribojimą pačia civilizacijos esme: civilizacija be prievartos neįsivaizduojama, nes „malonumo principas“

(siekis ieškoti seksualinio pasitenkinimo ar įgimtas žmonių polinkis į tingumą) nukreiptų individualų elgesį į asocialumo tyrus, jei jo neapribotų, nesutramdytų ir nesubalansuotų galia paremtas ir valdžios vadovaujamas „tikrovės principas".

Antrasis argumentas už socialinio normatyvinio reguliavimo būtinumą, netgi neišvengiamumą, taigi ir už individo laisvę ribojančią socialinę prievartą remiasi visiškai priešinga prielaida: būtent etiniu iššūkiu, su kuriuo žmonės susiduria pakliuvę kitų akivaizdon, stoję prieš „nebylųjį Kito veido kreipimąsi". Šis iššūkis yra pirmesnis už visą socialiai sukonstruotą, palaikomą ir prižiūrimą ontologinę aplinką – kuri, reikalui esant, siekia neutralizuoti, sumažinti ar apriboti šios, šiaip jau beribės, atsakomybės iššūkį, kad jis taptų pakeliamas ir neapsunkintų gyvenimo. Šioje versijoje, labiausiai plėtotoje Emmanuelio Levino, taip pat Knudo Løgstrupo „neišsakyto [etinio] reikalavimo" koncepcijoje, visuomenė visų pirma laikoma prietaisu, redukuojančiu iš esmės besąlygišką ir neribotą atsakomybę už Kitą į nurodymų ir draudimų rinkinį, daugmaž atitinkantį žmogaus išgales juos pakelti. Pasak Levino, svarbiausia normatyvinio reguliavimo funkcija (ir pagrindinė priežastis, kodėl jos neįmanoma išvengti) – paversti iš esmės *besąlygišką* ir *neribotą* atsakomybę už Kitą *sąlygiška* (priklausoma nuo pasirinktų, deramai išvardintų ir aiškiai apibrėžtų aplin-

kybių) ir *ribota* (sumažinta iki konkrečios „kitų“ grupės, gerokai mažesnės nei visa žmonija, o svarbiausia – siauresnės ir paprasčiau valdomos nei neapibrėžta suma visų „kitų“, kurie galėtų ilgainiui subjekte pažadinti nenusavinamos ir beribės atsakomybės jausmus). Pasinaudodami Knudo Løgstrupo (Levinui itin artimo mąstytojo, kaip ir pastarasis skelbiančio etikos pirmumą visuomeninio gyvenimo atžvilgiu ir raginančio pasaulį prisiimti atsakomybę už tai, kad nebuvo pakilta iki tokios etinės atsakomybės standartų) žodynu, galėtume pasakyti, kad visuomenė yra susitarimas atkakliai ir apmaudžiai nebylų (nes nespecifikuotą) etinį reikalavimą padaryti girdimą (t. y. specifikuotą ir kodifikuotą), taip redukuojant šio reikalavimo implikuojamą begalinį galimybių daugį į gerokai siauresnį, aprėpiamą, daugmaž aiškiai išsakytų prievolių spektrą.

Vartotojiškumo atsiradimas sudrebino abiejų minėtų argumentų patikimumą ir įtikinamumą – nors ir skirtingai, tačiau dėl tos pačios priežasties. Ši priežastis aptinkama vis akivaizdžiau plintančiame kadaise visuotinės normatyvinio reguliavimo sistemos ardymo procese. Vis didesni žmogiškojo elgesio plotai išsilaisvina iš aiškiai socialinio (ir, žinoma, valdžios organų inicijuoto ir oficialiai sankcionuoto) modeliavimo, priežiūros ir administravimo, perkeliant vis didesnę dalį anksčiau visuomeninės atsakomybės individualiems vyrams ir

moterims. Dereguliavimo ir privatizavimo sąlygomis, privilegijuojančiomis vartotojo rūpesčius ir siekius, atsakomybė už pasirinkimus, juos lydinčius veiksmus bei šių veiksmų pasekmes tenka vien individualiems veikėjams. Jau prieš porą dešimtmečių Pierre'as Bourdieu įspėjo, kad prievartą nemažu mastu pakeitė stimuliavimas, o kadaise privalomus elgesio modelius – vilionės, elgesio administravimą – ryšiai su visuomene ir reklama, o normatyvinį reguliavimą – naujų poreikių ir troškimų sužadinimas.

Vartotojiškumo atsiradimas akivaizdžiai sumažino abiejų aptartųjų argumentų patikimumą, nes neįvyko toji katastrofa, kurią šios pozicijos laikė faktiškai neišvengiama, jei bus išvis atsisakyta socialiai administruojamo normatyvinio reguliavimo ar jis susilpnintas.

Nors vis labiau dereguliuojant ir privatizuojant funkcijas, kurias anksčiau atliko visa visuomenė, gilėjo ir intensyvėjo priešpriešos ir atviri konfliktai tarp individų, ir visa tai galėjo padaryti milžinišką žalą visuomeninei tvarkai, o visi šie pokyčiai sukėlė tebesitęsiančias diskusijas, – vis dėlto toji dereguliuota ir privatizuota vartotojų visuomenė išlieka toli nuo šiurpios Hobbes'o vizijos, ir panašu, kad nė neartėja prie jos. Lygiai kaip ir akivaizdus atsakomybės privatizavimas nenuvedė į žmogiškųjų subjektų bejėgiškumą iššūkio didybės akivaizdoje, kaip kad pranašavo Levino ar Løgstrupo vizijos, – nors etinio

sąmoningumo ir moraliai motyvuoto elgesio likimas vis dėlto kelia daug rimtų ir pagrįstų rūpesčių.

Panašu (nors nieko tikro dar negalima pasakyti), jog vartotojai, vos tik susidūrę su vartojimo prekių rinkos logika ir palikti rinktis patys, suprato, kad galios balansas tarp malonumo ir tikrovės principų tapo atvirkštinis. Dabar „tikrovės principas" sėdo į teisiamųjų suolą. Kilus konfliktui tarp abiejų anksčiau nesutaikomai opoziciškais (tai, kaip minėjau, numanoma iš anksto) laikytų principų, veikiausiai būtent tikrovės principas bus spaudžiamas ir galiausiai priverstas trauktis, apriboti save ir leistis į kompromisą. Panašu, jog iš tarnystės tvirtiems bei patikimiems „socialiniams faktams", Émile'io Durkheimo laikais laikytiems nepajudinamais ir neatremiamais, nedaug ką peši – tuo tarpu tarnystė be galo be krašto plintančiam malonumo principui žada begalinį pelną bei naudą. Jau dabar akivaizdus ir vis augantis takiosios modernybės „socialinių faktų" „minkštumas" ir lankstumas padeda išlaisvinti malonumo paieškas iš ankstesnių apribojimų (dabar smerkiamų už neracionalumą) ir jas visiškai atiduoti rinkai.

Karai dėl pripažinimo (arba kitaip – varžytuvės dėl legitimumo), lydintys eilines malonumo principo pergales, būna trumpi ir kone simboliniai, nes jų pergalinga pabaiga dažniausiai būna jau iš anksto numatyta. Pagrindinis „tikrovės principo" pranašumas prieš „malonumo

principą“ buvo dideli (socialiniai, antindividualūs) resursai, kuriais disponavo pirmasis, palyginti su daug menkesnėmis (vien individualiomis) pajėgomis, kuriomis turėjo remtis antrasis. Tačiau dereguliavimo ir privatizavimo procesų dėka ši persvara smarkiai sumenko, jei dar apskritai neišnyko. Dabar tik nuo individualaus vartotojo priklauso, ar bus sukurtos (ir įtvirtintos, jei tai įmanoma ir to pageidaujama) tikrovės, kurios įkūnytų tikrovės principo takiosios modernybės versijos reikalavimus, ir ar bus siekiama malonumo principo diktuojamų tikslų.

Kalbant apie Levino suformuluotą ir plėtotą požiūrį, tai užduotis redukuoti antžmogišką beribę etinę atsakomybę į paprastą žmogišką jautrumą, sprendimus ir veiklą dabar taip pat (su retomis išimtimis) yra priskiriama individualiems vyrams ir moterims. Kadangi neturime „nebyliojo reikalavimo“ autoritetingo vertimo į baigtinių prievolių ir priesakų aprašą, pačių individų reikalas yra nustatyti atsakomybės už kitus žmones ribas bei nubrėžti liniją tarp to, kas moralinėse intervencijose įmanoma, ir to, kas neįmanoma, – kaip ir apsispręsti, kiek toli jie pasirengę eiti aukodami savo gerovę tam, kad įgyvendintų savo moralinę atsakomybę už kitus.

Perduota atskiriems individams, ši užduotis tampa neįveikiama, nes nebėra galimybės gudrauti ir slapstytis už pripažinto bei tuo metu nepalenkiamo autoriteto, užtikrinančio atsakomybės nusikratymą (ar bent

jau sumažinimą didžia dalimi). Galynėjimasis su tokia gąsdinančia užduotimi bloškia veikėjus į nuolatinio ir neišgydomo netikrumo būseną; itin dažnai ji sukelia kankinantį ir žeminantį savęs smerkimą. Vis dėlto galutinis atsakomybės privatizavimo ir išskaidymo rezultatas pasirodė esąs mažiau pražūtingas tiek moraliniam Aš, tiek moraliniams veikėjams, nei galėjo tikėtis Levinas ir jo mokiniai, tarp jų ir aš. Kažkaip pavyko rasti būdą sušvelninti jų alinantį poveikį ir sumažinti nuostolius. Pasirodė, jog esama galybės komercinių agentūrų, pasirengusių perimti „didžiosios visuomenės" neišspręstas užduotis ir parduoti savo paslaugas našlaičiais tapusiems ir sutrikusiems vartotojams.

Dereguliuotame ir privatizuotame režime „atleidimo nuo atsakomybės" formulė išliko tokia pat, kaip ir ankstesnėse moderniosios istorijos pakopose: norint į beviltiškai painią situaciją suleisti dozę tikro ar tariamo aiškumo, gąsdinantį užduoties kompleksiškumą reikia pakeisti (tiksliau, pridengti) baigtiniu, daugmaž suprantamu tiesioginių taisyklių – „daryk tą" ir „nedaryk to" – sąrašu. Kaip ir anksčiau, individualūs veikėjai yra gražiuoju ar piktuoju raginami pasitikėti autoritetais, kurie įpareigoti sužinoti, kokių veiksmų vienoje ar kitoje situacijoje pagal „nebylųjį reikalavimą" jie turėtų imtis ir kaip toli (ir ne toliau) eiti juos konkrečiomis sąlygomis įpareigoja jų besąlygiška atsakomybė.

Atsakomybės ir atsakingo rinkimosi sampratos, anksčiau gyvavusios semantiniame etinės pareigos ir moralinio rūpesčio Kitu lauke, persikėlė ar buvo perkeltos į savirealizacijos ir rizikos apskaičiavimo sferą. Šiame procese „Kitas", laikytas pripažintos, prisiimtos ir vykdomos atsakomybės judintoju, tikslu ir matu, visiškai išnyko iš regėjimo lauko – buvo išstumtas ar užtemdytas paties veikiančiojo asmens. Atsakomybė dabar reiškia vien tik *atsakomybę sau* („Dėkok tik sau pačiam", „Nusipelnei to", kaip sako prekiautojai „atleidimu nuo atsakomybės"), o „atsakingi pasirinkimai" yra vien tik tie, kurie pasitarnauja individualaus veikėjo interesams ir juos patenkina.

Rezultatai nelabai skiriasi nuo tų „adiaforizuojančių" efektų, kuriuos pasiekė tvirtosios modernybės laikų biurokratijos taikytos strategijos, „atsakomybę *už*" (už Kito gerovę ir žmogiškąjį orumą) pakeitusios „atsakomybe *kam*" (viršesniam, valdžiai, svarbiam reikalui ir jo atstovams). Adiaforizuojančių efektų (t. y. tam tikrų veiksmų, įtraukiančių moralinius pasirinkimus, paskelbimas „etiškai neutraliais" ir jų atleidimas nuo etinio vertinimo ir pasmerkimo) šiomis dienomis dažniausiai siekiama „atsakomybę *už kitus*" pakeičiant suplaktomis į vieną „atsakomybe *sau*" ir „atsakomybe *už save*". Kitas, kaip etinės atsakomybės ir moralinio rūpesčio objektas, yra šalutinė šuolio į vartotojišką laisvę auka.

Galime atsigręžti į tuos tris pranešimus, pacituotus ir trumpai aptartus šio skyriaus pradžioje.

Visi trys pranešimai unisonu skelbia nepaprastąją padėtį (*emergency*). Tiesą sakant, tame nėra nieko naujo – jie tik darsyk atkartoja dažną patikinimą, jog gera ir teisinga yra nuolat budėti ir būti pasirengus eiti ten, kur eiti privalai, išleisti pinigus, kuriuos išleisti turi, ir dėti pastangas, kurių gali prireikti. Įspėjamieji signalai (oranžiniai? raudoni?) blyksi pranešdami, jog priešakyje driekiasi naujos pradžios, kupinos pažadų bei naujos grėsmingos rizikos. Visas asmeninis turtas, reikalingas tam, kad būtų padaryti teisingi pasirinkimai (įvykdyta neatimama atsakomybė *sau* ir *už save*), tinkami prietaisai ar procedūros ir lengvai suprantamos instrukcijos, kaip jomis naudotis norint sukurti didžiausią naudą sau pačiam, jau yra po ranka, jas galima pasiekti pasitelkus bent truputėlį nuovokos ir pastangų. Dabar, kaip ir anksčiau, svarbiausia nepražiopsoti kvietimo veikti, kad nepasirodytum esąs netikęs, nedėmesingas ar išsiblaškęs; aplaidus ar tingus veikėjas atsilieka nuo „stilingųjų grupės“, užuot buvęs jos priešakyje. Tiesiog nebeįmanoma nepaisyti vartotojų rinkų apatiškumo ir vien pasikliauti instrumentais ir procedūromis, kurios pasirodė patikimos praeityje.

Savo žymioje studijoje, nagrinėjančioje lemtingus mūsų laiko suvokimo ir patyrimo pokyčius, Nicole Aubert

nurodo, jog itin svarbų vaidmenį vaidina „nepaprastoji padėtis“ ir ta „skubėjimo“ nuotaika, kurią, paskelbus šią padėtį, tikimasi paskleisti bei įtvirtinti.[5] Ji teigia, jog šiandienėse visuomenėse „nepaprastosios“ padėties nuotaika atliepia daugybę egzistencinių poreikių, kurie kitose žinomose visuomenėse slopinami ir nepalaikomi arba patenkinami kitokiomis strategijomis. Naujos priemonės, kylančios iš intensyviai ir ekstensyviai lavinto *skubėjimo* jausmo, teikia individams ir institucijoms *iliuzinę*, tačiau gana efektyvią pagalbą mažinant skaudžius pasirinkimo kančių, būdingų vartotojo laisvės būsenai, padarinius.

Šis aliarmo signalas akimirksniu kondensuoja paskliusią energiją ir taip sukuria vieną iš svarbiausių iliuzijų. Pasiekusi maksimalios kondensacijos tašką, ši energijos sankaupa (nors ir trumpam) palengvina kasdienybėje vartotojus persekiojantį neadekvatumo skausmą. Aubert kalbinti ir iš arti stebėti individai (paaiškinsiu: individai, išlavinti ir įgudę vartojamo gyvenimo mene ir todėl netolerantiški bet kokiai frustracijai ir netveriantys, jei pasitenkinimas, kurio jie visuomet tikisi tuoj pat, yra nors kiek uždelsiamas), „patogiai įsitaisę dabartyje, „nedelsiant“ logikoje, yra panirę į iliuziją, jog galima nugalėti laiką“ visiškai (trumpam!) jį panaikinant ar bent sušvelninant jo frustruojantį poveikį.

[5] Aubert, *Le Culte de l'urgence*, p. 62–63.

Sunku pervertinti gydančią ar bent raminančią tokios laiko valdymo iliuzijos galią – galią ištirpdyti ateitį dabartyje, sutraukti ją iki „dabar“. Jei, kaip įtikinamai įrodinėja Alainas Ehrenbergas[6], labiausiai paplitusios šiuolaikinės žmogiškos kančios kyla iš *galimybių* pertekliaus, o ne iš gausybės *draudimų*, kaip buvo praeityje, ir jei galimo ir negalimo opozicija įveikė leidžiamo ir draudžiamo antinomiją, tapdama gyvenimo būdo strategijų vertinimo ir pasirinkimo kognityviniu karkasu ir pagrindiniu kriterijumi, belieka tikėtis, jog depresija, kylanti iš *neadekvatumo* teroro, pakeis neurozę, sukeltą *kaltės* siaubo (t. y. kaltinimo *nepaklusnumu*, jei pažeidžiamos taisyklės), ir taps būdingiausiu ir labiausiai paplitusiu psichiniu vartotojų visuomenės narių negalavimu.

Kaip rodo tokių kalbinių išraiškų kaip „turėti laiko“, „trūkti laiko“, „prarasti laiką“ ir „išlošti laiko“ paplitimas, rūpesčiai, kaip suderinti laiko tėkmės greitį ir ritmą su individualių intencijų intensyvumu ir individualių veiksmų įkarščiu, užima svarbią vietą tarp dažniausių, daugiausiai energijos suryjančių ir nervus gadinančių rūpesčių. Vadinasi, nepajėgumas pasiekti tobulą atitikimą tarp įdėtų pastangų ir atlygio už jas (tai ypač sistemingai atsiskleidžiantis nepajėgumas, pakertantis

[6] Žr. Alain Ehrenberg, *La Fatigue d'être soi*, Odile Jacob, 1998.

tikėjimą, kad esame savo laiko šeimininkai) gali tiekti puikią medžiagą „neadekvatumo kompleksui“ – didžiajam takiosios modernybės gyvenimo negalavimui. Išties tarp populiariausių nesėkmės aiškinimų su laiko stygiumi šiandien gali konkuruoti tik pinigų trūkumas.

Vargu ar esama kito pasiekimo, galinčio efektyviau (tegu ir trumpam) palengvinti neadekvatumo kompleksą nei tas jėgų antplūdis, kuris atsiranda nepaprastosios padėties atveju ir jos įtakoje. Kaip pasakojo vienas iš Aubert kalbintų aukšto rango profesionalų, tokiomis akimirkomis jis jausdavosi jei ne pasaulio šeimininku, tai bent jau beveik tokiu... Jis jautėsi „gyvenąs stipriau“, ir šis jausmas jam teikė milžinišką pasitenkinimą. Jis kildino malonumą, jo paties žodžiais, iš staigaus adrenalino antplūdžio, kurį jam sukėlė įspūdis, jog jis „valdo laiką, sudėtingus procesus, santykius ir sąveikas...“ Gydančiosios malonumo, patiriamo nepaprastosios padėties metu, savybės gali išlikti ilgiau nei jų priežastis. Kitas Aubert respondentas pranešė, jog didžiausia nauda imantis skubios užduoties buvo nepaprastas išgyvenamo momento intensyvumas. Užduoties turinys ir skubos priežastis buvo grynai atsitiktinė, nesvarbi, ji buvo paprasčiausiai pamiršta; tačiau maloniai prisimenamas tas didžiulio laipsnio intensyvumas ir aiškumas, įgyjantis tvirto įrodymo statusą, jog asmuo yra pajėgus į šį iššūkį atsiliepti.

Padėti normalizuoti mūsų amžininkų psichinę būklę gali ne tik gyvenimas vis iš naujo ir beveik nuolat patiriant nepaprastąsias padėtis (net jei jos yra dirbtinai sukuriamos ar melagingai skelbiamos), bet ir nauja Blaise'o Pascalio „kiškio medžioklės" versija, pritaikyta naujoms socialinėms sąlygoms. Ši medžioklė, visiškai priešingai nei jau nušautas, išvirtas ir suvalgytas zuikis, beveik ar visai nepalieka laiko medžiotojui pamąstyti apie gyvenimiškų siekių trumpumą, tuštumą, beprasmiškumą ar niekingumą, o taip pat apie tai, jog šios savybės būdingos visam žemiškajam gyvenimui. Vienas po kito einantys ciklai – atsigavimas po praeito parengties signalo, pasirengimas bei jėgų sukaupimas sekančiam, naujas nepaprastosios akimirkos išgyvenimas ir naujas atsigavimas nuo jos įtampų, taip pat energijos, išeikvotos veikiant įtampoje, atgavimas – gali užpildyti visas potencialias gyvenimo „tuštumas", kurias kitu atveju gali užpildyti nepakeliamas, tik laikinai represuotas žinojimas, kad „išmuš mirties valanda": jį psichinės sveikatos ir mėgavimosi gyvenimo malonumais labui geriau apskritai pamiršti. Darsyk cituojant Aubert:

> „Nuolatinis užimtumas, vienam skubiam reikalui keičiant kitą, teikia gyvenimo pilnatvės ar „sėkmingos karjeros" saugumą, vienintelius įrodymus, jog esate įsitvirtinęs pasaulyje, iš kurio pašalintos visos nuorodos į „anapus" ir kuriame

baigtinė egzistencija yra vienintelis tikras dalykas... Imdamiesi veiksmų žmonės mąsto apie artimiausią laiką – apie dalykus, kuriuos reikės padaryti nedelsiant ar artimiausioje ateityje... Pernelyg dažnai veiksmai yra tik bėgimas nuo savęs, vaistai nuo sielvarto."[7]

Dar pridurčiau, jog juo intensyvesnis veiksmas, tuo patikimesnė jo terapinė galia. Juo giliau pasineriama į neatidėliotinos užduoties skubumą, tuo labiau nutolsta sielvartas, – o jei jo nepavyksta apskritai pašalinti, jis bent jau nebėra toks nepakeliamas.

Galiausiai esama dar vienos esminės paslaugos, kurią teikia nuolatinės parengties ir skubos kupinas gyvenimas, prarytas nuolatinių pastangų susidoroti su viena po kitos kylančiomis nepaprastosiomis padėtimis, – šįkart kompanijoms, veikiančioms vartotojiškoje ekonomikoje, žūtbūt kovojančioms dėl išlikimo ir priverstoms imtis strategijų, sukeliančių darbuotojų pasipriešinimą bei maištus ir galiausiai gresiančių kompanijų pajėgumui veikti efektyviai.

Šiandienė vadybinė praktika, sukurianti skubos atmosferą ar pateikianti neabejotinai įprastinę dalykų padėtį kaip nepaprastąją padėtį, vis labiau pripažįstama labai efektyviu ir rekomenduotinu metodu įtikinti valdomuosius ramiai priimti net pačius drastiškiausius pokyčius,

[7] Aubert, *Le Culte de l'urgence*, p. 107–108.

smogiančius į patį jų ambicijų ir perspektyvų centrą – ar, faktiškai, į patį gyvenimą. „Paskelbk nepaprastąją padėtį ir valdyk“ – vis populiarėjantis vadybinis receptas, patariantis, kaip įgyti neginčijamą dominavimą, kaip vykdyti pačias nemaloniausias ir komplikuočiausias atakas prieš darbuotojų gerovę; arba kaip vienas po kito einančiuose „racionalizacijos“ ir lėšų mažinimo raunduose atsikratyti nepageidaujamos, perteklinės darbo jėgos.

Nei išmokimas, nei užmiršimas negali išvengti „akimirkos tironijos“, kurią kuria ir palaiko nuolatinė nepaprastoji padėtis, ir laiko išsisklaidymo į skirtingų, iš pažiūros nesusijusių (nors tai apgaulinga) „naujų pradžių“ serijas. Vartojamas gyvenimas gali būti tik greito mokymosi gyvenimas, tačiau jis turi būti ir sklandaus užmiršimo gyvenimas.

Užmiršimas yra tiek pat svarbus, kiek ir mokymasis, o gal net svarbesnis. Kiekvienam „privalai“ yra savas „draudžiama“, o kuris iš jųdviejų atskleidžia tikruosius greitojo atnaujinimo ir atsikratymo tikslus, kuris yra tik pagalbinė priemonė, užtikrinanti, kad šie tikslai bus pasiekti, yra beviltiškai neišsprendžiamas klausimas. Ši informacija/instrukcijos veši ne tik anksčiau cituotame „mados vadove“ bet ir tokiuose teiginiuose kaip „šio rudens stilius – septintojo dešimtmečio Carnaby gatvė“ ar „dabartinis polinkis į gotiką puikiai dera šiam mėnesiui“.

Šis ruduo, savaime suprantama, yra kažkas visiškai skirtingo nuo praeitos vasaros, o šis mėnuo visai nepanašus į praėjusius; tad kas puikiai tiko praeitam mėnesiui, šiam mėnesiui nieku gyvu netinka, kaip ir praeitos vasaros stilius yra už šviesmečių nuo šio rudens stiliaus. „Balerinų stiliaus bateliai?“ – „Metas juos nusiauti.“ „Petnešėlės?“ – „Šį sezoną tark joms Ne.“ „Biro šratinukai?“ – „Be jų pasaulis būtų geresnis.“ Kvietimą „atverti savo kosmetinę ir žvilgtelti vidun“ veikiausiai seks pamokymas, jog „*ateinantį sezoną* dominuos ryškios spalvos“, o netrukus po to išgirsite įspėjimą, kad „smėlio spalva ir jos saugios, bet nuobodžios giminaitės jau atgyveno... *Kuo greičiau* meskite jas lauk.“ Žinoma, „nuobodi smėlio spalva“ negali būti tepama ant veido greta „sodrių ryškių spalvų“. Vienos iš palečių reikia atsisakyti. Ji tapo pertekline. Ji tapo dar viena progreso atlieka ar „šalutine auka“. Kažkuo, ko reikia atsikratyti. Ir kuo greičiau.

Ir vėl kiaušinio ir vištos klausimas... Ar reikia „išmesti“ smėlio spalvą, kad veidas taptų atviras ryškioms spalvoms, ar ryškios spalvos užtvindo prekybos centrų kosmetikos lentynas tam, kad užtikrintų, jog nenaudojamos smėlio spalvos atsargos išties būtų „išmestos“ „tučtuojau“?

Milijonai moterų, išmetančių smėlio spalvos kosmetiką tam, kad pakeistų ją ryškiomis sodriomis spalvomis, tikriausiai sakytų, kad toks smėlio spalvos siuntimas į

šiukšlyną yra liūdnas, tačiau neišvengiamas makiažo atnaujinimo ir tobulinimo pašalinis poveikis, liūdna, nors ir būtina auka, kurią reikia paaukoti, norint spėti koja kojon su progresu. Tačiau, galimas daiktas, bent keli iš tūkstančių parduotuvių vadybininkų atvirumo akimirką pripažins, jog kosmetikos lentynų pripildymas sodriomis ryškiomis spalvomis buvo paskatintas poreikio sutrumpinti smėlio spalvos gyvavimą – ir taip palaikyti apykaitą sandėliuose, gyvybingą ekonomiką ir pelno augimą. Argi BNP, oficialus valstybės gerovės indeksas, nėra matuojamas pinigų kiekiu, keliaujančiu iš rankų į rankas? Argi ekonomikos augimas nėra palaikomas *vartotojų* energijos ir aktyvumo? O vartotojas, aktyviai neatsikratantis panaudotų ar pasenusių daiktų (o išties bet ko, kas likę iš vakarykščių pirkinių) yra oksimoronas – kaip nepučiantis vėjas ar netekanti upė...

Atrodo, jog *abu* pateikti atsakymai yra teisingi: jie yra vienas kitą papildantys, o ne prieštaringi. Vartotojų visuomenės laikais, kai „gyvenimo politika" išstumia Politiką, kuri kadaise didžiavosi didžiąja „P", tikrasis „ekonominis ciklas", išties palaikantis gyvybingą ekonomikos, yra „pirk–mėgaukis–išmesk" ciklas. Faktas, kad du iš pažiūros prieštaringi atsakymai abu gali būti teisingi vienu metu, būtent ir yra didžiausias vartotojų visuomenės pasiekimas – ir, be abejonės, raktas į stulbinantį jos reprodukavimosi ir plėtros potencialą.

Vartotojo gyvenimas, vartojamas gyvenimas (*consuming life*), nereiškia įsigijimo ir turėjimo. Jis netgi nereiškia atsikratymo to, kas buvo įgyta užvakar ir išdidžiai demonstruojama vakar. Jis visų pirma reiškia *judėjimą*.

Jei Maxas Weberis buvo teisus, ir etinis gaminamo gyvenimo (*producing life*) principas buvo atidėtas pasitenkinimas (o jei gyvenimo tikslas buvo gamyba, tai toks jis ir turėjo būti), tai vartojamo gyvenimo etika turėtų rekomenduoti (jei etika, kaip tokia, apskritai gali įgyti rekomenduojamo elgesio kodo pavidalą) *ilgalaikio pasitenkinimo* vengimą. Visuomenei, skelbiančiai vartotojo *pasitenkinimą* esant jos vieninteliu ir pagrindiniu tikslu, *patenkintas* vartotojas nėra nei motyvas, nei tikslas, greičiau jau labiausiai ją gąsdinanti grėsmė.

Kas tinka vartotojų visuomenei, turi tikti ir jos individualiems nariams. Pasitenkinimas turi būti akimirkos patyrimas, kažkas tokio, ko ilgesnės trukmės reikia bijoti, o ne trokšti; kartą ir visiems laikams užplūdęs pasitenkinimas vartotojams neturėtų atrodyti kaip trokštama perspektyva, greičiau jau tikrų tikriausia katastrofa. Kaip rašo Donas Slateris, vartojimo kultūra „susiejo pasitenkinimą su ekonomine stagnacija: poreikiai negali baigtis... [Tam] reikia dviejų dalykų: kad mūsų poreikiai būtų nepasotinami, ir kad nuolat ieškotume prekių jiems patenkin-

[8] Slater, *Consumer Culture and Modernity*, p. 100.

ti."[8] Galbūt galėtume pasakyti šitaip: esame stumiami ir/arba traukiami nuolat ieškoti pasitenkinimo, tačiau taip pat bijoti tokio pasitenkinimo, kuris galėtų sustabdyti mūsų paieškas...

Laikui bėgant mums faktiškai nebereikia ypatingo postūmio ar potraukio taip jaustis ir veikti pagal šiuos jausmus. Nebėra ko geisti? Nebėra ko vaikytis? Nebėra apie ką svajoti viliantis, jog tai išsipildys? Esate patenkinti kartą ir visiems laikams tuo, ką *turite* (o kartu, atitinkamai, kas *esate*)? Joks naujas ir ypatingas dalykas nebepatraukia dėmesio ir nė vieno buvusio dėmesio objekto nereikia atsikratyti ir išmesti? Tokia situacija – reikia tikėtis, trumpalaikė – gali būti pavadinta tik vienu vardu: „nuobodulys". *Homo consumens* košmarai – tai gyvi ar negyvi daiktai ar jų šešėliai, grasinantys užsibūti per ilgai ir užgriozdinti jo akiratį...

Ne *naujų poreikių* kūrimas (kartais jie vadinami „dirbtiniais poreikiais", tačiau tai klaidinga, nes „dirbtinumas" nėra unikali „naujų" poreikių savybė: bet kurioje visuomenėje socialinis spaudimas ima natūralių žmogaus poreikių medžiagą ir ją perdirba suteikdamas apčiuopiamą, konkrečią formą) yra svarbiausias nuolatinis vartotojų visuomenės rūpestis (ir, kaip pasakytų, Talcottas Parsonsas, „išankstinė funkcinė sąlyga"). Vartojimo ekonomikos ir vartotojiškumo gyvybę palaiko būtent *vakarykščių poreikių* nuvertinimas ir pažeminimas bei jų

objektų, dabar jau *passés*, išjuokimas ir paniekinimas, o dar labiau – diskreditavimas pačios idėjos, jog vartojamas gyvenimas turi būti vadovaujamas *poreikių patenkinimo*. Smėlio spalvos makiažas, praeitą sezoną reiškęs drąsą, dabar yra ne vien tik išeinanti iš mados spalva, tai nuobodi ir bjauri spalva, dar daugiau – tai gėdinga stigma, neišmanymo, aplaidumo, nederėjimo ir žemo lygio ženklas, kartu su veiksmais, ne taip seniai reiškusiais maištą, drąsą ir „buvimą stilingųjų grupės priešakyje", virtęs tingumo ir bailumo požymiu („Tai ne makiažas, tai saugumą suteikiantis apklotėlis" (*security blanket*)) ar atsilikimo nuo stilingųjų grupės ženklu, galbūt reiškiančiu net nuosmukio ir atskirties pradžią...

Prisiminkime, jog, pagal vartotojiškos kultūros verdiktą, tie individai, kurie pasitenkina baigtiniu kiekiu poreikių, siekia tik to, ko jiems reikia, ir niekuomet neieško naujų poreikių, galinčių sukelti malonų pasitenkinimo troškulį, yra ydingi vartotojai – tam tikra, tik vartotojų visuomenei būdinga socialinių atstumtųjų rūšis. Vis dėlto ostrakizmo ir atskirties grėsmė ir jų baimė plevena ir virš tų, kurie patenkinti turima tapatybe ir nori įtvirtinti tai, kuo juos laiko jų „reikšmingieji kiti".

Vartotojiškai kultūrai būdingas nuolatinis spaudimas būti *kažkuo kitu*. Vartojimo rinkos orientuojasi į greitą ankstesnės pasiūlos objektų nuvertėjimą ir iš to išplau-

kiantį naujos paklausos, kurią galėtų užpildyti nauji pasiūlos objektai, kūrimą. Rinkos skatina nepasitenkinimą produktais, kuriuos vartotojai naudoja savo poreikiams tenkinti – jos taip pat ugdo nuolatinį nepasitenkinimą įgytąja tapatybe ir poreikiais, per kuriuos ši tapatybė yra apibrėžiama. Tapatybės keitimas, praeities atmetimas ir naujų pradžių paieškos, siekis atgimti iš naujo – visa tai ši kultūra skatina kaip privilegiją, nors išties tai užmaskuota *prievolė*.

Turint omenyje vartotojiškų perspektyvų begalybę, dvigubas pažadas, paverčiantis laiko „puantilizaciją" ar „punktuaciją" (žr. I skyrių) patraukliausia naujove ir tokiu buvimo pasaulyje būdu, kurio išties bus noriai mokomasi ir uoliai laikomasi, yra toks: ateitis bus ištuštinta, o iš praeities bus atimtos galios.

Toks dvigubas veiksmas yra laisvės idealas (jau norėjau parašyti „*modernusis* laisvės idealas, tačiau suvokiau, jog toks apibrėžiamasis žodis paverstų kalbinę išraišką pleonazmu: tai, kas ikimoderniaisiais laikais buvo vadinama „laisve", jau nebebūtų laikoma laisve pagal moderniuosius standartus, taigi ir apskritai nebebūtų laikoma „laisve").

Pažado išlaisvinti veikėjus iš praeities primestų pasirinkimo apribojimų (tokių apribojimų, kurie itin nekenčiami dėl jų bjauraus polinkio gausėti ir stiprėti, vis

tirštesnėms „praeities“ nuosėdoms užpildant vis didesnius gyvenimo istorijos plotus) sujungimas su leidimu liautis nerimauti dėl ateities (tiksliau, dėl dabartinių veiksmų pasekmių ateityje, kartu su aistringai nekenčiama jų galia nubraukti dabartines viltis, panaikinti ar pakeisti dabartinių sprendimų vertę ir reptrospektyviai nuvertinti šiandien džiuginančius pasiekimus) pranašauja pilnutinę, neribotą, beveik „absoliučią“ laisvę. Vartotojų visuomenė suteikia šią laisvę neregėtu mastu – visiškai nesuvokiamu jokiai kitai žinomai visuomenei.

Pirmiausia apžvelkime labai keistą – praeities įveikimo – žygdarbį. Jį galima sutraukti iki vieno vienintelio, tačiau išties įstabaus, žmogaus būklės pokyčio – naujai išrastos (nors ir reklamuojamos kaip naujai atrastos) galimybės „atgimti“. Šio išradimo dėka ne vien katės turi devynis gyvenimus. Į tą vieną baisiausiai trumpą jų viešnagę žemėje, dar ne taip seniai apraudotą už savo bjaurų trumpumą (ir nuo to laiko kaip nors radikaliai nepailgėjusią), vartotojais virtusiems žmonėms dabar siūloma galimybė prigrūsti daugybę gyvenimų: begalinė serija naujų pradžių. Ištisos serijos šeimų, karjerų, tapatybių. Dabar tereikia menkiausios dingsties, ir viskas prasidės nuo pradžių... Ar bent jau taip atrodo.

Viena iš šiuolaikinio susižavėjimo „serijiniais gimimais“ – t. y. gyvenimu kaip nesibaigiančia „naujų pradžių“ grandine – apraiškų yra akivaizdi ir priblokianti

plastinės chirurgijos plėtra. Dar ne taip seniai ji vegetavo medicinos profesijos paribiuose, kaip paskutinė išeitis, kaip taisykla tiems keletui vyrų ir moterų, kurie buvo žiauriai sudarkyti dėl nenormalios genų kombinacijos, neišgydomų nudegimų ar bjaurių neišnykstančių randų; na o dabar milijonams tų, kurie pajėgia už tai susimokėti, ji pavirto įprastiniu instrumentu nuolatiniam regimojo Aš perdirbinėjimui. Išties *nuolatiniam*: „naujos ir patobulintos" išvaizdos kūrimas jau nebelaikomas vienkartiniu dalyku; kintantis „tobulinimo" supratimas ir tolesnių chirurginių procedūrų, pašalinančių ankstesniųjų pėdsakus, poreikis (ir, žinoma, jų prieinamumas) tampa patraukliausiais plastinės chirurgijos aspektais (kaip praneša 2006 m. gegužės 16-osios *Guardian,* „pirmaujanti Britanijos plastinės chirurgijos kompanija „Transform", turinti vienuolika centrų šalyje", savo klientams siūlo „lojalumo korteles" pakartotinėms operacijoms. Plastinė chirurgija ne šalina trūkumus ar padeda pasiekti idealią formą, kurios pagailėjo gamta ar likimas, bet padeda neatsilikti nuo greitai besikeičiančių standartų, išlaikyti savąją rinkos vertę ir atsisakyti naudingumą ir šarmą jau praradusio savo įvaizdžio bei pakeisti jį nauju viešuoju įvaizdžiu – bei už tą pačią kainą įsigyti (tikėtinai) naują tapatybę ir (jau išties) naują pradžią. Trumpame, tačiau išsamiame stulbinančio plastinės chirurgijos verslo suklestėjimo tyrime Anthony Elliottas pažymi:

„Šiandienos chirurginė kultūra skatina fantaziją apie begalinį kūno plastiškumą. Gražinimo industrija perduoda pranešimą, kad nėra nieko, kas galėtų jus sulaikyti nuo savęs perdarinėjimo kaip tik panorėjus, tačiau dėl tos pačios priežasties jūsų chirurgiškai patobulintas kūnas vargu ar padarys jus laimingą ilgam. Nes šiandieniai kūno performavimai yra modeliuojami tik trumpam – iki „kitos procedūros"... Pigesnė ir prieinamesnė nei kada nors anksčiau, plastinė chirurgija sparčiai tampa gyvenimo būdo pasirinkimu."

Kiekviena nauja pradžia tegali jums suteikti tik tiek ir nė truputėlio daugiau; kiekviena nauja pradžia pranašauja gausybę naujų pradžių. Kiekviena akimirka turi erzinančią tendenciją virsti praeitimi – todėl netrukus ateis jos pačios nurašymo eilė. O pajėgumas panaikinti praeities veikimą, ko gero, yra pati giliausia vartojimo rinkos siūlomų gėrybių teikiamo pažado prasmė.

Savo gyvenamą pasaulį vartotojai suvokia kaip didžiulę atsarginių dalių talpyklą. Šis atsarginių dalių sandėlis yra nuolat gausiai aprūpintas, ir tikima, jog jis bus nuolat papildomas, jei staiga ko pritrūktų. Niekas nebemano, jog reikia tiksliai nusistatyti, ką turi ir kas esi, ir apsieiti vien su šiais dalykais, susitaikius su alternatyvų trūkumu ir stengiantis geriausiai išnaudoti tai, ką davė likimas. Jei kuri dalis (iš kasdien naudojamų reikmenų, iš turimų žmogiškųjų kontaktų, iš savo paties kūno ar jo

viešo pateikimo, iš asmens tapatybės ar viešai pateikiamo įvaizdžio) praranda savo viešąjį žavesį ir rinkos vertę, ją reikia pašalinti, išmesti ir pakeisti „nauja, patobulinta" ar tiesiog naujesne ir dar nenudėvėta atsargine dalimi, jei ne savos gamybos, namudine, tai (net geriau) fabrikine, pirkta parduotuvėje.

Tokiam pasaulio suvokimui ir savo *modus operandi* jame vartojimo visuomenės nariai yra rengiami visą gyvenimą nuo pat gimimo. Namų apyvokos reikmenimis prekiaujančios kompanijos vis dažniau parduoda naujas prekes mažesnėmis kainomis su sąlyga, jog anksčiau pirkta atitinkama prekė panaudojus bus grąžinta į parduotuvę; tačiau Lesławas Hostyńskis, įžvalgus vartotojiškos kultūros vertybių analitikas, išvardijo ir aprašė eilę kitų gudrybių, naudojamų vartojimo prekių rinkodaroje, jauniems (ir vis jaunesniems) vartotojiškumo adeptams atpratinti nuo ilgalaikio prisirišimo prie bet ko, ką jie perka ir kuo mėgaujasi.[9] Pavyzdžiui, kompanija „Mattel", užtvindžiusi žaislų rinką lėlėmis Barbėmis ir vien tik 1996-aisiais pardavusi prekių už 1,7 milijardo dolerių, pažadėjo jauniesiems vartotojams, jog parduos jiems naują Barbę su nuolaida, jei jie atsineš jų turimą žaislą į parduotuvę, kai jis bus „*su*naudotas". Apie

[9] Žr. Lesław Hostyński, *Wartości w świecie konsumpcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, p. 108 ir toliau.

„atsikratymo mentalitetą“, tą neatskiriamą (suprekinto) „atsarginių dalių“ pasaulio vizijos papildinį, pirmiausiai įspėjo Alvinas Toffleris knygoje *Ateities šokas*, pristatydamas jį kaip spontanišką, iš apačios kylantį vyksmą, tačiau nuo to laiko jis tapo siekiamiausiu tikslu kompanijų, ugdančių savo potencialius klientus visą jų vartojamą gyvenimą nuo pat ankstyvos vaikystės.

Vienos lėlės Barbės pakeitimas kita, „nauja ir patobulinta“, veda į gyvenimą, kuriame saitai ir partnerystė suformuojami ir įgyvendinami pagal išperkamosios nuomos modelį. Kaip teigia Pascalis Lardellier, „jausmų logikoje“ vis labiau ryškėja vartotojiškumas[10]: ji yra nukreipta į bet kurios rūšies rizikos sumažinimą, ieškomųjų dalykų kategorizavimą, pastangas tiksliai apibrėžti ieškomo partnerio bruožus, atitinkančius ieškančiojo lūkesčius. Visa tai grindžiama įsitikinimu, jog įmanoma sukurti meilės objektą iš aiškiai apibrėžtų ir išmatuojamų fizinių ir socialinių savybių bei būdo bruožų. Pagal tokio „rinkodarinio *amoureux*“ (Lardellier nukaltas terminas) principus, jei meilės objektas neatitinka vieno ar kelių punktų, perspektyvus „meilės objekto“ „pirkėjas“ neturėtų jo „pirkti“, kaip ir bet kurios kitos netenkinančios prekės; jei trūkumai atsiskleistų *jau* „nusipirkus“,

[10] Žr. Pascal Lardellier, 'Rencontres sur internet. L'amour en révolution', in *L'Individu contemporain. Regards sociologiques*. ed. Xavier Molénat, Éditions Sciences Humaines, 2006, p. 229.

tuomet nekokybiško meilės objekto, kaip bet kurios kitos prekės, reikia atsisakyti ir pakeisti jį / ją kitu. Jonathanas Keane'as, stebėdamas, kaip elgiasi klientai, naršantys internete ir ieškantys savojo iš idealių dalių sudurstyto partnerio, susidarė įspūdį, jog tai „veikla be emocijų", „tarsi žmonės būtų mėsos gabalai vitrinoje".[11]

„Gimti iš naujo" reiškia, kad praktiniais sumetimais ankstesni gimimai su visais jų padariniais bus anuliuojami.

Kiekviena kita „nauja pradžia" (kitas įsikūnijimas) veikia raminamai, net apgaulingai, tarsi suteikdama galių, apie kurias visuomet ilgesingai svajota, nors niekuomet nesitikėta patirti (ką jau kalbėti apie įgyvendinimą), ir kurios Šestovo buvo paskelbtos esančios išskirtine Dievo prerogatyva ir charakteringu bruožu. Pasak Levo Šestovo, žymaus rusų kilmės prancūzų filosofo egzistencialisto, galia panaikinti praeitį (pavyzdžiui, padaryti taip, kad Sokratas nebūtų priverstas išgerti maudos) yra aukščiausias Dievo visagalybės liudijimas. Pajėgumas perkurti praeities įvykius ar juos anuliuoti gali pakirsti ir nuginkluoti kauzalinės determinacijos pagrindus, ir šitaip praeities galia susiaurinti dabarties galimybes gali būti radikaliai apribota, o gal net apskritai panaikinta. Tai, kuo buvai vakar, nesukliudys šiandienei galimybei tapti kuo nors visiškai kitu – taip pat nesutrukdys tam kitam persikūnyti ateityje ir ištrinti dabartį, kuri jam jau bus praeitis.

[11] Žr. Keane, 'Late capitalist nights', p. 66–75.

Kadangi, prisiminkime, kiekvienas laiko taškas yra kupinas neištirtų galimybių, o kiekviena galimybė yra laikoma originalia ir unikalia, nenukopijuojama jokiu kitu laiko momentu, vadinasi, keitimosi (ar bent bandymo keistis) būdų yra išties nesuskaičiuojama daugybė: taip, jų skaičius pranoksta net stulbinančią daugybę permutacijų bei galvoje netelpančią formų ir pavidalų įvairovę, kurią iki šiol sukūrė ir dar ateityje sukurs atsitiktinai susijungiantys genai, gaminantys žmonių rūšį. Andrzejus Stasiukas, įžvalgus šiuolaikinio mūsų gyvenimo būdo stebėtojas, teigė, jog nei pasirinkimų gausybė, nei jų begalybė nepriartėja prie baimę keliančios amžinybės galių; amžinybės, kurioje, kaip žinome, *viskas* gali anksčiau ar vėliau įvykti ir *viskas* gali anksčiau ar vėliau būti padaryta; tačiau dabar šios nuostabios amžinybės galios yra sugrūstos į anaiptol ne amžiną vieno žmogaus gyvenimo atkarpą.

Vadinasi, menas atimti iš praeities galią redukuoti dabartinius ir būsimus pasirinkimus, kartu pasiūlant lengvai „gimti iš naujo“ (t. y. kitą įsikūnijimą), atima iš amžinybės jos didžiausią žavesį. Puantilizuotame vartotojų visuomenės laike *amžinybė nebėra vertybė ir trokštamas dalykas*. Monumentalią vertę jai teikusi toji vienintelė ypatybė, dėl kurios ji buvo tapusi svajonių objektu, buvo amputuota, suspausta ir kondensuota į „didžiojo sprogimo“ tipo patyrimą ir įskiepyta akimirkon – bet kurion akimirkon. Atitinkamai takiosios modernybės „akimir-

kos tironija“ su savo priesaku *carpe diem* pakeitė ikimodernią amžinybės tironiją su jos šūkiu *memento mori*.

Thomas Hyllandas Eriksenas „akimirkos tironiją“ to paties pavadinimo knygoje laiko labiausiai į akis krentančiu šiuolaikinės visuomenės bruožu ir neabejotinai labiausiai pamatine naujove:

> „Tokio baisaus lėkimo padariniai sunkiai aprėpiami, akimirkos tironija gresia tiek praeičiai, tiek ateičiai kaip mąstymo kategorijoms... Tam tikra prasme grėsmė iškilusi tam, kas vyksta „čia ir dabar“, nes kita akimirka ateina taip staiga, jog darosi sunku gyventi dabartyje.“[12]

Išties paradoksalu, o kartu ir neišsenkantis įtampos šaltinis: kuo akimirka daugiau apima ir talpina, tuo ji menkesnė (trumpesnė); jos potencialiam turiniui pučiantis, jos dimensijos susitraukia. „Yra daug ženklų, rodančių, jog kuriame visuomenę, kurioje netrukus bus nebeįmanoma sukurpti ilgesnės nei pora colių minties.“[13] Tačiau priešingai nei viliasi vartojimo rinkos pažadais maitinama liaudis, tapatybės keitimui, jei toks apskritai įmanomas, reikia kiek daugiau nei poros colių ilgio minties.

Veikiant „puantilizacijai“, laiko patyrimas yra apribojamas iš abiejų pusių. Jo sąsajos *tiek* su praeitimi, *tiek* su ateitimi virto bedugnėmis – be jokių tiltų ir, ko

[12] Eriksen, *Tyranny of the Moment*, p. 2–3.
[13] Ten pat, p. vii.

gero, neįveikiamomis. Ironiška, jog šiame akimirksniu vykstančio ir pastangų nereikalaujančio ryšio amžiuje, žadančiame nuolatinę galimybę „susisiekti“, esama troškimo suspenduoti komunikaciją tarp šio momento patyrimo ir to, kas buvo prieš jį ar bus po jo, o dar geriau, šią komunikaciją neatstatomai nutraukti. Bedugnė už nugaros turi užtikrinti, jog praeitis niekuomet nepavys bėgančiojo Aš (*self*). Bedugnė priešakyje yra sąlyga pilnutiniam akimirkos išgyvenimui, visiškam ir besąlygiškam pasinėrimui į jos (aiškiai trumpalaikį) žavesį ir viliones: vargu ar tai būtų įmanoma, jei dabarties akimirka būtų išgyvenama nerimaujant dėl įkeistos ateities.

Idealiu atveju kiekviena akimirka turėtų būti kuriama pagal kreditinės kortelės naudojimo modelį, kaip radikaliai nuasmenintas veiksmas: kai nėra bendravimo akis į akį, kredito gavimo akimirką patiriamas malonumas padeda lengviau pamiršti nemalonumą, kad skolą reikės grąžinti, ar veikiau niekuomet visų pirma apie jį negalvoti. Nenuostabu, jog bankai, suinteresuoti grynųjų pinigų judėjimu ir galimybe uždirbti dar didesnes pajamas, nei uždirbtų nejudindami tų pinigų, kurie gali būti išleisti, pageidauja, kad klientai naudotųsi kredito kortelėmis, užuot trukdę bankų skyrių tarnautojus.

Pasinaudodama Bertmano terminologija Elžbieta Tarkowska, pati iškili laiko sociologė, išplėtojo „sinchroniškų žmonių“ sąvoką – žmonių, „gyvenančių vien tik

dabartyje“ ir nekreipiančių dėmesio į praeities patyrimą ir būsimus savo veiksmų padarinius“; tokia strategija „nukelia į būseną, kai nebėra ryšių su kitais“. „Dabartistinė kultūra“ „svarbiais laiko greitį ir efektyvumą, visiškai nuvertindama kantrybę ir ištvermę.“[14]

Galime pridurti, jog būtent toks nepastovumas ir visiškai paprastas individualių tapatybių ir tarpžmogiškų ryšių atsikratymas šiuolaikinėje kultūroje pristatomas kaip individualios laisvės esmė. Vienintelis pasirinkimas, kurio ši laisvė nepripažintų, neužtikrintų ir neleistų, – tai apsisprendimas (ar, tiksliau, pajėgumas) atkakliai laikytis jau sukonstruotos tapatybės, t. y. imtis tokių veiksmų, kurie taip pat numato ir būtinai apima išsaugojimą socialinio tinklo, kuriuo ta tapatybė remiasi ir kuris ją aktyviai reprodukuoja.

Likvidžioje meilėje badžiau analizuoti didėjantį tarpžmogiškųjų ryšių trapumą. Iš mano išvadų matyti, jog žmonių ryšius šiandien linkstama laikyti – džiaugsmas dėl to pinasi su nerimu – tokiais pat trapiais, lengvai nutrūkstančiais ir lygiai taip pat lengvai nutraukiamais, kaip ir užmezgamais.

Jei vertinsime džiugiai, tai todėl, kad šis trapumas sumažina riziką, numanomai glūdinčią kiekvienuose

[14] Elžbieta Tarkowska, ‘Zygmunt Bauman o czasie i procesach temporalizacji’, in *Kultura i Społeczeństwo*, 3 (2005), p. 45–65.

santykiuose, pavojų, jog dabartinis mazgas yra užmegztas per stipriai ir ateityje pradės veržti, ir tikimybę, kad jis sukaulės į vieną iš tų dalykų, kurie jau „nugyveno savo amžių“, kurie kadaise buvo patrauklūs, o dabar virto atgrasiais, užgriozdinančiais *habitat* ir užgniaužiančiais laisvę patirti begalinę vilkstinę akimirkų, kuriose pilna naujų, patobulintų žavesio objektų.

O jei žvelgsime su nerimu, tai todėl, kad abipusių įsipareigojimų trapumas, laikinumas ir atšaukiamumas patys yra bauginančios rizikos šaltiniai. Kitų žmonių, esančių ir veikiančių kiekvieno individo gyvenamame pasaulyje, išankstinės nuostatos ir intencijos visgi yra nežinomieji. Nevalia jų laikyti savaime suprantamomis, jomis pasikliauti ar apdairiai numatyti – iš to kylantis netikrumas deda didžiulį, neišdildomą klaustuką prie malonumų, išvedamų iš bet kurio dabartinio saito, gerokai anksčiau, nei pastaraisiais buvo tikrai ir iki soties atsidžiaugta ir jie jau išsekę. Taigi žmonių ryšių trapumas didėja visą laiką, nuo pat jų pradžios ir dar ilgai jiems pasibaigus, tai patiriama kaip palaima, sumišusi su prakeiksmu. Tai nesumažina bendros nuogąstavimų sumos, o tik kitaip juos perskirsto; beveik neįmanoma numatyti jų ateities vingių, o ką jau kalbėti apie jų reguliavimą ar kontrolę.

Kai kurie dabarties tyrinėtojai, ypač Manuelis Castellsas ir Scottas Lashas, sveikina naująsias virtualaus

ryšio užmezgimo ir jo nutraukimo technologijas kaip daug žadančias alternatyvias ir kartais aukštesnes socialumo formas; kaip galimai efektyvų vaistą nuo vartotojiškos vienatvės grėsmių ar net šio negalavimo prevencinę priemonę; kaip vartotojiškos laisvės sustiprinimą (t. y. laisvės pasirinkti ir savo pasirinkimus atšaukti) – alternatyvią socialumo formą, kažkuria prasme judančią laisvės ir saugumo konflikto sprendimo link. Castellsas rašo apie „tinklaveikos individualizmą“, Scottas Lashas apie „komunikacinius ryšius“. Visgi atrodo, jog abudu ima *pars pro toto*, net jei kiekvienas koncentruojasi į skirtingas sudėtingos, ambivalentiškos visumos dalis.

Pažvelgus iš kitų nei minėtieji autoriai pozicijų, „tinklaveika“ (*network*) nerimastingai regisi veikiau kaip vėjo genama kopa, o ne patikimų socialinių ryšių kūrimo vieta. Vos įžengę į individualaus vartotojo *habitat*, elektroninės komunikacijos tinklai nuo pat pradžių yra apsirūpinę saugumo priemonėmis, t. y. akimirksninio, neproblemiško ir (tikėkimės) neskausmingo atsijungimo galimybėmis – galimybėmis nutraukti komunikaciją ir prarasti ryšį su kai kuriomis tinklo dalimis, tačiau kartu atimti iš jų galimybę erzinti vartotoją. Būtent dėl šių saugumo priemonių, o ne dėl lengvai užmezgamo ryšio, jau nekalbant apie nuolatinį buvimą kartu, šis elektroninis betarpiškos socializacijos pakaitalas yra patrauklus vyrams ir moterims, išmokytiems funkcionuoti rinkos

tarpininkaujamame pasaulyje. Tokiame pasaulyje individualią laisvę reiškia veikiau nepageidaujamų dalykų atsikratymas, o ne geidžiamų dalykų įsigijimas. Saugumo priemonės, leidžiančios momentinį atsijungimą, vos tik jo prireikia, tobulai atitinka vartotojiškos kultūros priesakus; tuo tarpu socialiniai ryšiai ir savybės, reikalingos jiems užmegzti ir palaikyti, yra pirmieji ir svarbiausi šalutiniai nuostoliai.

Turint omenyje, jog „virtuali erdvė" sparčiai tampa natūraliu žinojimo klasių (*knowledge classes*) narių ir šios narystės siekiančiųjų *habitat*, nestebina, jog nemažai akademikų sveikina internetą bei pasaulinį žiniatinklį (*world wide web*) kaip daug žadančią ir mielą alternatyvą, pakaitalą glembančioms ir dylančioms ortodoksinės politinės demokratijos institucijoms, šiandien susilaukiančioms vis mažesnio piliečių domėjimosi ir dar mažesnio įsipareigojimo.

Esamiems žinojimo klasių nariams ir šios narystės siekiantiesiems, cituojant Thomą Franką, „politika tampa visų pirma individualios autoterapijos pratybomis, individualiu pasiekimu, o ne pastangomis suburti sąjūdį,"[15] – priemone informuoti pasaulį apie savo pačių dorybes, kaip liudija, pavyzdžiui, ikonoklastiniai pranešimai, lipi-

[15] Žr. Thomas Frank, *Marché de droit divin. Capitalisme sauvage et populisme de marché*, Marseille, Agone, 2003.

nami prie automobilių langų stiklų, ar itin „etiško" vartojimo demonstravimas. Teorijos, skelbiančios internetą nauja, patobulinta politikos forma, žiniatinklio naršymą – nauju, efektyvesniu dalyvavimu politikoje, o pagreitėjusį prisijungimą prie interneto ir padidėjusį naršymo greitį – demokratijos pažanga, atrodo taip pat įtartinai, kaip ir daugybė ištarų apie vis bendresnes ir vis labiau depolitizuotas žinojimo klasių gyvenimo praktikas, o ypač apie jų didžiulį rūpestį, kaip garbingai pasitraukti iš „realaus gyvenimo politikos" (*politics of the real*).

Kaip kontrastas šiam foniniam šlovinimo chorui, dar garsiau skamba tiesmukas Jodi Dean verdiktas, skelbiantis: kad šiandienės komunikacinės technologijos yra „giliai depolitizuojančios"; kad „komunikacija šiandien funkcionuoja fetišistiškai – kaip fundamentalių politinių galių atėmimas, arba kastracija"; kad

> „technologinis fetišas yra „politiškas"..., įgalinantis mus nugyventi likusį gyvenimą laisviems nuo kaltės, jog galbūt mes vaidiname ne savo vaidmenį, ir užtikrinantis įsitikinimą, jog galiausiai esame informuoti, įsitraukę piliečiai... Neturime prisiimti politinės atsakomybės, nes... už mus tai daro technologijos... Tai leidžia mums manyti, jog pakanka tik universalizuoti tam tikrą technologiją, ir turėsime demokratišką, taikingą socialinę tvarką."[16]

[16] Žr. Jodi Dean, 'Communicative capitalism: circulation and the foreclosure of politics', *Cultural Politics* (Mar. 2005), p. 51–73.

Kaip ir anksčiau, tikrovė yra griežtai priešinga viltingam ir džiaugsmingam jos portretui, tapomam „komunikacinių fetišistų“. Galingas informacijos srautas nėra demokratijos upės intakas, jis yra nepasotinamas siurblys, susiurbiantis jos turinį ir nutekinantis jį į milžiniškus, tačiau pasenusius ir užsistovėjusius dirbtinius ežerus. Juo galingesnis šis srautas, tuo didesnis pavojus, kad upės vaga išseks. Pasaulio serveriai kaupia informaciją tam, kad naujojoje takiosios modernybės kultūroje pagrindine vartotojo tikslus generuojančia jėga taptų nebe išmokimas, o užmiršimas. Serveriai susiurbia ir uždaro nepritarimo ir protesto pėdsakus, kad takiosios modernybės politika galėtų tekėti nekliudoma ir neslūgdama – keisdama konfrontaciją ir diskusijas kalbų ištraukomis ir pagautais kadrais.

Srovės, išsiliejančios iš šios upės, nėra lengvai apgręžiamos ir grąžinamos atgal į vagą: Bushas ir Blairas gali pradėti karą remdamiesi klaidingu pretekstu, ir *netrūks* interneto puslapių, nepasiduodančių jų apgavystei. Taip pat TV naujienų laidų pranešėjai pasako (ar pageidaujama, kad pasakytų) viską, kas turi būti pasakyta apie politinę situaciją, stovėdami taip, tarsi nutverti veikiantys visai ką kita ar trumpam stabtelėję pakeliui į kitą vietą. Jei sėdėtų prie stalo, atrodytų, kad naujienos turi labiau išliekančią vertę, nei joms yra numatyta, ir reikalauja gilesnės refleksijos, nei savo reikalais užsiėmę

vartotojai kitame masinės komunikacijos kanalo gale išgali pakelti.

Kalbant apie „realią politiką“ (*real politics*), kelionės į elektroninius sandėlius metu prieštaravimai yra sterilizuojami, nukenksminami ir padaromi nereikšmingais. Tie, kurie drumsčia vandenį rezervuarais virtusiuose ežeruose, gali pasidžiaugti savo energija ir vikrumu, liudijančiais puikią jų būklę, tačiau tie, kurie sukiojasi tikrosios galios koridoriuose, vargu ar atkreips į juos dėmesį. Pastarieji bus tik dėkingi be galo ištobulintoms komunikacinėms technologijoms už jų atliekamą darbą susiurbiant potencialius nemalonumus bei ardant jų kelyje pastatytas barikadas taip sparčiai, kad pastačiusieji nespėja jų atstatyti, o ką jau kalbėti apie subūrimą žmonių, reikalingų joms apginti.

Realioji politika ir virtualioji politika juda priešingomis kryptimis, ir atstumas tarp jų didėja, kiekvienos iš jų savipakankamumui gaunant naudos iš kitos nebuvimo. Jeano Baudrillard'o simuliakrų amžius nepanaikino skirtumų tarp medžiagos ir jos refleksijų, tarp tikrovės ir virtualios tikrovės; jis tik iškasė tarp jų prarają – lengvai peršokamą internautų, bet tampančią vis sunkiau įveikiama esamiems ir juolab būsimiems piliečiams.

Kaip kandžiai komentavo Christopheris Laschas prieš pat asmeniniams kompiuteriams ir mobiliesiems telefonams pradedant kolonizuoti vartotojų privačiuosius ir

intymiuosius pasaulius, žmonės, „gyvenantys miestuose ir priemiesčiuose, kuriuose prekybos centrai pakeitė kaimynystes (*neighbourhoods*) <...>, vargu ar imsis iš naujo išradinėti bendruomenes vien todėl, kad valstybė pasirodė esanti toks netikęs pakaitalas."[17] Šis Lascho nuosprendis nenustojo galioti ir gerokai po to, kai minėtoji kolonizacija miško gaisro greičiu išplito po visus planetos kampelius ir plyšius.

Kwame Anthony Appiah savo neseniai atliktame šiuolaikinio pamišimo dėl tapatybės (o ypač susidomėjimo jos kūrimu ir ardymu) tyrime bando perprasti įdomią „kolektyvinio" ir „individualaus", arba „priklausomybės" ir „savęs įtvirtinimo" (*self-assertion*) dialektiką; ši dialektika paverčia saviidentifikavimo pastangas neefektyviomis, tačiau (galbūt dėl tos pačios priežasties) nuolatinėmis, ir nepanašu, jog kada nors išsikvėpsiančiomis.[18] Appiah pateikia pavyzdį: jei buvimo afroamerikiečiu faktas turi įtakos asmens tapatybei, kurią jis ar ji stengiasi išreikšti ir viešai demonstruoti, tai tas asmuo visų pirmiausia kovoja, kad jo afroamerikietiškumas būtų pripažįstamas, nes jis jaučia poreikį būti tinkamas viešam

[17] Žr. Christopher Lasch, 'The age of limits', in *History and the Idea of Progress*, ed. Arthur M. Melzer, Jerry Weinberger and M. Richard Zinman, Cornell University Press, 1955, p. 240.

[18] Žr. Kwame Anthony Appiah, *The Ethics of Identity*, Princeton University Press, 2005.

demonstravimui. Pasirinkimą tarp demonstruojamųjų tapatybių galima paaiškinti atsitiktinumu ir kontingentiškumu, tačiau vargu ar taip galima paaiškinti tą dėmesį, kuris skiriamas *pačiam* rinkimuisi ir šio rinkimosi rezultatų rodymui viešai; o dar mažiau tai paaiškina tą įkarštį, su kuriuo jie rodomi.

Net jei tapatybė, dėl kurios viešo demonstravimo ir pripažinimo jis ar ji kovoja (šiai tapatybės kategorijai priklauso etninė, rasinė, religinė ir lytinė tapatybė), veikėjo yra laikoma ankstesne, einančia pirma ir nulemiančia individualios tapatybės pasirinkimą, *būtent raginimas išsirinkti ir pastangos savo pasirinkimą padaryti viešai atpažįstamą sukuria takiosios modernybės individo savęs apsibrėžimą*. Šių pastangų vargu ar būtų griebtasi, jei kvestionuojamoji tapatybė išties būtų apdovanota lemiančia galia, kurią ji skelbiasi turinti ir/ar yra tikima, jog turi.

Takiosios modernybės vartotojų visuomenėje jokios tapatybės nėra suteikiamos gimimo metu, jokios nėra „duotos", o ką jau kalbėti apie tai, kad jos nėra užtikrintai suteikiamos kartą ir visiems laikams. Tapatybės yra projektai: tai užduotys, kurių reikia imtis ir kruopščiai atlikinėti iki begalybėn nusidriekiančios pabaigos. Net tuomet, kai tapatybės apsimeta „duotomis" ir nediskutuotinomis ir/ar turėtų būti tokios, egzistuoja prievolė dėti individualias pastangas paversti jas savomis ir kasdien grumtis dėl jų laikymosi, ši prievolė suvokiama kaip

pagrindinis reikalavimas ir būtina jų „duotumo“ sąlyga. Iš aplaidžiųjų, abejingųjų ar vangiųjų, jau nekalbant apie netikėlius, dviveidžius ar išdavikus, bus atimta teisė pasinaudoti savo prigimtinėmis teisėmis.

Tapatybė – ne dovana (ir tikrai ne „nemokama dovana“ – prisimenant pleonastinę frazę, nukaltą rinkodaros konsultantų), o pasmerkimas visą gyvenimą trunkančiam triūsui. Godžių ir nenuilstančių vartotojų kūrėjams ir vartojamųjų prekių pardavėjams tai ir neišsenkantis kapitalo šaltinis, vis pilnėjantis su kiekvienu pasemtu kaušu. Kartą pradėtas ankstyvoje vaikystėje tapatybės kūrimas ir ardymas tampa save palaikančia ir skatinančia veikla.

Prisiminkime, jog vartotojai yra varomi poreikio „suprekinti“ save – paversti save patraukliomis prekėmis; jog jie yra spaudžiami šiam tikslui panaudoti visas tinkamas strategijas ir deramas praktines rinkodaros priemones. Priversti rasti rinkos nišą tiems vertingiems dalykams, kuriuos jie jau turi ar kurių dar tik siekia, jie privalo budriai stebėti paklausos ir pasiūlos svyravimus ir sekti rinkos tendencijas, o tai nepavydėtina, dažnai visiškai išsunkianti užduotis, turint omenyje liūdnai pagarsėjusį vartojimo rinkų nepastovumą. Rinkos daro viską, ką gali, kad paverstų šią užduotį vis labiau bauginančia, tuo pat metu jos daro viską, ką gali, kad pateiktų (už nemenkus pinigus) „trumpesnius kelius“, „pasidaryk

pats“ įrankių tipo rinkinius ir patentuotas formules, palengvinančias klientams šią naštą ar bent jau įtikinančias juos, kad, šiaip ar taip, trokštamas palengvėjimas, bent jau kuriam laikui, išties atėjo.

Dar dvi naujovės vartotojų visuomenėje vaidina ypač svarbų vaidmenį palengvinant tapatybės kūrimo ir ardymo skausmus.

Pirmąją kitur esu pavadinęs „rūbinės bendruomenėmis“ (panašiai kaip teatro žiūrovų susibūrimas rūbinėje, kur šie palieka savo paltus ar striukes saugojimui iki baigsis spektaklis, kurio žiūrėti jie atvyko po vieną ar grupelėmis, kiekvienas iš savo vietos salėje). Tai pamėklinės bendruomenės, bendruomenės-fantomai, *ad hoc* bendruomenės, karnavalinės bendruomenės, tokios bendruomenės, į kurias pakliūvama tiesiog tinkamu laiku atsidūrus tinkamoje vietoje ar pagal vienodas sportines emblemas bei kitus bendrų intencijų, stiliaus ar skonio požymius; jos taip pat yra *fiksuotos trukmės* bendruomenės (ar bent jau pripažįstamos laikinomis), iš jų „iškrentama“ vos tik minia išsiskirsto, tačiau jų dalyviai yra laisvi pasitraukti ir anksčiau, vos tik sumenksta interesas.

Rūbinės bendruomenės nereikalauja leidimų įeiti ar išeiti, neturi biurų, kurie šiuos leidimus išduotų, taip pat jos neturi teisės apibrėžti bendrųjų kriterijų, pagal kuriuos į jas įsijungiama. „Dalyvavimo bendruomenėje“ modalumas yra visiškai subjektyvus; svarbus yra paties

dalyvio „momentinis bendruomenės *patyrimas*“. Vartotojiškoje egzistencijoje, prispaustoje akimirkos tironijos ir matuojamoje puantilistiniu laiku, įstojimo ir pasitraukimo kada panorėjus lengvumas suteikia šiai pamėkliškai *ad hoc* bendruomenės patirčiai aiškų pranašumą, palyginti su nepatogiai tvaria, varžančia ir „tikrų dalykų“ reikalaujančia bendruomene.

Bilietai į spektaklius, emblemos ir kiti viešai demonstruojami tapatybės ženklai yra tiekiami rinkos; ir tai yra antroji naujovė, kurią vartotojiško gyvenimo modalumas suteikia tapatybės konstravimo ir dekonstravimo naštai palengvinti. Vartotojiškos prekės retai, jei apskritai kada, tapatybės atžvilgiu yra neutralios; jos vis dažniau būna komplektuojamos „kartu su tapatybe“ (panašiai, kaip žaislai ir elektroniniai prietaisai yra parduodami „kartu su baterijomis“). Norint sukonstruoti viešam demonstravimui tinkamą ir plačiai atpažįstamą tapatybę ir įgyti taip trokštamą „bendruomenės patyrimą“, visų pirma būtina turėti apsipirkimo įgūdžių.

Esant tokiai gąsdinančiai gausybei visiškai naujų, patrauklių ir viliojančių tapatybių, randamų artimiausiame prekybos centre, bet kurios konkrečios tapatybės galimybės tapti galutine, nebeperžiūrima ir nebekeičiama yra lygios priežodžiu tapusioms sniego gniūžtės galimybėms išlikti pragare. Iš tiesų, kam įsitvirtinti tame, kas jau užbaigta, ir toli gražu nėra nepriekaištinga, jei

nauji savikūros priemonių rinkiniai žada iki šiol nepatirtas smagybes, kurios – kas žino? – atvers vartus į niekuomet dar nepatirtus džiaugsmus? „Jei nesate visiškai patenkintas, gražinkite prekę į parduotuvę“: argi tai nėra pirmasis vartojamojo gyvenimo strategijos principas?

Josifas Brodskis, rusų-amerikiečių filosofas ir poetas, spalvingai aprašė tokį gyvenimą, kurį judina ir palaiko parduotuvėse vykstančios obsesyvios ir kompulsyvios paieškos – nuolat atnaujinamos ir performuojamos, su gausybe naujų gimimų ir naujų pradžių tapatybės paieškos:

> „jums pabos jūsų darbas, santuoka, meilužės/-iai, vaizdas pro jūsų langą, baldai ar tapetai jūsų kambaryje, jūsų mintys, jūs pats. Taigi jūs bandysite rasti išeitį. Be minėtų malonumą teikiančių niekučių, jūs galite pabandyti pakeisti darbą, gyvenamąją vietą, draugus, šalį, klimatą, galite pasimėgauti seksualine laisve, alkoholiu, kelionėmis, pasimokyti virtuvės meno, griebtis narkotikų, psichoanalizės... Faktiškai galite imtis viso to išsyk, ir kurį laiką tai gelbės. Žinoma, tik iki tol, kol vieną gražią dieną pabusite savo miegamajame su nauja šeima ir kitais tapetais, kitoje šalyje ir kitoje klimato zonoje su šūsnimi kelionių agento ir psichoanalitiko atsiųstų sąskaitų ir, žvelgdami į sklindančią pro langą dienos šviesą, pajusite tą patį seniai pažįstamą jausmą...“[19]

[19] Joseph Brodsky, *On Grief and Reason*, Farrar, Straus and Giroux, 1995, p. 107–108.

Andrzejus Stasiukas, žymus lenkų rašytojas ir ypač įžvalgus šiuolaikinės žmogaus būklės analitikas, teigia, jog „galimybė tapti kuo nors kitu“ yra šiuolaikinis atmesto, nebetrokštamo išsigelbėjimo ar išganymo pakaitalas. Galima pridurti: tai pakaitalas, stipriai pranokstantis originalą, mat jis pasiekiamas akimirksniu, o ne kankinamai lėtai, mat jis yra daugeriopas bei atšaukiamas, o ne „vienas vienintelis“ ir galutinis.

> „Taikydami įvairias technikas, galime keisti savo kūnus ir perkurti juos pagal skirtingus modelius... Vartant blizgius žurnalus susidaro įspūdis, jog jie dažniausiai pasakoja vieną ir tą patį – apie tai, kaip galima perdirbti savo asmenybę, pradedant dietomis, aplinka, namais ir baigiant psichinės struktūros perkūrimu, neretai slepiamu po kodiniu pavadinimu / pasiūlymu „būk savimi“.“[20]

Pasaulinio garso lenkų rašytojas Sławomiras Mrožekas, gyvenęs daugelyje šalių, sutinka su Stasiuko hipoteze. Mrožekas lygina pasaulį, kuriame gyvename, su

> „puošniausių drabužių parduotuvės paviljonu, apsuptu minios ieškančiųjų „savęs“... Drabužius galima keisti be galo, – argi ne nuostabi privilegija ieškantiesiems... Tad eime ieškoti savo tikrojo Aš, juk tai beprotiškai smagu –

[20] Andrzej Stasiuk, *Tekturowy samolot*, Wydawnictwo Czarne, 2000, p. 59.

tiesa, su sąlyga, kad tikrojo Aš niekuomet nerasime. Nes jei rastume, visas smagumas baigtųsi...“[21]

Pačioje vartotojo manijos manipuliuoti tapatybėmis šerdyje glūdi svajonė paversti netikrumą ne tokiu gąsdinančiu, o laimę – gilesne, tuo pat metu vis mažiau aukotis ir nealinti savęs kasdienėmis pastangomis, tiesiog naudotis galimybe keisti *ego*, ir keisti jį tiesiog apsivelkant kostiumą, neprilimpantį prie odos ir nekliudantį keistis toliau. Konstruojant ir apsibrėžiant save, kaip ir kitų gyvenimiškų siekių atveju, vartotojiška kultūra lieka ištikima savo prigimčiai ir draudžia bet kokį „įsikūrimą visiems laikams“, bet kokį absoliutų ir tobulą pasitenkinimą, nebereikalaujantį jokių patobulinimų. Veiklos, vadinamos „tapatybės kūrimu“, tikrasis, nors ir slaptasis tikslas yra atsikratyti ir išmesti nepavykusius ar nevisiškai sėkmingus produktus. Ir būtent ši pažadėta galimybė atsikratyti produktų ar juos pakeisti lemia, kad jie bus laikomi nepavykusiais ar nepakankamai sėkmingais. Nenuostabu, kad, kaip numatė Siegfriedas Kracaueris, mūsų epochoje „integruota asmenybė neabejotinai priklauso svarbiausiems moderniosios psichologijos prietarams.“[22]

Tapatybių permaišymas, atmetant anksčiau sukonstruotąsias ir eksperimentuojant su naujomis, tiesiogiai

[21] Sławomir Mrożek, *Małe listy*, Noir sur Blanc, 2002, p. 123.
[22] Kracauer, *History*, p. 148.

kyla iš gyvenimo, nugyvento puantilistiniame laike, kai kiekviename momente glūdi neištirtos galimybės, kurios veikiausia taip ir išnyks be pėdsakų, neatpažintos, jei nebus išmėgintos. Visgi tai virsta veikla, kurios trokštama ir kurios imamasi vien dėl jos pačios. Kadangi joks eksperimentų skaičius neišsems galimybių begalybės, tyrinėjimų intensyvumas ir nepakanta nuviliantiems praeitų bandymų rezultatams veikiausiai niekuomet nesumažės. Eksperimentavimo trukmę ir diapazoną ribojantys natūralūs dalykai, tokie kaip individo gyvenimo baigtinumas, naujos tapatybės gamybai / kūrimui reikalingų išteklių stoka, riboto dydžio *habitat*, kuriuose tapatybės yra vis išstatomos viešojo pripažinimo egzaminui, ar reikšmingųjų kitų, kurių pritarimas yra esminis laukiamam pripažinimui, priešinimasis ar nepatiklumas, – visa tai dažniausiai kelia pasipiktinimą ir laikoma neteisėtais, taigi ir nepriimtinais suvaržymais, primestais individualiai pasirinkimo laisvei.

Džiaugsmui tų, kurie turi liguistą polinkį (priklausomybę) vis keisti tapatybę, vis pradėti iš naujo ir vis atgimti, internetas atveria „realiame gyvenime“ užgintas ar atimtas galimybes. Nuostabus virtualaus gyvenimo erdvės privalumas prieš gyvenimą „neprisijungus“ (*offline*) – galimybė įgyti tapatybę, kuri būtų pripažinta jos faktiškai nepraktikuojant.

Internautai ieško trumpiausio kelio (jį randa ir juo mėgaujasi), vedančio tiesiai iš vaizduotės žaidimų į socialinį (nors irgi tik virtualų) tų išmonių pripažinimą. Kaip teigia Francis Jauréguiberry, tapatybės paieškų eksperimentų perkėlimas į virtualią erdvę jaučiamas kaip išsilaisvinimas iš kankinančių suvaržymų, kurių kupina „atjungties" (*offline*) sfera: „Internautai gali nuolatos ir vis iš naujo eksperimentuoti su naujais pačių pasirinktais *Aš* – nebijodami jokių sankcijų."[23] Todėl nenuostabu, jog dažniausiai tapatybės, prisiimtos kelionėse po internetinį momentinių prisijungimų ir atsijungimų pasaulį, esti psichologiškai ir socialiai netinkamos „atjungties" sąlygomis. Visos jos yra „karnavalinės tapatybės", tačiau nešiojamojo kompiuterio ar mobiliojo telefono dėka karnavalais, ypač privačiais, gali būti mėgaujamasi bet kada, o svarbiausia – jūsų pačių pasirinktu laiku.

Karnavalinis žaidimas tapatybėmis parodo, ką vartotojų pasaulyje išties reiškia socializavimasis „neprisijungus": tai griozdiška ir nelabai maloni našta, toleruojama ir iškenčiama tik todėl, kad ji neišvengiama, nes čia pasirinktosios tapatybės pripažinimui pasiekti reikia ilgų, nuolatinių pastangų – turint omenyje riziką ir riziką būti apgautam, kuri būtinai glūdi kiekviename betarpiškame bendravime akis į akį. Šio slegiančio kovų

[23] Žr. Francis Jauréguiberry, 'Hypermodernité et manipulation de soi', in *L'Individu hypermoderne*, ed. Aubert, p. 158 ir toliau.

dėl pripažinimo aspekto pašalinimas – neabejotinai patraukliausia internetinio maskarado ir pasitikėjimo žaidimo vertė. Pripažinimo pakaitalų siekianti internautų „bendruomenė“ nereikalauja socializavimosi vargų, taigi yra santykinai nerizikinga, kitaip nei liūdnai pagarsėjusios ir daugelio prisibijomos kančios, patiriamos kovojant dėl pripažinimo „neprisijungus“.

Dar vienas netikėtas atradimas – tai galimybė atleisti „kitą“ nuo visų vaidmenų, išskyrus buvimą pritarimo ir patvirtinimo ženklu. Internetiniame žaidime tapatybėmis „kitas“ (pranešimų adresatas ir siuntėjas) yra redukuojamas į jo ar jos esmę – buvimą instrumentu, kuriuo kruopščiai naudojamasi siekiant įtvirtinti save, apvalytu nuo daugumos ar net visų nereikalingų likučių, nesusijusių su užduotimi, tačiau vis dar (nors ir nenoromis) toleruojamų bendravime „neprisijungus“. Darsyk cituojant Jaurégiberry:

> „Ieškodami sėkmingos savosios tapatybės, savimi manipuliuojantys individai išlaiko itin instrumentišką santykį su savo pašnekovais. Pastarieji yra priimami tik tam, kad patvirtintų manipuliatoriaus egzistavimą – ar tiksliau tam, kad leistų manipuliatoriams prastumti savo „virtualiuosius Aš“ į tikrovę. Kitų neieškoma niekam kitkam, o tik internauto virtualiojo Aš patvirtinimui, nuraminimui ir patenkinimui.“

Internetiniame tapatybės konstravimo žaidime Kitas yra, taip sakant, nuginkluotas ir nukenksmintas. Kitas yra internauto redukuotas į tai, kas išties svarbu: į asmens savęs patvirtinimo instrumentą. Nepatraukli būtinybė užtikrinti Kito autonomiją ir originalumą, pripažinti Kito pretenzijas į savąją tapatybę, o ką jau kalbėti apie nemalonų poreikį užmegzti išliekančius ryšius ir įsipareigoti, kurie yra neišvengiami kovose dėl pripažinimo „neprisijungus“, čia visi yra eliminuojami ar bent jau uždraudžiami neribotam laikui. Virtualus socializavimasis vyksta pagal rinkodarinius modelius, o elektroniniai tokio socializavimosi įrankiai yra pagaminti taikant rinkodaros metodus.

Didysis tokio gyvenimo patrauklumas slypi tyrame įsivaizduojamos (*make-believe*) tapatybės teikiamame malonume, kai neskanusis „įsi-“ trupinėlis išbraukiamas iš jos kūrėjo rūpesčių sąrašo – mat jis lieka nematomas tiems, kuriems ji yra „-vaizduojama“.

IV. Šalutiniai vartotojiškumo nuostoliai

Neseniai atsiradusios ir kaipmat išpopuliarėjusios sąvokos „šalutinė žala“ (*collateral damage*), „šalutiniai nuostoliai“ (*collateral casualties*) ir „šalutinės aukos“ (*collateral victims*) priklauso advokatų žodynui ir yra įsišaknijusios teisinės gynybos praktikoje, nepaisant to, kad pirmąsyk savo spaudos konferencijose jas pavartojo kariuomenės atstovai, iš ten jos perėjo į žurnalistų kalbą, o jau iš pastarosios – į šnekamąją.

Akimirksniu sugalvotas susidūrus su plačiai paplitusiu žmogaus elgesio „nenumatytų pasekmių“ fenomenu, „šalutinumas“ subtiliai perkelia kirtį. Visų trijų minėtų sąvokų bendroji prasmė yra atleisti žalą sukėlusioms jėgoms, jas pateisinti ir atleisti nuo bausmės, remiantis jų neintencionalumu. Kaip pasakytų Stanley Cohenas, jie priklauso lingvistiniam „atsižadėjimo būsenų“ arsenalui: *atsakomybės* – tiek *moralinės*, tiek *teisinės* – atsižadėjimo. Pavyzdžiui (o tokių pavyzdžių pastaruoju metu vis daugėja), kokio tuzino vaikų ar moterų gyvenimas buvo žiauriai nutrauktas arba jie buvo suluošinti visam likusiam gyvenimui išmaniosios raketos, turėjusios nukauti vienintelį vyrą, įtariamą rengus kitus ar jį patį rengtą

savižudžio sprogdintojo vaidmeniui; artimiausioje spaudos konferencijoje karinių pajėgų atstovas po to, kai detaliai nupasakos numatytų taikinių sunaikinimą, paminės vaikų ir moterų žūtį kaip „šalutinę žalą" – tokią žalą, dėl kurios niekas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, nes vietos gyventojai ir praeiviai, kurie žuvo ar buvo sužeisti, nefigūravo tarp taikinių, į kuriuos buvo nukreipta raketa ir į kuriuos taikėsi įsakiusieji ją paleisti.

Žinoma, ginčytinas klausimas, ar „nenumatytas" būtinai reiškia „neįmanomas numatyti", o dar tiksliau – ar „netyčinis" reiškia „neapskaičiuojamas", vadinasi, „sąmoningai neišvengiamas", ar paprasčiausią tų, kurie apskaičiavo, indiferentiškumą, beširdiškumą ir nesirūpinimą to išvengti. Vos tik toks klausimas yra atvirai užduodamas, iškart tampa aišku, jog nepaisant to, kokį atsakymą pateiktų konkretaus atvejo tyrimas, nėra patikimų priežasčių įtarti, jog „nutikimo netyčia" argumentu siekiama paneigti ar reabilituoti tiek atsitiktinį, tiek sąmoningą *etinį aklumą*. Kalbant paprastai ir aiškiai, keleto pašalinių moterų ir vaikų nužudymas nelaikomas per didele kaina už vieno potencialaus teroristo susprogdinimą ar tik bandymą susprogdinti. Kai kaunasi drambliai, gailėk žolės; tačiau patiems drambliams žolės mažiausiai gaila. Jei jie galėtų prabilti, paklaustì atsakytų, jog neturėjo jokių blogų kėslų žolės atžvilgiu. Juk ne jie pasėjo ją ten, kur kartais vyksta dramblių kovos...

Martinas Jay'us neseniai prikėlė iš dalinės užmaršties tiesmuką verdiktą, George'o Orwello paskelbtą žymiojoje esė apie politiką ir anglų kalbą:

„Mūsų laikais politinis kalbėjimas ir rašymas daugiausia gina tai, ko neįmanoma apginti... Politinė kalba – su tam tikromis variacijomis tai taikytina ir politinėms partijoms, pradedant konservatoriais ir baigiant anarchistais, – yra sukurta tam, kad melas skambėtų kaip tiesa, žudymas atrodytų gerbtinas, o grynas vėjas atrodytų tvirčiausias dalykas."[1]

Po pusės šimto metų nuodugniai ištyręs politinio diskurso būklę, pats Jay'us jau nebegalėjo „pataikavimo, perlenkimų, išsisukinėjimo, dalinės tiesos ir panašių dalykų" laikyti laikinais, nesunkiai išgydomais negalavimais arba keistais svetimkūniais kovoje dėl galios, kuriuos, įdėjus šiek tiek pastangų, būtų galima pakeisti „tiesiu kalbėjimu iš širdies":

„Užuot žvelgus į totalitarinės politikos Didįjį Melą kaip priešingybę liberaliosios demokratijos tobulai tiesai, paremtai tokiu kalbėjimo skaidrumu ir aiškumu, kokių pageidavo Orwellas ir jo ištikimi sekėjai, verčiau reikėtų politiką laikyti begalinėmis grumtynėmis tarp daugybės dalinių tiesų, klastingų nutylėjimų ir konkuruojančių naratyvų,

[1] George Orwell, *A Collection of Essays*, Harcourt Brace Jovanovich, 1953.

kurie kartais gali nusverti vienas kitą, tačiau niekuomet nepajėgs sukurti vieningo sutarimo."[2]

Naujadaruose „šalutiniai nuostoliai" ar „šalutinė žala" išties esama „klastingo nutylėjimo", gal net dviejų. Sumaniai nutylimas faktas, jog „nuostolius", nesvarbu, „šalutinius" ar ne, nulėmė sprogimo planavimo ir atlikimo būdas, – kadangi tie, kurie jį planavo ir atliko, nelabai rūpinosi, ar žala, sukelta numatytame taikinio plote, išplis į miglotą (nes tuo nepasidomėta) šalutinių efektų ir nenumatytų pasekmių sritį. Dalinė tiesa, jei ne visiškas melas, gali būti ir tai, jog kai kurios aukos gali būti laikomos „šalutinėmis" žvelgiant iš oficialiai skelbiamų tikslų perspektyvos, tačiau nebus lengva įrodyti, kad oficialusis ir atvirai išsakytas naratyvas nebuvo „ekonomiškas tiesos atžvilgiu"; kad jis skelbia, kaip pats atkakliai tvirtina, tiesą, visą tiesą ir tik tiesą apie tai, ką ir kodėl buvo sumanę jų planuotojai ir ką jie aptarė savo posėdžiuose. Galima įtarti, jog (naudojant Roberto Mertono skirtį tarp „išreikštų"(*manifest*) ir „latentinių" funkcijų, būdingų kasdieniams elgesio modeliams ir konkretiems sumanymams) tai, kas čia yra „latentiška", nebūtinai reiškia „nesąmoninga" ar „nenorima"; tai galėtų reikšti ir

[2] Žr. Martin Jay, 'The ambivalent virtues of mendacity', in *Education and the Spirit of Time*, ed. Olli-Pekka Moisio and Juha Suoranta, Sense, 2006, p. 91 ir toliau.

„įslaptinta“ ar „nuslėpta“. O turėdami omenyje Martino Jay'aus perspėjimus dėl iš pažiūros nesumažinamos naratyvų daugybės, veikiau turėtume atsisakyti vilčių vieną ar kitą interpretaciją verifikuoti ar atmesti, nes „nėra pakankamo pagrindo abejoti“.

Iki šiol mūsų dėmesio centre buvo *politinis* melas – melas, kuris atvirai pasitelkiamas *politinėje* kovoje dėl galios bei siekiant *politinio* efektyvumo. Tačiau sąvoka „šalutinė žala“ anaiptol nėra apribota vien tik politine arena. Lygiai taip pat ir „klastingi nutylėjimai“ ar „dalinės tiesos“ būdingi ne vien šiai arenai. Ir ne vien tik profesionalūs politikai yra įsitraukę į efektyvumo paieškas. Tai, kaip dominuojantys naratyvai, ar naratyvai, kurių dominavimo tikimasi, brėžia ribą tarp „tikslingo veiksmo“ ir pastarojo „nenumatytų pasekmių“, yra svarbiausias orientyras ir propaguojant *ekonominius* interesus bei siekiant konkurencinio pranašumo kovoje dėl ekonominio pelno.

Manau, kad svarbiausia (nors anaiptol ne vienintelė) tos propagandos ir kovos sukelta „šalutinė žala“ yra visuotinis žmogiškojo gyvenimo suprekinimas.

James'o Livingstone'o žodžiais tariant, „prekės forma įsiskverbia į tuos socialinio gyvenimo aspektus, kurie iki tol buvo nepavaldūs jos logikai, ir pakeičia juos tiek, kad pats subjektyvumas tampa perkama ir parduodama

rinkoje preke – kaip ir grožis, švara, nuoširdumas ir autonomiškumas."[3] Pasak Colino Campbello, vartojimas

> „tapo savotišku šablonu ar modeliu, pagal kurį šiuolaikinių Vakarų visuomenių piliečiai vertina visą savo veiklą. Kadangi ... vis daugiau šiuolaikinės visuomenės sričių yra pritaikomos „vartojimo modeliui", nenuostabu, kad jį grindžianti vartotojiškumo metafizika ilgainiui virsta tam tikra prasme numatytąja (*default*) viso moderniojo gyvenimo filosofija."[4]

Savo ruožtu Arlie Russell Hochschild esmingiausią „šalutinę žalą", patirtą vartotojiškos invazijos metu, sutraukia į trumpą kandžią frazę: „meilės materializavimas".

> „Vartotojiškumas yra tam, kad būtų palaikomas darbo ir šeimos sukeitimas vietomis jausmų sferoje. Nuolatinės reklamos atakos kasdienio, vidutiniškai trijų valandų trukmės (o tai sudaro pusę laisvalaikio) televizoriaus žiūrėjimo metu įtikina dirbančiuosius, kad jiems „reikia" daugiau daiktų. Kad juos nusipirktų, jiems reikia daugiau pinigų. Kad uždirbtų daugiau pinigų, jie dirba ilgiau, o savo nebuvimą

[3] Žr. J. Livingstone, 'Modern subjectivity and consumer culture', in *Consuming Desires: Consumption, Culture and the Pursuit of Happiness*, ed. S. Strasser, C. McGovern and M. Judt, Cambridge University Press, 1998, p. 416. Čia cituojama iš Belk, 'The human consequences of consumer culture', p. 71.

[4] Campbell, 'I shop therefore I know that I am', p. 41–42.

namie užglaisto dovanomis, kurios taip pat kainuoja. Taigi meilę jie materializuoja. Ir ciklas kartojasi."[5]

Galime pridurti, jog dėl naujojo dvasinio atsietumo ir fizinio nebuvimo namie tiek dirbantieji, tiek dirbančiosios tampa vienodai nepakantūs konfliktams – tiek dideliems, tiek mažiems ar visai mažyčiams, tiesiog niekiniams, kurie neišvengiamai kyla gyvenant po vienu stogu.

Nykstant įgūdžiams, kurių reikia bendravimui ir savitarpio supratimui, tai, kas anksčiau buvo priimamas ir sprendžiamas iššūkis, vis dažniau virsta pretekstu nutraukti komunikaciją ir pasišalinti, ištrinant visus ryšius su praeitimi. Siekdami dar daugiau uždirbti ir įsigyti daiktų, neva būtinų laimei, vyrai ir moterys turi vis mažiau laiko abipusei empatijai ir intensyvioms, kartais skausmingoms ir kankinančioms, tačiau visuomet ilgoms ir daug energijos reikalaujančioms deryboms dėl abipusių nesusipratimų ir nesutarimų, o ką jau kalbėti apie jų sprendimą. Tai įsuka dar vieną ydingą ratą: juo geriau jiems sekasi „materializuoti" meilės santykius (kaip ragina nuolatinis reklaminių pranešimų srautas), tuo mažiau galimybių lieka abipusei simpatijai ir tarpusavio supratimui, kurio reikalauja meilėje esanti liūdnai pagarsėjusi galios / rūpesčio dviprasmybė. Šeimos nariai yra gundomi vengti konfrontacijos ir siekti atokvėpio (ar

[5] Hochschild, *The Commercialization of Intimate Life*, p. 208 ir toliau.

dar geriau, nuolatinio prieglobsčio) nuo vidinių namų konfliktų; nepaliaujamai daugėjant konfliktinių taškų, pagiežos, kurią reikia nuraminti, ir nesutarimų, triukšmingai reikalaujančių sprendimo, daugybė laiko ir energijos reikalaujančių alternatyvų tampa nebepasiekiamos, todėl raginimas „materializuoti" meilę ir rūpestį įgauna dar didesnį postūmį.

Aukštos kvalifikacijos profesionalams, kuriuos kompanijų direktoriai saugo kaip savo akis, jų darbo vietose sukuriami jaukios namų aplinkos, kurios trūksta tikruosiuose namuose, pakaitalai (pasak Hochschild, tradicinis vaidmenų pasiskirstymas tarp darbo vietos ir šeimos būsto vis dažniau apvirsta aukštyn kojom), tačiau mažiau kvalifikuotiems, lengviau pakeičiamiems žemesniojo rango darbuotojams nieko panašaus nesiūloma. Kai kurios kompanijos, kaip antai „Amerco", kurią išsamiai tyrinėjo Hochschild, savo išsimokslinusių darbuotojų *elitui*, esančiam aukščiausioje vis labiau diferencijuotos darbo rinkos pakopoje, „siūlo senąją *socialistinę utopiją*, tuo tarpu kitos kompanijos vis dažniau savo *menkai kvalifikuotiems ir nekvalifikuotiems darbuotojams* siūlo *ankstyvojo kapitalizmo blogybes*." Pastarieji „emocinio palaikymo sulaukia ne iš giminių ar bendradarbių, bet greičiau iš sėbrų, sugėrovų ar panašių grupių."

Individualių malonumų, kuriuos išreiškia dabar siūlomos prekės, paieškos, vedamos ir reguliuojamos viena

po kitos einančių reklamos kampanijų, teikia vienintelį priimtiną – išties labai reikalingą ir pageidaujamą – pakaitalą tiek drąsinančiam bendradarbių solidarumui, tiek maloniai šilumai, patiriamai besirūpinant pačiais artimiausiais ir brangiausiais žmonėmis – šeimos nariais ir bičiuliais – ir jaučiant jų rūpestį.

Politikai, raginantys atgaivinti mirštančias ar pasiligojusias „šeimos vertybes" bei rimtai žiūrintys į tai, ką numato jų kampanijų šūkiai, turėtų rimtai susimąstyti apie vartotojišką vienalaikių procesų – solidarumo nuosmukio darbo vietose ir rūpinimosi-dalijimosi impulso nykimo šeimose – kilmę. Lygiai taip pat politikai, kviečiantys savo rinkėjus pademonstruoti abipusę pagarbą ir rimtai žiūrintys į tai, ką jų kvietimas reiškia, privalo gerai pamąstyti apie vartotojų visuomenei būdingą polinkį diegti savo nariams pasiryžimą gerbti kitus žmones tiek pat (ir ne daugiau!), kiek jie yra išmokyti gerbti ir tą pagarbą rodyti vartojamoms prekėms – objektams, sukurtiems ne prisirišimui, o greitam ir užtikrintam pasitenkinimui.

Šalutinė žala, žyminti kelią, kuriuo nužengė triumfuojanti vartotojiškumo pažanga, yra išsibarsčiusi visame šiuolaikinių „išsivysčiusių" visuomenių socialiniame spektre. Tačiau esama ir naujos kategorijos populiacijos, anksčiau nematytos mintiniuose socialinio pasidalijimo

žemėlapiuose, kurią galima laikyti vartotojiškumo „daugybinės šalutinės žalos“ kolektyvine auka. Pastaraisiais metais šią kategoriją pradėta vadinti „užklasiu“.

Kadaise populiarus, dabar beveik pamirštas terminas „darbininkų klasė“ priklausė vaizdiniui visuomenės, kurioje turtingesniųjų ir vargingesniųjų užduotys ir funkcijos skyrėsi, tačiau, nors svarbiausiais savo aspektais ir būdamos priešingos, jos *viena kitą papildė*. Ši sąvoka sukūrė idėją apie klasę žmonių, turinčių savo vaidmenį visuomenės gyvenime; žmonių, įnešančių svarbų indėlį į visuomenę kaip visumą ir besitikinčių atitinkamo atlygio. Kitas terminas – „žemesnioji klasė“, taip pat paplitęs anais laikais, nors dabar ir atmestas, – skyrėsi nuo pirmojo. Jis priklausė vaizdiniui socialiai mobilios visuomenės, kurioje žmonės judėjo, kurioje kiekviena pasiektoji pozicija buvo momentinė ir iš principo įmanoma pakeisti. Šis terminas vaizdavo žmonių klasę, stovinčią (ar ten nusviestą) apačioje laiptų, kuriais jie galėtų kopti (įdėję pastangų ir sėkmei nusišypsojus) ir ištrūkti iš žemos dabartinės savo padėties.

Tačiau terminas „užklasis“ priklauso visiškai skirtingos visuomenės paveikslui: jis numato ne tokią visuomenę, kuri yra atvira ir draugiška visiems, o veikiau tokią visuomenę, kuri mena Carlo Schmitto mintį, jog pagrindinė suverenumo prerogatyva yra *panaikinti* ir *atskirti*, t. y. išskirti kategoriją žmonių, kuriems *užginta* bei

atsisakoma taikyti įstatymą. „Užklasis“ piešia sankaupą žmonių, kurių neriboja *jokia* klasė ir kurie yra už *pačios klasių hierarchijos* ribų, kurie turi menkus šansus ir neturi jokio poreikio į ją sugrįžti: tai žmonės be vaidmens, neteikiantys jokios naudos kitiems ir iš principo nepataisomi. Tai žmonės, klasinėje visuomenėje nesudarę jokios savo klasės ir šitaip ardę klasėmis grįstą visuomeninę tvarką; lygiai kaip nacių rasiniu požiūriu suskaidytos žmonijos vaizdinyje žydai buvo kaltinami ne tuo, kad jie yra kita, svetima rasė, bet tuo, kad jie yra „nerasinė rasė“, parazitas visų kitų „teisingų ir deramų“ rasių kūne, erozinė jėga, naikinanti visų kitų rasių tapatybę bei integralumą ir šitaip graužianti bei žlugdanti rasėmis grįstą pasaulio tvarką.

Aš dar pridėčiau, jog terminas „užklasis“ yra ypač gerai parinktas. Jis asocijuojasi su „požemio karalyste“ (*underworld*, plg. *underclass*), Hadu, Šeolu, su giliai į sąmonę įsiskverbusiais pirminiais pragaro archetipais, su tiršta, drėgna, priplėkusia beforme tamsa, kuri apgaubia nuklydusius nuo tvarkingo ir prasmingo gyvųjų pasaulio...

Individai, be ceremonijų ištremti į „užklasį“, be ypatingų vaizduotės pastangų gali būti regimi kaip prasminga, integruota „visuma“. Vien tik tariamų jų elgesio panašumų pakanka, kad jie būtų įtraukti į vieną sąrašą. Herberto J. Ganso aprašytas žmonių, patenkančių į bendrą užklasio portretą, margumynas trikdo skaitytoją:

„Šis apibrėžimas pagal elgesį pakimba virš neturtingųjų, kurie nebaigė mokyklos, neturi darbo ar, jei tai jaunos moterys, turi kūdikius, tačiau nėra ištekėjusios ir negali prašyti pašalpos. Pagal elgseną išskirtas užklasis taip pat apima benamius, elgetas ir išmaldos prašytojus, neturtėlius alkoholikus ir narkomanus. Kadangi terminas yra lankstus, socialiniuose būstuose gyvenantys skurdžiai, nelegalūs imigrantai, paauglių gaujų nariai taip pat yra dažnai priskiriami užklasiui. Faktiškai pats apibrėžimo pagal elgesį lankstumas leidžia šiam terminui virsti etikete, pagal kurią gali būti stigmatizuojami visi neturtėliai, nepriklausomai nuo jų faktiško elgesio.[6]

Absoliučiai heterogeniška ir išties marga kolekcija. Kas tokiam jų sumetimui į vieną katilą galėtų suteikti bent prasmės įspūdį? Ką bendro turi vienišos motinos su alkoholikais ar nelegalūs imigrantai su išmestaisiais iš mokyklos?

Vienas jiems visiems bendras bruožas yra tas, jog kiti žmonės, sąrašo sudarytojai ir potencialūs jo skaitytojai, nesupranta, kodėl anie turėtų egzistuoti, ir įsivaizduoja, jog gyventų geriau, jei anie nesipainiotų aplinkui. Į užklasį išmetami žmonės yra laikomi visiškai nenaudingais; gryniausiais nemalonumais, be kurių visi mes,

[6] H. J. Gans, *The War against the Poor: The Underclass and Antipoverty Policy*, Basic Books, 1995, p. 2.

likusieji, gražiai sau gyventume. Vartotojų visuomenėje – pasaulyje, vertinančiame visus žmones ir daiktus pagal jų prekinę vertę – jie yra žmonės, neturintys rinkos vertės; tai nesuprekinti vyrai ir moterys, o jų nesėkmės įgyjant deramų prekių statusą sutampa su jų nesėkmėmis įsitraukiant į pilnavertį vartojimą (nors iš tiesų pirmosios nesėkmės kyla iš pastarųjų). Jie yra *nepavykę* vartotojai, vaikščiojantys simboliai nelaimių, tykančių puolusių vartotojų, nurodantys lemtį, ištiksiančią tuos, kuriems nepavyks atlikti vartotojo pareigų. Apskritai jie yra žmonės, nešiojantys gatvėse *bona fide* vartotojams įspėti ir gąsdinti skirtus plakatus, ant kurių parašyta „galas artinasi" arba „*memento mori*". Jie yra siūlai, iš kurių audžiami košmarai – ar, kaip teigtų oficiali versija, jie yra bjaurios rajos piktžolės, nieko nepridedančios prie harmoningo sodo grožio, tik išsiurbiančios ir praryjančios kitų augalų maistą.

Kadangi jie yra visiškai nenaudingi, apie juos galvojant regimi vien jų pranašaujami ir simbolizuojami pavojai. Visiems vartotojų visuomenėje būtų geriau, jei jie išnyktų. Pabandykite įsivaizduoti: visi kiti gautų naudos *jums* iškritus iš vartojimo lošimo, dabar atėjo *jūsų* eilė išnykti...

„Nenaudingumas" ir „pavojus" priklauso didžiajai W. B. Gallie'o „iš esmės ginčytinų sąvokų" šeimai. Jei pasitelkiamos kaip aprašymo įrankiai, jos pasirodo itin

lanksčios ir paverčia iš jų kylančias klasifikacijas ypač tinkamomis įkurdinti visiems patiems baisiausiems demonams, kurie gąsdina visuomenę, draskomą abejonių dėl bet kokios naudos ilgalaikiškumo bei kamuojamą kitų, nenuolatinių, tačiau netoliese plevenančių baimių. Su šių sąvokų pagalba nubraižytas mintinis pasaulio žemėlapis teikia milžinišką erdvę naujoms „moralinėms panikoms" reikštis. Gautieji padalijimai gali būti lengvai praplėsti taip, kad galėtų įtraukti ir „prijaukinti" naujas grėsmes ir tuo pat metu koncentruoti paskliduosį terorą į vieną raminančiai konkretų ir apčiuopiamą taikinį.

Be jokios abejonės, tai milžiniška nauda, kurią užklasio nenaudingumas teikia visuomenei, kur jokio amato ar profesijos atstovai nebegali būti tikri dėl savo ilgalaikio naudingumo, taigi ir dėl garantuotos savo rinkos vertės, o jo pavojingumas teikia tokią pat svarbią paslaugą visuomenei, tąsomai pernelyg didelio nerimo, neleidžiančio bent kiek blaiviau suvokti, ko reikėtų bijoti ir kas darytina šiai baimei numalšinti.

Visa tai, kas pasakyta anksčiau, žinoma, nereiškia, jog nėra elgetų, narkomanų ar netekėjusių motinų, tų apgailėtinų ir dėl to atstumiančių žmonių, kurie yra pateikiami kaip argumentas, vos tik kam nors suabejojus užklasio egzistavimu. Vis dėlto tai reiškia, kad jų egzistavimo visuomenėje jokiu būdu nepakanka „užklasio"

egzistavimui įrodyti. Juos visus priskirti vienai kategorijai nusprendė dokumentus pildantis tarnautojas ar jo viršininkai, šis sprendimas neplaukia iš „objektyvių faktų“. Visų jų sukimšimas į vieną vienetą, grupinis visų jų kaltinimas parazitavimu ir pagiežos bei neapsakomų grėsmių likusiai visuomenės daliai puoselėjimu – tai *vertybiškai angažuoto sprendimo*, o ne *deskripcijos* pavyzdys.

Labai svarbu tai, kad užklasio idėja remiasi prielaida, jog tikroji visuomenė (t. y. visuma, turinti savyje viską, ko reikia jos gyvybingumui palaikyti) gali būti mažesnė nei jos dalių suma, savo ruožtu individų sankaupa, *pažymėta* „užklasio“ pavadinimu, yra *didesnė* nei jos dalių suma: įtraukties veiksmas prideda naują savybę, kurios kitu atveju jokia dalis pati savaime neturėtų. „Vieniša motina“ ir „moteris iš užklasio“ *nėra* tas pat. Reikia nemažai pastangų (nors nedaug galvojimo) norint pirmąją perdirbti į antrąją.

Šiuolaikinė visuomenė įtraukia savo narius visų pirma kaip vartotojus; tik po to, ir tik iš dalies, ji įtraukia juos kaip gamintojus. Norint atitikti normalumo standartus, būti pripažintam brandžiu, teisingu ir deramu visuomenės nariu, reikia spėriai ir efektyviai atsiliepti į vartojimo rinkos gundymus; reikia nuolat prisidėti prie „paklausos, išperkančios visą pasiūlą“, o ekonominio nuosmukio

ar stagnacijos laikais būti „atsigavimo per vartojimą“ dalimi. Skurdžiai ir tinginiai, žmonės be deramų pajamų, kreditinių kortelių ir geresnių laikų perspektyvos, nėra pajėgūs viso to padaryti. Taigi šiandienių vargšų laužoma norma, kurios sulaužymas atskiria juos nuo likusiųjų ir pakrikštija „nenormaliais“, yra *vartotojiškų kompetencijų* ar *gebėjimų* norma, o ne *užimtumas*.

Pirmasis ir svarbiausias šiandienos vargšų (t. y. tų, kurie yra „problema“ visiems likusiems) bruožas yra „nevartojimas“, o ne „nedarbas“. Visų pirma jie apibrėžiami kaip ydingi vartotojai, nes nevykdo svarbiausios socialinės užduoties – būti aktyviu ir veiksmingu rinkos siūlomų prekių ir paslaugų pirkėju. Vartotojų visuomenės sąskaitų knygose vargšai nedviprasmiškai figūruoja kaip pasyvai, ir jokiomis vaizduotės pastangomis jie negali būti įrašyti į esamus ar būsimus aktyvus.

Priskirtì šalutinėms *vartotojiškumo* aukoms, skurdžiai šiandien, pirmąsyk per visą rašytinės istorijos laikotarpį, yra vien tik vargas ir nemalonumai. Jie neturi priemonių savo keliamam blogiui sumažinti, o ką jau kalbėti apie [nuostolių] kompensavimą. Jie neturi ko pasiūlyti mainais į mokesčių mokėtojų išlaidas. Jiems pervesti pinigai yra bloga investicija, kuri vargu ar atsipirks, ir jau tikrai neatneš pelno. Jie suformuoja juodąją skylę, kuri įsiurbia visus prisiartinusius ir išspjauna vien tik miglotus ir būtinai niūrius perspėjimus bei negandas.

Vartotojų visuomenės vargšai yra visiškai nenaudingi. Padorūs ir normalūs šios visuomenės atstovai – *bona fide* vartotojai – nieko iš jų nenori ir nesitiki. Niekam (o labiausiai tiems, į kuriuos išties atsižvelgiama, kurie turi galimybę pasisakyti ir būti išklausyti bei išgirsti) jų nereikia. Jie nenusipelnė jokios tolerancijos. Visuomenė gyventų gerokai geriau, jei vargšai sudegintų savo pašiūres ir patys jose susidegintų – ar tiesiog iškeliautų. Pasaulyje būtų gerokai maloniau ir jaukiau gyventi, jei jame jų nebūtų. Vargšai nėra *reikalingi*, vadinasi, jie yra *nepageidaujami*.

Šiuolaikinių vargšų, vartotojų visuomenės skurdžių, kentėjimai nieko neprideda bendram reikalui. Kiekvienas netikęs vartotojas laižo savo žaizdas vienumoje, geriausiu atveju savo šeimos draugijoje, jei pastaroji dar neiširo. Nesėkmingi vartotojai yra vieniši, o palikti vieniši ilgą laiką jie yra linkę tapti vienišiais; jie nemato, kaip visuomenė ar kuri nors socialinė grupė (išskyrus nusikaltėlių gaują) galėtų jiems padėti, jie nesitiki pagalbos, jie netiki, kad jų lemtis galėtų būti pakeista teisėtomis priemonėmis, nebent laimėtų loterijoje.

Nereikalingi, nepageidaujami, apleisti – kur jiems dėtis? Trumpiausias atsakymas – dingti iš akių. Pirmiausia jie turi būti pašalinti iš gatvių ir kitų viešųjų vietų, kuriomis naudojamės mes, teisėti šaunaus vartotojiško pasaulio gyventojai. Jei jie neseniai atvyko arba jiems iš-

duotas leidimas gyventi yra bent truputėlį netvarkingas, jie gali būti deportuoti ir taip fiziškai iškeldinti iš sferos, kurioje galioja žmogaus teisių turėtojų priedermės. Jei deportacijų negalima pateisinti, juos vis vien galima uždaryti atokiuose kalėjimuose ar į šiuos panašiose stovyklose (pageidautina, įsikūrusias vietose, primenančiose Arizonos dykumą), laivuose, išmetusiuose inkarą toli nuo laivybos kelių, ar visiškai automatizuotose aukštųjų technologijų prikimštose įkalinimo įstaigose, kur jie nieko nematytų ir kur niekas, net kalėjimo prižiūrėtojai, nesusidurtų su jais akis į akį pernelyg dažnai.

Tam, kad jų fizinė izoliacija būtų nepažeidžiama, ją galima sustiprinti dvasiniu atskyrimu, sukelsiančiu vargšų išvarymą iš moralinės empatijos universumo. Jei vargšai yra išvaromi iš gatvių, jie taip pat gali būti išvaryti iš to, kas laikoma žmonių bendruomene: iš *etinių* pareigų pasaulio. To pasiekiama jų nepriteklių istorijas perrašant kaip nuodėmių istorijas. Vargšai vaizduojami palaidi, nuodėmingi ir stokojantys moralinių standartų. Medijos džiaugsmingai bendradarbiauja su policija vaizduodamos sensacijų ištroškusiai publikai šiurpius „kriminalinius elementus“, įklimpusius į nusikaltimus, narkotikus ir seksualinį palaidumą, besislapstančius savo tamsiuosiuose urvuose bei prastos reputacijos rajonuose. Vargšai nuolat papildo sąrašus „įprastinių įtariamųjų“, kurie, aidint pritariamiems publikos šūksniams, yra sulaikomi,

vos tik įprastinėje tvarkoje randamas ar atskleidžiamas koks nors defektas. Taip įrodoma, jog *skurdo* problema yra visų pirma (o gal net vien tik) *teisės ir tvarkos* problema ir į ją dera reaguoti taip, kaip reaguojama į bet kokį įstatymo pažeidimą.

Pašalinti iš žmonių bendruomenės, pašalinti iš viešosios sąmonės. Žinome, kas gali būti po to. Esama stiprios pagundos apskritai atsikratyti reiškinių, nusiritusių iki paprasčiausių nepatogumų lygmens, kuriame joks etinis rūpestis, iškylantis susidūrus su sužeistu, užgautu ir kenčiančiu Kitu, negali jų nei atpirkti, nei pagerinti jų būklės; tyroje įprastinio pasaulio ar normalios visuomenės kraštovaizdžio drobėje jie yra purvo dėmė, kurios neįmanoma ištrinti.

Alainas Finkielkrautas primena mums, kas gali nutikti, jei etinis rūpestis yra efektyviai nutildomas, empatija išnaikinama ir pašalinami moraliniai barjerai:

> „Nacių prievartos aktai buvo vykdomi ne todėl, kad jie patiko jos vykdytojams, bet iš pareigos, ne dėl sadizmo, bet iš dorybingumo, ne malonumui, bet metodiškai, ne išlaisvinant laukinius impulsus ir atsisakant skrupulų, bet aukštesniųjų vertybių vardan, kompetentingai profesionaliai ir niekuomet neužmirštant užduoties, kurią reikia atlikti."[7]

[7] A. Finkielkraut, *L'Humanité perdue. Essai sur le XXe siècle*, Seuil, 1996.

Pridursiu, jog šios prievartos buvo griebtasi kurtinančiai tylint tiems žmonėms, kurie save laikė doromis ir etiškomis būtybėmis, tačiau nematė priežasčių, kodėl prievartos aukos, kurios jau seniai nebebuvo laikomos žmonių giminės nariais, turėtų susilaukti jų *moralinės* empatijos ir atjautos. Perfrazuojant Gregory'į Batesoną, prie moralinės bendruomenės praradimo prisidėjus technologijoms, galinčioms išspręsti bet kokią erzinančią problemą, „jūsų šansai išlikti yra lygiai tokie, kaip sniego gniūžtės pragare". Racionalūs žmogiškų problemų sprendimai, suporuoti su moraliniu indiferentiškumu, sukuria išties sprogstamąjį mišinį.

Daugybė žmonių gali pražūti per šį sprogimą, tačiau pagrindinė jo auka – tai pražūties išvengusiųjų žmoniškumas.

Vaizduotė yra baisiausiai selektyvi. Šiam selektyvumui vadovauja patirtis, o ypač iš jos kilęs nepasitenkinimas.

Kiekviena socialinė situacija pateikia savas vizijas pavojų, gresiančių jos tapatybei; vizijos kuriamos pagal tai, kokios socialinės tvarkos siekiama arba kokią norima išlaikyti. Jei savęs apsibrėžimas (sykiu ir deskriptyvinis, ir normatyvinis) gali būti suprantamas kaip fotografinis šios situacijos atvaizdas, tai grėsmių vizijos būtų tų fotografijų negatyvai. Arba, kalbant psichoanalitikų terminais, grėsmės – tai visuomenės vidinė ambivalencija ir iš

šios ambivalencijos kylančio nerimo projekcijos, kuriose atsispindi, kaip visuomenė supranta savo [egzistavimo] būdus ir priemones, bei stilių, kuriuo ji gyvena ir siekia gyventi.

Visuomenė, kuri nėra tikra dėl to, ar ji išliks tokia kaip dabar, išsiugdo apgultos tvirtovės mentalitetą. Tie jos sienas apgulę priešai yra jos pačios „vidiniai demonai“: tai ore tvyrančios, nors ir užgniaužtos baimės, kurios persmelkia jos kasdienį gyvenimą, jos „normalumą“, tačiau kurias, idant kasdienybė būtų pakenčiama, būtina iš pastarosios išsunkti ir nuliedinti iš jų svetimą kūną – realų įvardintą priešą, su kuriuo galima nuolat kovoti ir net tikėtis jį įveikti.

Šie procesai kartojasi nuolat, jie nėra išskirtinis šiuolaikinės takiosios modernybės vartotojų visuomenės bruožas. Situacijos naujumas paaiškėja tuomet, kai prisimename, jog „klasikinei“, tvarką kūrusiai ir tvarkos apsėstai moderniai valstybei, valdžiusiai gamintojų ir kareivių visuomenę, didžiausią nerimą kėlė *revoliucijos* pavojus. Priešai buvo revoliucionieriai, ar veikiau „karštakošiai, lengvabūdžiai, pernelyg radikalūs reformatoriai“, griaunančiosios jėgos, siekiančios pakeisti esamą valstybės valdomą tvarką kita valstybės valdoma tvarka, kontrtvarka, apverčiančia visus principus, pagal kuriuos esama tvarka gyvuoja ar turėtų gyvuoti. Kiek nuo to laiko pakito įprastinės, normaliai funkcionuojančios

visuomenės vaizdinys, tiek visiškai naują pavidalą įgavo ir grėsmės vaizdinys.

Tai, kas pastaraisiais dešimtmečiais buvo registruojama kaip augantis nusikalstamumas (atkreipkime dėmesį, jog šis procesas vyko lygiagrečiai su komunistų ir kitų radikalių, „griaunančiųjų", „alternatyvios santvarkos" partijų nuosmukiu), nėra netikusio visuomenės funkcionavimo ar aplaidumo padarinys; tai pačios vartotojų visuomenės sukurtas, logiškai (ar net teisiškai) teisėtas produktas. Maža to, tai neišvengiamas produktas, net jei jokia autoritetinga kokybės priežiūros komisija jo tokiu nelaiko. Juo aukštesni vartotojų poreikiai (t. y. juo efektyviau rinkos vilionės veikia perspektyvius vartotojus), tuo vartotojų visuomenė yra saugesnė ir labiau klestinti – kadangi tuo pat metu vis gilėja ir platėja praraja tarp tų, kurie geidžia ir *yra pajėgūs* patenkinti savo geismus (tų, kurie buvo suvilioti ir elgiasi taip, kaip pridera suviliotiems), ir tų, kurie buvo kaip reikiant suvilioti, tačiau *nėra pajėgūs* elgtis taip, kaip tikimasi iš suviliotųjų. Rinkos vilionės, teisingai šlovinamos kaip didysis išlygintojas (*great equalizer*), tuo pat metu yra unikalus ir neprilygstamai veiksmingas skaidytojas (*divider*).

Vienas iš plačiausiai komentuojamų vartojimo visuomenės bruožų yra naujumo išaukštinimas ir rutinos pažeminimas. Vartojimo rinkos pirmauja ardydamos egzistuojančią rutiną ir kliudydamos susikurti ir įsitvirtinti

naujai – išskyrus tą trumpą laiką, kurio reikia ištuštinti sandėliams reikmenų, sukurtų rinkos poreikiams patenkinti. Tos pačios rinkos sukelia dar gilesnius padarinius: deramai išugdytiems vartotojų visuomenės nariams bet kokia rutina ir bet kas, susijęs su rutininiu elgesiu (monotonija, pasikartojimu), tampa nepakeliami, tiesiog neištveriami. „Nuobodulys“, atsirandantis nutrūkus ar vos trumpam nuslūgus nuolatiniam dėmesį traukiančių, viliojančių naujovių srautui, virsta nepakeliamiausiu ir baisiausiu vartotojų visuomenės baubu.

Kad pagunda vartoti būtų vis efektyvesnė, ji turi būti transliuojama visomis kryptimis ir adresuota absoliučiai visiems, kas tik nori klausytis. Visgi išgirsti viliojantį pranešimą gali daugiau žmonių, nei atsiliepti į jį taip, kaip numatyta. Negalintiems veikti pagal sukeltuosius geismus galintieji pateikiami kaip nuostabus reginys. Jiems sakoma, kad išlaidus vartojimas yra sėkmės ženklas, kad tai greitkelis, vedantis tiesiai į šlovę ir publikos aplodismentus. Jie taip pat sužino, jog tam tikrų objektų turėjimas ir vartojimas bei tam tikrų gyvenimo stilių praktikavimas yra būtinos laimės sąlygos; o kadangi „buvimas laimingu“, tarsi pavėluotai sekdamas Samuelio Butlerio įžvalgomis, tampa žmogaus padorumo ir gerbtinumo ženklu, jis taip pat tampa būtina žmogiškojo orumo ir savigarbos sąlyga. „Nuobodžiavimas“ ne tik verčia jaustis nepatogiai, jis virsta aplaidumą ar

pralaimėjimą liudijančia gėdinga stigma, galinčia nuvesti tiek į gilią depresiją, tiek į sociopatinį ar psichopatinį agresyvumą. Cituojant neseniai išsakytą Richardo Senneto pastabą, „antisocialinis elgesys, manau, yra reali neturtingų žmonių problema...“, ypač „neturtingų jaunuolių, esančių toje tarpinėje būsenoje, kurioje galima virsti nusikaltėliais“. „Virsmo taškas“ yra stipriai susijęs su „tokiais dalykais kaip nuobodulys, privalėjimas kažką daryti, kažkam priklausyti...“[8]

Jei privilegija „niekuomet nenuobodžiauti“ yra sėkmingo gyvenimo, laimės ir net žmogaus orumo matas ir jei aktyvus vartojimas yra tiesioginis, karališkas kelias į pergalę prieš nuobodulį, tuomet žmogiškųjų geismų lubos išnyksta; jokie malonūs pirkiniai ir viliojantys pojūčiai niekuomet neatneš to pasitenkinimo, kurį kadaise žadėjo „standartų laikymasis“. Dabar nebėra standartų, kurių būtų galima laikytis – tiksliau nebėra autoritetingų standartų, atitikimas kuriems užtikrintų teisę į ilgalaikį pripažinimą ir pagarbą. Finišo linija juda kartu su bėgiku, tikslai visuomet lieka per žingsnį ar du priekyje. Rekordai nuolat pagerinami, ir žmogaus troškimams, atrodo, nebėra ribų. „Pripažinimą“ (prisiminkime, jog jo nebuvimą Pierre'as Bourdieu laikė blogiausiu iš visų įmanomų

[8] Žr. Richardo Sennetto interviu Danieliui Leightonui, 'The culture of the new capitalism', *Renewal*, 1 (2006), p. 47.

nepriteklių) darosi vis sunkiau pasiekti ir dar sunkiau, praktiškai neįmanoma, ilgai ir užtikrintai jo išlaikyti.

Išnykus nepajudinamiems autoritetams, žmonės mokosi elgsenos iš dabar garbinamų pavyzdžių. Tai darydami, kad ir kaip apakinti ir supainioti, žmonės sužino, jog neseniai privatizuotose („perkeltose į užsakomųjų paslaugų sferą", „perduotose privatiems operatoriams") ir taip „išlaisvintose" kompanijose, kurias jie vis dar prisimena kaip asketiškas, taupančias, nuolat pinigų neturinčias viešąsias institucijas, dabartiniai vadybininkai gauna milijoninius atlyginimus, o tiems, kurie dėl netinkamumo buvo išmesti iš vadybininkų kėdžių, išmokamos milijonų svarų, dolerių ar eurų kompensacijos už nevykusiai atliktus darbus. Iš visur, per visus komunikacijos kanalus skamba nedviprasmiški pranešimai: nėra jokių kitų principų, tik griebti kuo daugiau, ir jokių taisyklių, išskyrus imperatyvą, liepiantį „gerai sulošti savo kortomis*". Jei laimėjimas yra vienintelis lošimo tikslas, tuomet tiems, kuriems prastai sekasi kelis dalijimus iš eilės, kyla pagunda pasirinkti kitą lošimą, kuriame jie galėtų pasitelkti kitus išteklius, kuriuos pajėgia sukaupti.

Žvelgiant iš kazino savininkų perspektyvos, dalis išteklių – tie, kuriuos jie patys išskirsto ir išplatina, – yra teisėtos mokėjimo priemonės; visi kiti ištekliai, o ypač tie,

* Aliuzija į britų televizijos žaidimą *Play Your Cards Right*. (Vert. past.)

kurių jie nekontroliuoja, yra uždrausti. Visgi sąžiningą žaidimą nuo nesąžiningo skirianti riba lošėjams atrodo visai kitaip, ypač kitaip atrodo būsimiesiems, tiems, kurie dar tik tikisi tapti lošėjais, o labiausiai tiems, kurie nori lošti, tačiau yra prastai aprūpinti, kurie neturi jokio priėjimo prie teisėtų mokėjimo priemonių arba turi ribotą. Jie gali panaudoti tuos išteklius, kuriuos *turi*, nepriklausomai nuo to, ar šie pripažįstami teisėtais, ar skelbiami neteisėtais, arba apskritai pasitraukti iš lošimo – nors rinkos vilionės pavertė pastarąjį žingsnį net neįsivaizduojamu.

Taigi netikusių ir/ar nesėkmingų lošėjų nuslopinimas, nuginklavimas bei jų galių atėmimas yra būtinas rinkos vilionių integruojamos ir valdomos vartotojų visuomenės priedas. Silpniems, vangiems lošėjams turi būti neleidžiama lošti. Jie yra šio lošimo atmatos, kurias, jei jos nenusėda pačios, lošimas turi sedimentuoti iškviesdamas antstolius. Jei atmatų sedimentavimas sustotų ar sušvelnėtų, lošėjai nebematytų šiurpios alternatyvos lošimui (jiems tvirtinama, jog tai vienintelė alternatyva). Tokie reginiai yra būtini tam, kad lošėjai lengviau ir noriau ištvertų gyvenimo lošime kylančius sunkumus ir įtampas – tam, kad lošėjų noras likti lošime nuolat atsinaujintų ir sutvirtėtų, jiems reikia nuolat rodyti tas didžiules bausmes, kurios gresia už vangumą ir aplaidumą.

Turint omenyje dabartinio lošimo prigimtį, į jį nepatekusiųjų kančios, kadaise laikytos *kolektyviai sukelta* pragaištimi, su kuria dorotis ir kurią *gydyti* reikėjo *kolektyvinėmis priemonėmis*, dabar yra aiškinamos kaip *individualaus* prasižengimo ar nuodėmės įrodymas. Pavojingos (nes potencialiai maištingos) *klasės* šitaip yra iš naujo apibrėžiamos, dabar kaip pavojingų (nes potencialiai kriminalinių) *individų* sankaupos. Kalėjimai šiandien pavaduoja palaipsniui likviduojamas ir nykstančias socialinės rūpybos institucijas, ir visiškai įmanoma, jog, socialinei rūpybai ir toliau nykstant, jie turės vis labiau šias naujas funkcijas perimti.

Perspektyvos tampa dar liūdnesnės, turint omenyje, jog besiplečianti kriminalinio elgesio sritis nebėra kliūtis kelyje į brandžią ir visuotinę vartotojišką visuomenę; priešingai, tai jos natūralus ir gal net būtinas priedas, jos išankstinė sąlyga. Taip yra dėl keleto priežasčių, tačiau svarbiausioji, matyt, yra ta, jog pašalintieji iš lošimo (nevykę vartotojai, kurių ištekliai neatitinka jų poreikių, todėl, lošiant pagal oficialias taisykles, jų šansai išlošti yra menki arba „nuliniai“) yra gyvi vartotojų gyvenimui būdingų „vidinių demonų“ įsikūnijimai. Jų uždarymas į getus ir kriminalizacija, jiems paskirtų kentėjimų griežtumas ir juos ištikusio likimo žiaurumas – yra, metaforiškai tariant, pagrindiniai šių vidinių demonų išvarymo ir simboliško jų atvaizdų sudeginimo būdai. Kriminalizuotos

paraštės tarnauja kaip *soi-dissant* sanitarijos įrankiai – kolektoriai, į kuriuos susiurbiamas nuodingas, tačiau neišvengiamai vartotojiškų vilionių keliamas tvaikas, kad žmonėms, kuriems pavyko likti vartotojiškame lošime, nereikėtų jaudintis dėl savo sveikatos.

Tačiau jei tai yra pirminis stimulas šiuolaikiniam suvešėjimui to, ką didysis norvegų kriminologas Nilsas Christie pavadino „kalėjimų industrija"[9], tuomet viltis, jog pastarąjį procesą galima sulėtinti, o ką jau kalbėti apie jo sustabdymą ar apgręžimą, šioje vartojimo rinkų varomoje stropiai dereguliuotoje ir privatizuotoje visuomenėje yra, švelniai tariant, menka.

„Užklasio" sąvoką sukūrė ir pirmasis pavartojo Gunnaras Myrdalas 1963-aisiais, norėdamas perspėti apie deindustrializacijos pavojus, dėl kurių, pasak jo, nuolatinių bedarbių ir netinkamų darbui dalis populiacijoje didės – tai vyks ne dėl darbą praradusių žmonių trūkumų ar moralinių klaidų, bet dėl to, kad paprasčiausiai nebus pakankamai darbo vietų visiems jo ieškantiems, trokštantiems ir galintiems dirbti.

Myrdalo manymu, tai, kas vėliau bus pavadinta „struktūriniu nedarbu", taigi ir „užklasis", neišvengiamai

[9] N. Christie, *Crime Control as Industry*, Routledge, 1993. [Liet. leidimas: Nils Christie, *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė*, Vilnius, Eugrimas, 1999. (Vert. past.)]

kyla ne iš darbo etikos nesėkmių įkvepiant tam tikrą gyvenimo būdą, bet iš visuomenės nepajėgumo užtikrinti tokias sąlygas, kurios leistų gyventi taip, kaip rekomenduoja ir įkvepia darbo etika.[10] Besiformuojantį „užklasį", Myrdalo prasme, turėjo sudaryti *atskirties* nuo gamybinės veiklos aukos, tai turėjo būti kolektyvinis *ekonominės* logikos produktas, logikos, kurios paženklintos atskirtimi visuomenės dalys nekontroliavo ir beveik, ar net visiškai, neįtakojo.

Viešoji nuomonė į Myrdalo hipotezę beveik nekreipė dėmesio, jo perspėjimai buvo praktiškai pamiršti. Kai daug vėliau, 1977-ųjų rugpjūčio 29-ąją, „užklasio" idėja ir vėl buvo pristatyta publikai *Time* žurnalo vedamajame straipsnyje, jai buvo suteikta visai kita prasmė: tai buvo „didelė grupė žmonių, kurie yra dar nesukalbamesni, dar labiau socialiai susvetimėję ir nedraugiški, nei kas galėtų įsivaizduoti. Jie yra nepasiekiamieji: tai Amerikos užklasis." Po šio apibrėžimo buvo pateiktas ilgas ir nuolat papildomas pačių įvairiausių kategorijų sąrašas. Jame buvo nepilnamečiai delinkventai, pašalintieji iš mokyklų, narkomanai, „socialiai remtinos motinos", plėšikautojai, padegėjai, žiaurūs nusikaltėliai, netekėjusios motinos, sąvadautojai, narkotikų prekeiviai, elgetos – sąrašas vidinių demonų, glūdinčių pasiturinčioje, patogioje, malonumų

[10] Gunnar Myrdal, *Economic Theory and Underdeveloped Countries*, Duckworth, 1957.

ir laimės siekiančioje visuomenėje, įvardijantis viešas jos narių baimes ir slaptas sąžinės naštas.

„Nesukalbami". „Susvetimėję". „Priešiški". Ir būtent dėl viso to – *nepasiekiamieji*. Nėra prasmės tiesti pagalbos rankos: ji gali pakibti tuštumoje, ar – dar blogiau – jai gali įkąsti. Tie žmonės nebepagydomi; jie nebepagydomi todėl, kad *pasirinko* ligotą gyvenimą.

Keną Auletta'ą, 1981–1982 metais atlikusį keletą tiriamųjų ekskursijų į „užklasio" pasaulį bei aprašiusį jas žurnale *New Yorker*, o vėliau sudėjusį tai į skaitytojų pamėgtą ir itin įtakingą knygą, įkvėpė, bent jau pasak jo paties, nerimas, kurį jautė dauguma jo bendrapiliečių:

> „Aš klausiau savęs: kas tie žmonės, slypintys už išsipūtusios nusikalstamumo, socialinės rūpybos ir narkotikų statistikos, bylojančios apie itin akivaizdžiai išaugusį antisocialinį elgesį, kamuojantį didžiumą Amerikos miestų?... Netrukus sužinojau, jog skurdo tyrinėtojai beveik vienbalsiai sutaria, kad egzistuoja aiškiai išsiskiriantys baltasis ir juodasis užklasiai; kad šie užklasiai jaučiasi bendrai atskirti nuo visuomenės, kad jie atmeta visuotinai priimtas vertybes, kenčia tiek dėl *elgesio*, tiek dėl *pajamų* trūkumų. Jie nėra tiesiog neturtingi; didžiumai amerikiečių jų elgesys atrodo kaip nukrypimas nuo normos."[11]

[11] K. Auletta, *The Underclass*, Random House, 1982, p. xiii. Didžiumos šiuolaikinių amerikietiškų diskusijų apie užklasį kalba gerokai artimesnė be-

Atkreipkite dėmesį į šio diskurso, kūrusio ir įtvirtinusio užklasio įvaizdį, žodyną, sintaksę ir retoriką. Auletta'os tekstas yra bene geriausia vieta jiems tirti, nes, kitaip nei mažiau skrupulingi jo sekėjai, Auletta stengėsi ne vien patvirtinti „siautėjančio užklasio" kaltes; jis nėrėsi iš kailio, norėdamas pademonstruoti savo objektyvumą ir tai, jog jis ne tik smerkė, bet ir gailėjo neigiamų savo istorijų herojų.[12]

Pirmiausia atkreipkite dėmesį į tai, jog „išsipūtusi nusikalstamumo" ir „išsipūtusi socialinės rūpybos" ir

kompromisei Edwardo Banfieldo retorikai: „Žemesniosios klasės individas gyvena nuo akimirkos iki akimirkos... Jo elgesį valdo impulsai, nes jis nepajėgia prisiversti paaukoti dabarties dėl būsimų pasitenkinimų arba todėl, kad jis neturi jokio ateities jausmo. Taigi jis iš esmės yra neapdairus; tai, ko negali iškart suvartoti, jis laiko beverčiu. Jo polinkis „veikti" eina pirma visa ko." (E. Banfield, *The Unheavenly City: The Nature and Future of our Urban Crisis*, Little Brown, 1968, p. 34–35.) Beje, Banfieldo diatribė, nukreipta prieš „užklasį", skamba kaip labai tikslus „idealaus vartotojo" vartotojų visuomenėje aprašymas. Šioje diskusijoje, kaip ir daugelyje kitų, „užklasis" tarnauja kaip demonų, kamuojančių vartotojo sielą, sąvartynas.

[12] Auletta'os lauko tyrimai jį pernelyg priartino prie standartizuoto objektų vertinimo, ir jis nepastebėjo, kokie empiriškai ydingi būna generalizuojantys priskyrimai bei didelio masto klasifikacijos. Baigdamas savo knygą, kurioje pateikiama ilga galios vykdyto užklasio *unifikavimo* istorija, jis teigia: „Tyrinėdamas užklasį ir vargšus aš išmokau vieną svarbią pamoką – kad generalizacijos, lipdomos etiketės, yra supratimo priešės. Rizikinga generalizuoti apie „žemesniąją klasę"... ar apie „aukas"... ar apie „beveik išnaikintą" skurdą... ar apie tai, jog „problema" glūdi vyriausybėje. Iš trisdešimties tūkstančių pėdų aukščio visi ir viskas atrodo kaip skruzdės."(Auletta, *The Underclass*, p. 317.) Kaip ir tikėtasi, į šiuos perspėjimus nebuvo atsižvelgta. Auletta'os studija žurnalistų, politikų ir eilinių skaitytojų buvo įvertinta kaip dar vienas užklasio unifikuoto vaizdinio patvirtinimas.

„socialinės rūpybos ir narkotikų“ statistikos minimos vienu atsikvėpimu ir įkurdinamos tame pačiame lygmenyje, pasakojimui bei argumentavimui dar net neprasidėjus. Nemanoma, jog reikalingi kokie nors argumentai (tad jie ir nepateikiami), o ką jau kalbėti apie įrodymus, kurie paaiškintų, kodėl šiedu reiškiniai atsiduria vienas kito draugijoje ir kodėl jie abu klasifikuoti kaip to paties „antisocialaus“ elgesio atvejai. Net nepabandyta atvirai paaiškinti, kodėl prekyba narkotikais ir gyvenimas iš socialinės pašalpos yra vieno lygmens antisocialiniai fenomenai.

Taip pat atkreipkite dėmesį, kad Auletta'os aprašyme (ir gausybės jo sekėjų aprašymuose) žmonės, esantys užklasyje, *atmeta* įprastines vertybes, tačiau jie tik *jaučiasi* esą atskirtyje. Įsiliejimas į užklasį yra aktyvi bei veiksmą generuojanti iniciatyva, apgalvotas žingsnis užimant vieną iš pusių dvipusiame santykyje, kuriame „didžiuma amerikiečių“ įsikuria kitoje, priimančiojoje pusėje – ten, kur *pasyvūs*, terorizuojami ir kenčiantys taikiniai. Jei ne antisocialus užklasio mentalitetas ir priešiški darbai, nebūtų jokio visuomenės pasmerkimo, kartu nebūtų ir dėl ko susimąstyti, nebūtų nusikaltimų, už kuriuos reikėtų bausti, nebūtų aplaidumo, kurį reiktų atitaisyti.

Retoriką sekė praktika, pateikusi retrospektyvius „empirinius įrodymus“, ir iš jų buvo išvesti argumentai, kurių retorika nesugebėjo pateikti. Juo praktikos tapo

skaitlingesnės ir juo labiau jos plito, tuo akivaizdesnės atrodė jas paskatinusios diagnozės ir tuo mažesnės buvo galimybės, kad retorinės gudrybės būtų kada nors pastebėtos, o ką jau kalbėti apie tai, kad jos būtų išaiškintos ir paneigtos.

Didžiumą empirinių duomenų Auletta gavo iš „Wildcat" ugdymo centro (*Wildcat Skills Training Centre*), institucijos, įkurtos vadovaujantis kilnia intencija – reabilituoti ir grąžinti į visuomenę individus, apkaltintus visuomenės puoselėjamų vertybių nepaisymu arba pasitraukimu už jos ribų. Kas pakliuvo į šį centrą? Kandidatai turėjo būti neseniai sugrįžę iš įkalinimo vietos; arba neseniai buvę narkomanais ir dar nebaigę gydymo; arba pašalpą gaunančios moterys, kurių vaikams šešeri ir daugiau; arba septyniolikos–dvidešimties metų jaunuoliai, pašalinti iš mokyklos. Tie, kurie kūrė priėmimo taisykles, turėjo iš anksto numatyti, jog šie „tipažai", tokie *skirtingi* neišlavintai akiai, kentėjo dėl *tos pačios* problemos ar veikiau *kėlė* visuomenei tą pačią problemą – todėl juos reikėjo ir buvo galima gydyti *tais pačiais* būdais. Tačiau tai, kas pradžioje buvo nustatančiųjų taisykles sprendimas, „Wildcat" centro gyventojams tapo tikrove: jie buvo ilgam įkurdinti vienas kito draugijoje, pajungti tam pačiam režimui, jiems kasdien buvo kalamas į galvą jų likimo bendrumas. Buvimas „Wildcat" centro gyventojais, tol, kol jie jame gyveno, buvo visa jiems reikalinga

socialinė tapatybė, viskas, ko jie pagrįstai galėjo siekti. Kadaise atrodžiusi pernelyg drąsi tezė dėl jos sukeltų veiksmų darsyk virto save išpildančia pranašyste; žodis darsyk tapo kūnu.

Auletta itin stengėsi savo skaitytojams nuolat priminti, jog „buvimo užklasyje" sąlygos susidaro *ne* dėl skurdo ar bent jau negali būti *vien tik* juo paaiškintos. Jis nurodė, jog 25–29 milijonai amerikiečių gyveno žemiau skurdo ribos, tačiau tik „maždaug 9 milijonai", atskirti „savo „deviantinio" ar antisocialaus elgesio", „nesiasimiliavo" ir „veikė anapus visuotinai priimtų visuomenės ribų."[13] Taip buvo netiesiogiai užsimenama, jog *skurdo* pašalinimas, jei jis apskritai įmanomas, nepanaikins užklasio. Jei įmanoma būti neturtingam ir „veikti neperžengiant priimtų ribų", tuomet negalima kaltinti skurdo, turi būti ir kiti veiksniai, sukeliantys nuopuolį į užklasį. Šiais veiksniais buvo laikomi iš esmės subjektyvūs, individualūs – psichiniai ir elgesio – negalavimai, galbūt labiau būdingi gyvenantiems skurde, tačiau jo nenulemti.

Pakartosiu: iš to, kas pasakyta, išeina, kad nuopuolis į užklasį yra pasirenkamas; tiesiogiai, metant atvirą iššūkį socialinėms normoms, arba netiesiogiai, nedėmesingai ar nepakankamai uoliai socialinių normų laikantis. Užklasio statusas buvo pasirinktas net tuo atveju, jei žmogus

[13] Ten pat, p. 28.

nupuolė į užklasį tiesiog dėl to, kad jam ar jai nepavyko (arba jis ar ji tingėjo) padaryti to, ko iš jo buvo tikimasi, ką jis galėjo ir privalėjo padaryti, norėdamas atitolinti nuopuolį. Pasirinkimas nedaryti to, kas reikalinga tam tikriems tikslams pasiekti, laisvai besirenkančiųjų šalyje beveik automatiškai, nesusimąstant, yra interpretuojamas kaip *kažko kitko* pasirinkimas; užklasio atveju – tai *asocialaus* elgesio pasirinkimas. Nuopuolis į užklasį buvo *naudojimasis laisve*... Laisvų vartotojų visuomenėje kieno nors laisvės varžymas yra neleistinas; tačiau taip pat neleistina susilaikyti nuo laisvės atėmimo ar apribojimo tiems, kurie naudoja savo laisvę kitų žmonių laisvėms riboti prašinėdami išmaldos, kaulydami ar grasindami, gadindami jų pramogas, apkraudami jų sąžines ir kitaip nepatogindami kitiems žmonėms gyvenimus.

Sprendimas „užklasio problemą“ atskirti nuo „skurdo klausimo“ vienu šūviu nušovė keletą zuikių. Akivaizdžiausias jo padarinys visuomenėje, pagarsėjusioje tikėjimu bylinėjimusi ir kompensacijomis, buvo tai, jog iš žmonių, priskirtų užklasiui, buvo atimta teisė pateikti ieškinį ir „reikalauti nuostolių atlyginimo“ laikant save visuomeninės neteisybės ar prasto jos funkcionavimo aukomis (galbūt tik „šalutinėmis“ aukomis). Bylinėjimesi, kuris galėtų sekti jų ieškinį, įrodymo našta visiškai ir besąlygiškai būtų permesta ieškovams. Jie yra tie, kurie turėtų nešti įrodymo naštą – įrodyti savo gerą valią ir

ryžtą būti „tokiems kaip mes visi“. Viskas, ką tik reikėtų padaryti, turi būti padaryta, bent jau pradėta, pačių „užklasininkų“ (nors, žinoma, niekuomet netrūko paskirtų ar pasiskyrusių prižiūrėtojų bei teisinį išsilavinimą turinčių instruktorių, patarinėjančių, ko konkrečiai iš jų tikimasi). Jei nieko nenutiko ir užklasio šmėkla neišnyko, tai paaiškinama labai paprastai. Visiškai aišku, kas kaltas. Jei likusi visuomenės dalis ir turi dėl ko sau priekaištauti, tai tik dėl nepakankamo ryžto apriboti neteisingus „užklasininkų“ pasirinkimus ir šitaip sumažinti galimus nuostolius. Tuomet atrodo, kad geriausios priemonės klaidai atitaisyti būtų pagausinti policijos ir kalėjimų, o bausmes paversti dar griežtesnėmis, skausmingesnėmis ir baisesnėmis.

Galbūt esama dar gilesnio padarinio: užklasio *nenormalumas normalizavo* skurdo egzistavimą. Užklasis buvo įkurdintas anapus priimtų visuomenės ribų, tačiau užklasis, kaip pamename, sudarė tik dalį „oficialių vargšų“. Būtent dėl to, kad užklasis buvo paskelbtas didžiule ir skubiai spręstina problema, daugybė žmonių, gyvenančių skurde, nepasirodė tokie svarbūs, kad į juos reikėtų skubiai atkreipti dėmesį. Vienodai bjauraus ir atstumiančio užklasio fone „tiesiog vargšai“ („padorūs skurdžiai“) švytėjo kaip žmonės – kitaip nei „užklasininkai“, – galiausiai patys padarysiantys *teisingus* pasirinkimus ir rasiantys kelią, vedantį šiapus nustatytųjų

visuomenės ribų. Kaip nuopuolis į užklasį ir pasilikimas jame yra pasirenkami, taip ir reabilitacija iš skurdo būsenos yra pasirenkama – šįkart tai teisingas pasirinkimas. Mintis, jog neturtingo asmens nuopuolis į užklasį yra pasirinkimo pasekmė, nebyliai sufleruoja, jog kitoks pasirinkimas gali baigtis visiškai kitaip ir kilstelti vargšus iš jų socialinės degradacijos.

Pagrindinė nerašyta ir todėl dažniausiai neginčijama vartotojų visuomenės taisyklė skelbia, jog laisvam pasirinkimui reikia turėti kompetencijų: žinių, gebėjimus ir ryžtą pasinaudoti galimybe rinktis.

Laisvė rinktis nereiškia, jog visi pasirinkimai yra teisingi – pasirinkimai gali būti geri ir blogi, geresni ir blogesni. Galutinis pasirinkimas yra kompetencijos, arba jos stygiaus, liudijimas. Vartotojų visuomenės „užklasis“, „netikę vartotojai“, yra laikomi klaidingų individualių pasirinkimų aukų sankaupa, taigi ir akivaizdžiu įrodymu, kad gyvenimo katastrofos ir pralaimėjimai, visuomet kylantys dėl nekompetentingų asmeninių pasirinkimų, turi individualią prigimtį.

Lawrence'as C. Meadas savo įtakingame traktate apie šiandienio skurdo šaknis paskelbė, jog svarbiausia skurdo egzistavimo turtingoje visuomenėje bei nuolatinių valstybės politikos, nukreiptos į jo panaikinimą, nesėkmių priežastis yra individualių veikėjų

nekompetentingumas.[14] Paprastai tariant, vargšams nepakanka kompetencijos įvertinti darbo ir jį lydinčio vartojimo privalumus; jie klaidingai renkasi, labiau vertindami „nedirbimą“ (*nowork*) nei darbą, ir šitaip atsiriboja nuo *bona fide* vartotojų patiriamų malonumų. Būtent dėl šio nekompetentingumo, sako Meadas, darbo etikos maldavimai (sykiu netiesiogiai, tačiau neišvengiamai, ir vartotojiškumo vilionės) lieka neišgirsti ir niekaip neįtakoja vargšų pasirinkimų.

Tad apskritai kyla klausimas, ar stokojantieji gali atsakyti už save, o svarbiausia, ar jie turi pakankamai kompetencijos valdyti savo pačių gyvenimus. Kad ir kokios išorinės, virš-individualios priežastys būtų vardijamos, „nedirbimo“ esmėje glūdi paslaptis – sąmoningas, *aktyviai* pasirinktas tikrai neturtingų žmonių *pasyvumas*, jų negebėjimas išnaudoti progų, kuriomis kiti, normalūs žmonės, tokie kaip mes, mielai naudojasi. „Neįmanoma paaiškinti nedirbimo, – sako Meadas, – neatsižvelgiant į psichologiją ar kultūrą. Dažniausiai labai neturtingi suaugusieji, atrodo, vengia darbo ne dėl savo ekonominės padėties, bet dėl įsitikinimų <...> Ieškodami menko darbingumo priežasčių atsimušame į psichologijos sieną <...> Kodėl vargšai neišnaudoja [progų] taip uoliai, kaip iš jų tikimasi šioje kultūroje? *Kas jie yra iš tiesų?* <...>

[14] L. M. Mead, *The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America*, Basic Books, 1992, p. x, 12, 133, 145, 261.

Skurdo kultūros esmė yra nepajėgumas kontroliuoti savo paties gyvenimą – tai, ką psichologai vadina neveiksmingumu.“ Galimybių apstu: argi mes visi nesame vaikščiojantys to įrodymai? Tačiau reikia suprasti, kas yra galimybės, o jos yra tai, kuo reikia pasinaudoti, šansai, kurių atsisakoma savo rizika; tam reikia kompetencijos: trupučio nuovokumo, trupučio valios ir trupučio pastangų. Skurdžiams, „nesėkmingiems vartotojams“, akivaizdžiai trūksta visų trijų.

Meado skaitytojai priims šią žinią kaip gerą ir paguodžiančią: *mes* esame padorūs, atsakingi žmonės, mes suteikiame vargšams galimybes, savo ruožtu *jie* yra neatsakingi, jie įžūliai atsisako jas priimti. Kaip daktarai nusivylę nusiplauna rankas, kai jų pacientai sistemingai atsisako bendradarbiauti ir laikytis jiems paskirto gydymo, taip atėjo ir mūsų eilė liautis žadinti nevykusius vartotojus iš jų snaudulio, kai susiduriame su atkakliu vargšų nenoru atsiverti vartotojo gyvenimo iššūkiams ir atlygiams bei džiaugsmams.

Visgi galima parodyti, kad „psichologiniai faktoriai“ gali veikti visiškai priešinga kryptimi; kad „netikusių vartotojų“ nesėkmės siekiant būti teisėtais vartotojų visuomenės nariais kyla iš visiškai priešingų priežasčių nei tariami jų apsisprendimai „nedalyvauti“. „Užklasiui“ priskirtieji žmonės yra pasmerkiami ne tik gyvenimui skurde ar bent jau žemiau reikiamo pragyvenimo lygio, bet

ir socialinei atskirčiai ir yra laikomi netinkamais narystei visuomenėje, reikalaujančioje iš savo narių lošti pagal vartotojiško žaidimo taisykles, būtent todėl, kad jie, kaip ir pasiturintieji bei turtuoliai, yra pernelyg atviri galios palaikomoms vartotojiškumo vilionėms, tačiau, kitaip nei pasiturintieji ir turtuoliai, jie negali sau leisti susivilioti. Čia ir vėl tinka išvados, padarytos N. R. Shresta'os studijoje (cituojamoje Russello W. Belko),

> „...vargšai yra įstumiami į tokią situaciją, kai tam, kad išvengtų visiško socialinio pažeminimo, pajuokų ar patyčių, jie priversti visus savo menkus pinigus ir resursus, užuot skyrę pamatiniams poreikiams patenkinti, išleisti beprasmiškiems vartojimo objektams įsigyti."[15]

Bet kuriuo atveju jie pralaimi. Vartotojų visuomenės skurdžiams vartotojiško gyvenimo modelio nepriėmimas reiškia stigmatizavimą ir atskirtį, savo ruožtu jo priėmimas pranašauja dar didesnį skurdą, kliudantį patekti į vartotojų visuomenę...

„Išaugus viešųjų paslaugų poreikiui, Amerikos rinkėjai ėmė labiau remti valstybinės rūpybos mažinimą, kartu daugelis pasisako už tai, kad pagrindiniu rūpybos šaltiniu būtų pradėta laikyti iki šiol užguita šeima", – pa-

[15] Žr. Belk, 'The human consequences of consumer culture', p. 69.

stebi Hochschild.[16] Tačiau šitaip jie peršoko nuo vilko ant meškos.

Tas pats vartotojiškas spaudimas, kuris susieja „rūpybos" idėją su vartojamų prekių sąrašu „apelsinų sultys, pienas, šaldyta pica ir mikrobangų krosnelė", atima iš šeimų jų socio-etinius gebėjimus ir išteklius bei nuginkluoja jas vis stiprėjančioje kovoje su naujais iššūkiais; iššūkiais, keliamais įstatymų leidėjų, siekiančių sumažinti finansinį šalies deficitą plečiant „rūpybos deficitą" („mažinant lėšas vienišoms motinoms, neįgaliesiems, psichikos ligoniams ir vyresniojo amžiaus žmonėms").

Valstybė yra „socialinė" tuomet, kai ji remia *bendruomeniškai patvirtintą* kolektyvinio apsidraudimo nuo individualių nesėkmių ir jų padarinių principą. Iš pradžių šis principas – paskelbtas, įsigaliojęs ir laikomas veiksniu – perdirba abstrakčią „visuomenės" idėją į jaučiamos ir išgyvenamos bendruomenės patirtį, pakeisdamas „egoizmo santvarką" (jei naudotume Johno Dunno terminus), pasmerktą kurti abipusio nepasitikėjimo ir įtarumo atmosferą, į „lygybės santvarką", įkvepiančią pasitikėjimą ir solidarumą. Tai tas pats principas, kuris pakylėja visuomenės narius, suteikdamas jiems *piliečių* statusą, t. y. paverčia juos ne tik akcininkais, bet ir turto saugotojais: tiek pelno gavėjais, tiek ir kūrėjais – tiek

[16] Žr. Hochschild, *The Commercialization of Intimate Life*, p. 213 ir toliau.

„socialinių išmokų“ sistemos prievaizdais, tiek ir jos paramos gavėjais, individais, atkakliai siekiančiais bendrojo gėrio, kuris suprantamas kaip tinklas institucijų, kuriuo galima pasitikėti ir realistiškai tikėtis, jog jis užtikrins valstybės išduoto „kolektyvinio draudimo poliso“ tvarumą ir patikimumą.

Šio principo taikymas gali apsaugoti, ir dažnai saugo, vyrus ir moteris nuo *skurdo* nelaimės; tačiau svarbiausia tai, jog jis gali tapti neišsenkamu *solidarumo* šaltiniu, galinčiu perdirbti „visuomenę“ į bendrąjį gėrį, kuriuo dalijamasi, kuris bendruomeniškai valdomas ir kuriuo bendrai rūpinamasi, džiaugiantis jo teikiama apsauga nuo siaubingųjų dvynių – *skurdo* ir *pažeminimo*, t. y. nuo baimės būti atskirtam, iškristi ar būti išstumtam iš vis greitėjančios progreso mašinos, nuo pasmerktumo „socialiniam etatų mažinimui“, nuo žmogiškosios pagarbos netekimo ar priskyrimo „žmogiškoms atmatoms“ kitokiais būdais.

Pagal pradinį sumanymą, „socialinė valstybė“ turėjo būti struktūra, skirta būtent tokiems tikslams. Lordas Beveridge'as, kuriam esame skolingi už pokarinės Britanijos „gerovės valstybės“ projektą, tikėjo, jog jo visapusio, kolektyviai patvirtinto socialinio draudimo *visiems* vizija yra neišvengiama liberaliosios individualios laisvės idėjos pasekmė ar veikiau būtinas jos papildymas, kartu ir būtina *liberalios demokratijos* sąlyga.

Franklino Delano Roosevelto paskelbtas karas baimei rėmėsi ta pačia prielaida. Ši prielaida buvo pagrįsta: šiaip ar taip, laisvė rinktis yra neišvengiamai susijusi su didžiule nesėkmių rizika, ir daugybė žmonių laikys šią riziką nepakeliama, bijodami, jog ji gali pranokti jų asmeninį pajėgumą su ja susidoroti. Daugybei žmonių pasirinkimo laisvė liks apgaulingu fantomu, tuščia fantazija tol, kol draudimo polisas, išduotas bendruomenės vardu, nesumažins baimės pralaimėti – polisas, kuriuo jie galėtų tikėti ir pasitikėti, užklupti asmeninių nesėkmių ar piktų likimo išdaigų.

Jei pasirinkimo laisvė teoriškai yra suteikta, o praktiškai nepasiekiama, *beviltiškumo* skausmą dengs *nelemtumo* gėda – juk kasdien tikrinamas gebėjimas susidoroti su gyvenimiškais iššūkiais ir yra tos dirbtuvės, kuriose formuojami arba naikinami individų pasitikėjimas savimi ir jų žmogiškojo orumo bei savigarbos jausmai. Antra vertus, be kolektyvinio draudimo vargu ar bus akstinas politiniam aktyvumui, ir tikrai nebus paskatų dalyvauti demokratiniame rinkimų rituale, nes vargu ar išganymas ateis iš politinės valstybės, kuri nėra *socialinė* valstybė ir nenori tokia būti. Jei nebus socialinių teisių *visiems*, daug ir vis daugiau žmonių suvoks, kad jų politinės teisės yra bevaisės ir nevertos dėmesio. Politinės teisės reikalingos tam, kad būtų įtvirtintos *socialinės* teisės, socialinės teisės yra būtinos, tam, kad veiktų *politinės* teisės. Šiedviem

teisėms, kad išliktų, reikia vienoms kitų; šis išlikimas gali būti pasiektas tik bendromis pastangomis.

Socialinė valstybė yra naujausias modernus bendruomenės idėjos įkūnijimas, t. y. joje instituciškai modernia forma įsikūnija idėja, kad bendruomenė – tai abstrakti, įsivaizduojama visuma, kurioje susipina savitarpio priklausomybė, savitarpio įsipareigojimai ir solidarumas. Socialinės teisės – teisės į pagarbą ir orumą – susieja šią įsivaizduojamą visumą su kasdiene jos narių tikrove ir pakloja šiam vaizduotės produktui tvirtus gyvenimiškos patirties pamatus; šios teisės tuo pat metu liudija tikrumą ir realumą *tiek* savitarpio pasitikėjimo, *tiek* pasitikėjimo bendruoju instituciniu tinklu, remiančiu ir įtvirtinančiu kolektyvinį solidarumą.

„Priklausymo" jausmas reiškia pasitikėjimą nauda, kurią teikia žmogiškasis solidarumas, bei institucijomis, kylančiomis iš šio solidarumo ir žadančiomis jam tarnauti bei užtikrinti jo patikimumą. Visos šios tiesos buvo išsakytos Švedijos socialdemokratų 2004 metų programoje:

> „Ateina laikas, kai kiekvienas iš mūsų tampa pažeidžiamas. Mums reikia vieniems kitų. Mes gyvename čia ir dabar, kartu su kitais, nuolat kintančiame pasaulyje. Visi būsime turtingesni, jei visi veiksime bendrai ir niekas nebus paliktas nuošalyje. Visi būsime stipresni, jei saugumas bus užtikrintas visiems, o ne vien keletui."

Kaip tilto keliamoji galia yra matuojama ne vidutiniu jį laikančių polių stiprumu, bet silpniausiojo iš polių stiprumu, ir didėja didėjant pastarajam, taip ir visuomenėje esantis pasitikėjimas ir ištekliai yra matuojami jos silpniausių dalių saugumu, turimais ištekliais ir pasitikėjimu savimi, jie auga pastariesiems augant. Priešingai nei teigia „trečiojo kelio" gynėjai, socialinis teisingumas ir ekonominis efektyvumas, ištikimybė socialinės valstybės tradicijoms ir pajėgumas greitai modernizuotis (svarbiausia, beveik ar visiškai nekenkiant socialinei sanglaudai ir solidarumui), neprieštarauja vieni kitiems. Priešingai, Šiaurės šalių socialdemokratinė praktika aiškiai parodo ir įrodo, jog „siekis didesnės socialinės sanglaudos visuomenėje yra būtina sąlyga tam, kad būtų visuotinai pritariama modernizacijai."[17]

Priešingai skubotiems nekrologams, rašinėjamiems „trečiojo kelio" skelbėjų ir šauklių, skandinaviškasis modelis šiandien nėra tik praeities bei sudužusių vilčių palikimas, jis nėra vien projektas, bendru sutarimu atmetamas kaip nebegaliojantis. Kokie svarbūs ir kokie gyvybingi yra jį pagrindžiantys principai, kokios didelės jo galimybės uždegti žmonių vaizduotę ir įkvėpti juos veikti, rodo nesenai atsiradusių ar prisikėlusių socialinių valstybių triumfas Venesueloje, Bolivijoje, Brazilijoje ar

[17] Žr. *Sweden's New Social Democratic Model*, Compass, 2005, p. 32.

Čilėje, laipsniškai, tačiau nenuilstamai keičiantis politinį kraštovaizdį ir žmonių nuotaikas lotyniškoje Vakarų pusrutulio dalyje, turintis visus „smūgio kaire ranka“ požymius, dėl kurio, kaip pastebėjo Walteris Benjaminas, žmonijos istorijoje įvyksta visos lemtingos permainos. Kad ir kaip sunku kasdienėje vartotojiškos rutinos tėkmėje būtų suvokti šią tiesą, vis dėlto tai tiesa.

Siekiant išvengti nesusipratimų, tebūnie aišku, jog „socialinė valstybė“ vartotojų visuomenėje nėra nei laikoma, nei praktikuojama kaip alternatyva vartotojų pasirinkimo principui – lygiai taip, kaip ji nebuvo ir neveikė kaip alternatyva „darbo etikai“ gamintojų visuomenėje. Šalys, kuriose įtvirtinti socialinės valstybės principai ir institucijos, demonstruoja įspūdingą vartojimo lygį, kaip ir šalys, kuriose buvo įtvirtinti socialinės valstybės principai ir institucijos, gamintojų visuomenėje buvo klestinčios pramonės šalimis...

Socialinės valstybės prasmė vartotojų visuomenėje, kaip ir gamintojų visuomenėje, – teikti apsaugą nuo „šalutinės žalos“, kurią sukeltų visuomenės gyvenimą vedantis principas, jei nebūtų prižiūrimas, kontroliuojamas ir varžomas. Jos tikslas – saugoti visuomenę nuo gausėjančių vartotojiškumo „šalutinių aukų“: atskirtųjų, atstumtųjų, užklasio. Jos užduotis yra išgelbėti žmogiškąjį solidarumą nuo erozijos, o etinės atsakomybės jausmus – nuo išnykimo.

Neoliberali ataka prieš socialinės valstybės principus Britanijoje buvo išpopuliarinta Margaret Thatcher šūkiu, kone pažodžiui cituojančiu reklaminį vartojimo rinkos vadovėlį, išties maloniai skambančiu kiekvieno vartotojo ausiai: „Noriu pasirinkto daktaro pasirinktu laiku“ (*I want a doctor of my choice, at the time of my choice*). Po Margaret Thatcher buvusios torių vyriausybės ištikimai sekė jos nustatytuoju modeliu – tai matyti Johno Majoro „piliečių teisių chartijoje“, iš naujo apibrėžusioje nacionalinės bendruomenės narius kaip patenkintus klientus.

Neoliberaliąją „egoizmo santvarką“ konsolidavo ir „Naujųjų leiboristų“ administracija, dangstydamasi kodiniu pavadinimu – „modernizacija“. Bėgant metams tik keletui objektų, kurie anksčiau išvengdavo suprekinimo, pavyko ištrūkti iš „modernizacijos“ įkarščio nesužalotiems, jei apskirtai bent vienam tai pavyko. Stingant vis dar nepaveiktų objektų (t. y. gyvenimo sričių, kurių dar nepalietė vartojimo rinkos), vakar „modernizuota“ aplinka, įsileisdama vis daugiau privataus kapitalo ir dar daugiau rinkos konkurencijos, tapo naujų modernizavimo raundų objektu. „Modernizacija“, užuot buvusi vienkartinė operacija, virto nuolatine socialinių ir politinių institucijų būsena, vis labiau naikinančia trukmės bei ilgalaikio apdairumo vertę ir stiprinančia netikrumo, laikinumo ir „nuolatinės parengties“ atmosferą, taip būdingą prekių rinkoms.

Be abejonės, tai buvo didžiausia paslauga, vyriausybės padaryta neoliberaliajai revoliucijai ir neginčijamai „nematomos rinkos rankos“ valdžiai („nematomos“, nes išvengiančios visų bandymų ją stebėti, spėti ar numatyti jos judėjimą, o ką jau kalbėti apie bandymus jį kreipti ir koreguoti; „rankos“, apie kurią svajoja kiekvienas pokerio žaidėjas, teisingai laikydamas ją nenugalima). Nepaisant kiekvieno iš jų specifinių bruožų, vienas po kito sekantys modernizacijos priepuoliai padarė nematomą ranką dar labiau nematomą, dar saugiau įkurdindami ją vietose, kurių nepasiekia egzistuojantys politinės, viešosios ir demokratinės intervencijos įrankiai.

Paradoksalu (nors, galų gale, ne taip jau paradoksalu), kad ryškiausiu šalutiniu šios vyriausybinės veiklos nuostoliu virto pati politiškumo sfera, kurią negailestingai susiaurino ir išsekino vis didėjantis anksčiau politiškai valdytų ir administruotų funkcijų „subsidiarizavimas“ ir „perdavimas kitoms“, atvirai nepolitiškoms, rinkos jėgoms. Ekonomikai visu greičiu dereguliuojantis ir privatizuojantis, nominaliai valstybės valdytam turtui palaipsniui slystant iš politinės priežiūros, įšaldant kolektyviniams poreikiams skirtus individualius mokesčius ir tuo būdu mažinant šiems poreikiams atliepti reikalingus kolektyviai valdytus resursus, visa paaiškinantis ir visa atleidžiantis burtažodis „Nėra alternatyvų“ (dar vienas Margaret Thatcher palikimas)

nesulaikomai virto (tiksliau, buvo paverstas) save išpildančia pranašyste.

Šis procesas buvo kruopščiai tirtas, jo kryptis kruopščiai dokumentuota, tad nėra prasmės darsyk kartoti to, kas yra viešai žinoma ar bent jau galėjo tapti viešai žinoma, skyrus nors truputėlį dėmesio. Tai, ko visuomenė nepastebėjo, nors tai nusipelno ypatingo dėmesio, yra vaidmuo, kurį beveik visos „modernizuojančios" priemonės vaidina *dar ir šiandien ardydamos ir trupindamos socialinius saitus ir bendruomeninę sanglaudą* – būtent tas vertybes, kurios įgalintų Britanijos vyrus ir moteris priimti ir įveikti senus ir naujus, buvusius ir būsimus vartotojiško *„pensée unique"* iššūkius.

Tarp daugybės nuostabių ir ne tokių nuostabių idėjų, dėl kurių bus prisimenama Margaret Thatcher, buvo ir atradimas, kad visuomenė neegzistuoja: „Nėra tokio dalyko kaip ‚visuomenė'... Yra tik individai ir šeimos", – skelbė ji. Tačiau prireikė gerokai daugiau jos ir jos sekėjų pastangų paverčiant šį įmantrų Thatcher prasimanymą beveik tiksliu aprašymu realaus pasaulio, jo gyventojų patiriamo *iš vidaus*.

Nesuvaldomo, individualaus ir individualizuojančio vartotojiškumo triumfas prieš „moralią ekonomiką" (*moral economy*) ir socialinį solidarumą nebuvo iš anksto nulemtas. Visuomenė negalėjo būti sumalta į pavienius individus ir (birias) šeimas, jei Thatcher prieš tai nebūtų

pastačiusi malūno. O jis nebūtų pastatytas, jei jai nebūtų pavykę palaužti savigynos; palaužti susivienijimų tų, kuriems reikėjo kolektyvinės gynybos; atimti iš jų didžiumą resursų, kuriais jie galėjo pasinaudoti kolektyviai atgaudami individualiai prarastas jėgas; griežtai apriboti „savi-“ ir „valdymo“ dėmenis savivaldos praktikoje; paversti daugybę nesavanaudiško solidarumo apraiškų baustinais nusikaltimais; „dereguliuoti“ fabrikų ir biurų, kadaise buvusių socialinio solidarumo šiltnamiais, personalo ir paversti jo sankaupa įtarių individų, besigrumiančių tarpusavyje pagal principą „kiekvienas už save, o paskutinį griebia velnias“, kaip kad televizijos laidose *Big Brother* ar *The Weakest Link*; arba išdidžių piliečių visuotines teises į socialinę apsaugą galutinai paversti stigmomis, ženklinančiomis tinginius ir atstumtuosius, kurie smerkiami dėl to, kad gyvena „už mokesčių mokėtojų pinigus“. Thatcher inovacijos ne tik pergyveno ilgus vėlesnių vyriausybių valdymo metus – jomis retai kada buvo abejojama ir, apskritai paėmus, jos buvo neliečiamos.

Politikos kalboje taip pat išliko bei su nauja jėga sugrįžo daugybė Thatcher sukurtų inovacijų. Šiandien, kaip ir prieš dvidešimt metų, Britanijos politikų žodynas apie individus ir jų šeimas kalba tik kaip apie pareigų subjektus ir teisinių procedūrų objektus, tuo tarpu apie „bendruomenes“ kalbama daugiausiai kaip apie vietas, kuriose, vyriausybės nurodymu, „didžiajai visuomenei“

nerūpinčios problemos sprendžiamos namudiniais būdais (pavyzdžiui, problemos, kylančios tiems, kurie turi psichinę negalią ir kuriais menkai rūpinasi valstybinė sveikatos apsaugos sistema; arba problemos, kurios kyla norint sulaikyti nuo „nuslydimo“ į šunybes nedirbančius ar atsitiktinai uždarbiaujančius, menko išsilavinimo bei neperspektyvius jaunuolius).

Metams bėgant ir vis daugiau vandens nutekant, vyresniojo amžiaus žmonės vis labiau pamiršta pasaulį, buvusį iki Thatcher revoliucijos, o jaunesnieji jo apskritai nėra patyrę. Tiems, kas pamiršo ar niekuomet neragavo gyvenimo tame kitokiame pasaulyje, išties atrodo, jog nėra alternatyvų dabartiniam pasauliui... ar veikiau visos alternatyvos tapo tiesiog nebeįsivaizduojamos.

Kai kurių entuziastingų naujųjų tendencijų stebėtojų džiaugsmui, tuštumą, atsiradusią piliečiams masiškai pasitraukus iš dar išlikusių politinių kovų lauko ir persikūnijus į vartotojus, užpildė pabrėžtinai nešališkas ir griežtai nepolitiškas „vartotojiškas aktyvizmas“.

Visgi keblumas tame, jog šis pokytis nepagausina „socialiai atsakingų“ vyrų ir moterų, įsitraukusių į viešuosius reikalus (t. y. tų, kurie turi polio piliečiams būdingų bruožų). Naujasis aktyvizmas įtraukia mažesnę elektorato dalį, nei šiuolaikinių rinkimų kampanijų įkarštyje galėtų mobilizuoti ortodoksinės politinės partijos, iš

kurių nebesitikima (jei jomis dar apskritai tikima), kad jos atstovaus ribotiems savo rinkėjų interesams ir šitaip praras visos visuomenės palankumą. Kaip įspėja Frankas Furedi, „vartotojų aktyvizmas tarpsta apatijos ir socialinio pasyvumo sąlygomis". Tačiau ar jis kovoja su plintančia politine apatija? Ar jis teikia priešnuodį naujajam visuomeniniam pasyvumui kadaise bendrais laikytų dalykų atžvilgiu? Reikia aiškiai suvokti, sako Furedi, kad

> „vartotojiška atstovaujamosios demokratijos kritika yra fundamentaliai antidemokratiška. Ji remiasi prielaida, jog niekieno nerinkti individai, turintys aukštą moralinį tikslą, turi didesnę teisę veikti visuomenės naudai nei politikai, išrinkti netobulame politiniame procese. Kovotojai už aplinkosaugą, kildinantys savo įgaliojimus iš pasirinktų palaikymo grupių tinklo, atstovauja gerokai mažesniam šalininkų būriui nei išrinktasis politikas. Sprendžiant iš jo [aktyvizmo] politinės biografijos, vartotojų aktyvizmo atsakas į realią demokratinės atskaitomybės problemą yra jos vengimas apskritai, renkantis paprasčiausią interesų grupės lobizmą."[18]

„Beveik neabejotina, jog vartotojų aktyvizmo augimas yra susijęs su tradicinių politinio dalyvavimo ir socia-

[18] Frank Furedi, 'Consuming Democracy: activism, elitism and political apathy', *www.geser.net/furedi.html.*

linio įsipareigojimo formų nuosmukiu“, – iš kruopščiai dokumentais paremtų savo tyrimų sprendžia Furedi. Visgi abejotina, ar jis [aktyvizmas] sugrąžina socialinius įsipareigojimus, suteikdamas jiems naują formą – tokią, kuri pasirodytų galinti taip pat efektyviai pakloti socialinio solidarumo pamatus, kaip tai darė „tradicinės formos“, nepaisant plačiai pagarsėjusių jų trūkumų.

„Vartotojų aktyvizmas“ yra augančio nusivylimo politika simptomas. Cituojant Neilą Lawsoną, „kadangi nebėra prie ko grįžti, atrodo, jog žmonės apskritai atsisakė kolektyvizmo sampratos, o kartu bet kokios demokratinės visuomenės pojūčio, ir atsigręžė į rinką (pridurčiau, ir į savo pačių vartojimo gebėjimus bei praktiką) kaip aprūpinimo šaltinį.“[19]

Įrodymai išties vis dar dviprasmiški. 2005-ųjų rinkiminės kampanijos pradžioje atlikta apklausa rodo, jog „priešingai paplitusiai nuomonei, Britanijos visuomenė nėra abejinga politikai. Tokia išvada peršasi iš naujos Rinkimų komisijos ir „Hansard Society“ pateiktos ataskaitos, tvirtinančios, jog 77 procentai MORI apklaustųjų domėjosi valstybinės svarbos problemomis.“[20] Tačiau iškart priduriama, kad „tokį bendrą domėjimosi lygį reikia lyginti su 27 procentų mažuma, jaučiančia, jog

[19] Neil Lawson, *Dare More Democracy*, Compass, *c.*2000, p. 18.
[20] Žr. *www.politics.co.uk* (prieiga 2005.03.01).

jie išties gali dalyvauti diskusijose dėl šalies valdymo." Sprendžiant iš precedentų, galima spėti (kaip parodė po apklausų vykę rinkimai, toks spėjimas būtų teisingas), kad tikrasis žmonių, galiausiai ateinančių prie rinkiminių urnų, skaičius atsiduria kažkur tarp šių dviejų skaičių, priartėdamas prie mažesniojo iš jų.

Savo domėjimąsi tuo, ką pirmųjų spaudos puslapių antraštės ar „naujausios TV žinios" skelbia esant „valstybinės svarbos dalykais", deklaruoja gerokai daugiau žmonių, nei išties pasivargina nueiti į balsavimo apylinkę ir atiduoti savo balsą už vieną iš siūlomų politinių partijų.

Maža to, kadangi persisotinusioje informacija visuomenėje antraštės labiausiai (ir efektyviausiai!) prisideda prie to, kad ištrintų iš publikos atminties vakarykštes antraštes, visi klausimai, pristatomi antraštėse kaip „visuomenės interesas", teturi menkutes galimybes išgyventi nuo paskutinės visuomenės nuomonės apklausos dienos iki artimiausių rinkimų dienos. Svarbiausia tai, jog šiedu dalykai – domėjimasis „valstybinės svarbos klausimais", matomais televizijoje ar pirmuosiuose dienraščių puslapiuose, ir dalyvavimas išlikusiuose demokratiniuose procesuose – puantilistinio laiko eroje daugybėje vartotojais virtusių piliečių protų tiesiog nesusilieja į vieną. Antrasis dalykas – ilgalaikė investicija, reikalaujanti laiko subręsti – neatrodo esantis relevantiškas atsakymas į

pirmąjį – eilinį „informacinės pramogos“ (*infotainment*) įvykį be šaknų praeityje ir be atramos ateityje.

2004 m. kovo 23 d. *Guardian Student* internetinis tinklalapis pateikė informaciją, jog, „pasak *Lloyds TSB/Financial Mail on Sunday Student Panel,* trys ketvirčiai (77 procentai) universitetų pirmakursių nėra suinteresuoti dalyvauti politiniuose protestuose <...>, tuo tarpu 67 procentai fuksų mano, kad studentiški protestai nėra efektyvūs ir nieko nekeičia.“ Jis cituoja Jenny Little, studentų puslapio laikraštyje *Financial Mail on Sunday* redaktorę: „Šiandien studentai privalo susidoroti su daugeliu dalykų – spaudimu gauti gerą diplomą, dirbti dalį dienos tam, kad išlaikytų save ir įgytų darbo patirties, užtikrinančios, kad jų CV išsiskirs iš minios <...> Taigi nenuostabu, kad politika nukrenta į šios kartos interesų stirtos apačią, nors, rimtai kalbant, ji niekuomet nebuvo svarbesnė nei dabar.“

Studijoje, skirtoje politinės apatijos fenomenui, Tomas DeLuca teigia, jog apatija nėra savaiminė problema, tai „veikiau nuoroda į kitas problemas – į tai, kiek esame laisvi, kiek galios realiai turime, už ką išties galime būti laikomi atsakingais ir ar deramai su mumis elgiamasi <...> Ji [apatija] nurodo į sąlygas, kuriose kenčiama.“[21]

[21] Žr. Tom DeLuca, *The Two Faces of Political Apathy*, Temple University Press, 1995.

Politinė apatija „yra sąmonės būklė ar politinė lemtis, sukelta jėgų, struktūrų, institucijų ar elito manipuliacijų, kurias menkai tegalime kontroliuoti ir apie kurias nedaug težinome." DeLuca išsamiai tiria visus šiuos veiksnius, norėdamas nutapyti tikrovišką portretą to, ką jis vadina „antruoju politinės apatijos veidu"; pasak daugybės politologų, „pirmasis veidas" – tai akivaizdus pasitenkinimas esama dalykų padėtimi bei naudojimasis teise laisvai rinktis, o kalbant bendriau (kaip rašoma klasikinėje Bernardo Berelsono, Paulo Lazarsfeldo ir Williamo McPhee 1954-ųjų studijoje *Balsavimas*, vėliau savaip atkartotoje Samuelio Huntingtono) – tai fenomenas, „naudingas demokratijai" (*good for democracy*), nes jis „padaro, kad masinė demokratija veiktų".

Tačiau norint visiškai atkoduoti socialines tikroves, kurioms suprasti raktą duoda ir apie kurias signalizuoja didėjanti politinė apatija, reikia žvelgti dar giliau nei „antrasis veidas", kuris pats, kaip teisingai teigia Tomas DeLuca, pernelyg dažnai lieka nepastebėtas ar vien tik atsainiai apmetamas populiariausių (*mainstream*) politologų. Reikėtų prisiminti ankstesnę „demokratijos" reikšmę, kadaise buvusią kovos šūkiu būtent tų „beteisių ir kenčiančių masių", kurios šiandien kratosi savo sunkiai iškovotų rinkimų teisių. Visų pirma jos yra vartotojai ir tik labai nutolusioje antroje vietoje – piliečiai (jei apskritai jais yra). Norint išties tapti pirmaisiais, reikia

atitinkamo nuolatinio budrumo ir pastangų, kurios beveik nepalieka laiko veiklai, kurion kviestų buvimas antraisiais.

Prahos kino mokyklos studentai Filipas Remunda ir Vítas Klusákas, remiami Čekijos kultūros ministerijos, neseniai prodiusavo ir režisavo filmą „Čekiška svajonė“, visiškai nepanašų į kitus filmus: tai veikiau didžiulis socialinis eksperimentas nei dokumentinis filmas, tai bandymas atvaizduoti socialinę tikrovę, kurioje taip pat gali suvešėti fikcijos, tarpstančios liūdnai pagarsėjusiuose televiziniuose „realybės šou“.

Visą šalį apėmusioje intensyvioje reklaminėje kampanijoje Remunda ir Klusákas paskelbė, jog netrukus bus atidarytas naujas prekybos centras. Pati kampanija, suplanuota ir įvykdyta pasamdytos ryšių su visuomene kompanijos, buvo rinkodaros meno šedevras. Ji prasidėjo nuo gandų apie tariamai itin slepiamą paslaptį: paslaptinga, nepaprasta vartojimo šventykla, šiuo metu statoma nenurodomoje vietoje, netrukus atvers duris klientams. Tolesniuose etapuose kampanija sąmoningai ir sėkmingai ardė ir žlugdė žiūrovų apsipirkimo/vartojimo rutiną, kviesdama juos apgalvoti kasdienius monotoniškus apsipirkimo veiksmus, paversdamos šią iki tol nenagrinėtą ir įprastinę veiklą apmąstymų objektu. To buvo siekiama provokuojant reklaminės kampanijos

„taikinius“ stabtelti ir susimąstyti, taip pat šūkiais „liaukitės leidę pinigus!“ ar „nepirkite“ užsimenant apie tai, jog atėjo laikas *atidėti* (kaip neįprasta!) savo pasitenkinimą, taip pat palaipsniui kaitinant smalsumą ir jaudulį, nutekinant vis daugiau gardžių informacijos kąsnelių apie tai, kas laukia sutikusiųjų atidėti savo geismų patenkinimą iki paslaptingojo naujojo prekybos centro atidarymo. Prekybos centras, jį valdanti kompanija, pasidabinusi logotipu, bei stebuklai, kuriuos ši kompanija ruošėsi pateikti, buvo gryni filmo kūrėjų fantazijos vaisiai. Tačiau jų sukeltas jaudulys ir aistra buvo pakankamai tikri.

Paskirtąjį rytą numatytoje vietoje, galiausiai atskleistoje šimtuose visame mieste iškabinėtų plakatų, susirinko tūkstančiai vartotojų, pasirengusių veiksmui; susirinko vien tam, kad pamatytų didelį plotą neprižiūrėtos, peraugusios ir nepjautos vejos su spalvingo, puošnaus pastato kontūrais kitame jos gale. Kiekvienam iš tūkstančių nekantrių klientų žūtbūt bandant pasiekti vartus anksčiau nei kiti, minia šnopuodama bėgo per pievą vien tam, kad pasiektų didžiulių, akivaizdžiai tam kartui surinktų pastolių palaikomą, išpieštą fasadą, už kurio nebuvo nieko, tik tokios pat nenupjautos, neprižiūrėtos, peraugusios žolės plotas...

Kaip lygiai prieš pusę šimto metų pranašiškos vizijos blyksnyje pastebėjo Güntheris Andersas:

„Berods teisinga sakyti, jog niekas neapibūdina mūsų, dabarties žmonių, geriau nei nepajėgumas mąstyti „aktualiai" (*up to date*) apie mūsų produktų pažangą, t. y. kontroliuoti mūsų pačių kūrybos ritmą ir ateityje (kurią mes vadiname savo „dabartimi") susigrąžinti viešpatavimą įrankiams, kurie dabar viešpatauja mums... Nėra visiškai neįmanoma, kad mes, gaminantys šiuos produktus, esame ties riba, kai sukursime pasaulį, kurio nebegalėsime suvaldyti ir kuris visiškai pranoks mūsų „supratimo" galias, mūsų vaizduotę ir emocinę ištvermę, o taip pat jis pranoks mūsų atsakomybės mastą."[21]

[22] Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen*; čia cituojama iš prancūziško vertimo *L'Obsolescence de l'homme. Sur l'âme à l'époque de la deuxième révolution industrielle*, Éditions Inrea, 2001, p. 30, 32.

svetimų kalbų žodžių ir posakių žodynėlis

ad calendas graecas (*lot.*) – iki graikiškų kalendų; kalendomis buvo vadinamos romėnų kalendoriaus pirmosios mėnesio dienos, graikų kalendoriuje tokių dienų nebuvo, taigi posakis reiškia: niekada

ad hoc (*lot.*) – šiuo atveju, šiuo tikslu

amoureux (*pranc.*) – įsimylėjėlis

ancien régime (*pranc.*) – senasis režimas, Prancūzijos santvarka iki revoliucijos

blasé (*pranc.*) – atbukęs

bona fide (*lot.*) – geru pasitikėjimu, t. y. pasitikėdamas, visai atvirai, sąžiningai, be jokio kėslo

carpe diem (*lot.*) – skink dieną

cogito (*lot.*) – mąstau

de facto (*lot.*) – faktiškai, iš tikrųjų

de jure (*lot.*) – teisiškai, formaliai

doxa (*gr.*) – nuomonė

en masse (*pranc.*) – masiškai, kartu

experimentum crucis (*lot.*) – lemiamas eksperimentas, patvirtinantis arba atmetantis hipotezę

homo consumens (*lot.*) – vartojantis žmogus

homo eligens (*lot.*) – besirenkantis žmogus

ils (et elles, bien sûr) ne regrettent rien (*pranc.*) – jie (žinoma, ir jos) dėl nieko neapgailestauja
jouissance (*pranc.*) – malonumas, pasitenkinimas
jus (*lot.*) – teisė
memento mori (*lot.*) – atmink, kad mirsi
modus operandi (*lot.*) – veikimo būdas
pars pro toto (*lot.*) – dalis vietoj visumos
passés (*pranc.*) – praėję
pensée unique (*pranc.*) – vienintelis [įmanomas] mąstymo būdas; ši frazė neoliberalizmo kritikų naudojama pastarojo pretenzijoms į hegemoniją apibūdinti; pasak jų, neoliberalizmas skelbiasi esąs vienintelis įmanomas mąstymo būdas
plus ça change, plus c'est la même chose (*pranc.*) – kuo labiau tai kinta, tuo labiau lieka tas pat
raison d'être (*pranc.*) – egzistavimo prasmė, pagrindas
séance (*pranc.*) – spiritizmo seansas
sine qua non (*lot.*) – būtinas, būtina
soi-dissant (*pranc.*) – vadinamieji
utere et abutere (*lot.*) – naudoti ir piktnaudoti
versus (*lot.*) – prieš

Aitkenhead, Decca 114–115
Althusser, Louis 99
Anders, Günther 109–111, 114, 268
Appiah, Kwame Anthony 198
Aristotelis 81
Aubert, Nicole 63, 126, 169–170, 172–173
Auletta, Ken 240–244

Bachtin, Michail 139
Banfield, Edward 241
Bateson, Gregory 230
Baudrillard, Jean 32, 197
Belk, Russell A. 250
Benjamin, Walter 66, 256
Bentham, Jeremy 133
Berelson, Bernard 266
Bertman, Stephen 62, 190
Beveridge, lordas 252
Blair, Tony 196
Boltanski, Luc 22
Bourdieu, Pierre 7, 164, 234
Brewer, John 46
Brodskij, Josif (Joseph Brodsky) 203
Bronson, Po 23
Bush, George 21, 196
Butler, Samuel 85, 233

Calvino, Italo 72
Campbell, Colin 53, 216
Carlyle, Thomas 31
Castells, Manuel 192–193
Cheney, Dick 149
Chiapello, Eve 22
Christie, Nils 238
Clarke, Charles 14–15
Cohen, Stanley 211
Cook, Derek Thomas 104, 119

Dean, Jodi 195
DeLuca, Tom 265–266
Descartes, René 36
Douglas, Mary 56, 153
Dowling, Colette 95–96

Dunn, John 251
Durkheim, Émile 108, 141, 161, 165

Ehrenberg, Alain 171
Elias, Norbert 136
Elliott, Anthony 183
Enriquez, Eugène 10
Eriksen, Thomas Hylland 75–77, 80, 189

Ficino, Marsillio (lot. Marsilius Ficinus) 81
Finkielkraut, Alain 229
Foucault, Michel 137
Frank, Thomas 194
Freud, Sigmund 83, 129–132, 136, 161
Furedi, Frank 262–263

Gallie, W. B. 223
Gamble, Jim 11
Gans, Herbert J. 221
Gaulejac, Vincent de 155
Giddens, Anthony 43
Greer, Germaine 18,29

Habermas, Jürgen 18
Haeckel, Ernst 120
Hegel, G. W. F. 133,138
Hobbes, Thomas 97, 131, 161, 164
Hochschild, Arlie Russell 22, 95–96, 216, 218, 251
Hostyński, Lesław 185
Huntington, Samuel 266

Jauréguiberry, Francis 207–208
Jay, Martin 213, 215

Keane, Jonathan 34, 187
Klima, Ivan 44–45
Klusák, Vít 267
Kracauer, Siegfried 17–18, 66, 68, 205
Kundera, Milan 154–155

Lardellier, Pascal 186
Lasch, Christopher 197–198
Lash, Scott 192–193
Latour, Bruno 31
Lawson, Neil 263
Layard, Richard 86–87
Lazarsfeld, Paul 266
Levinas, Emmanuel 97, 162–164, 166–167
Little, Jenny 265
Livingstone, James 215
Løgstrup, Knud 162–164
Lövy, Michael 66

Maffesoli, Michel 63–64
Major, John 257
Martin, Bill 79
Marx, Karl 30, 94, 158
Maslow, Abraham 87
Mathiesen, Thomas 93
McPhee, William 266
Mead, Lawrence B. 247–249
Merton, Robert 214
Milton, John 81
Mort, Frank 97
Mrożek, Sławomir 204
Munro, Rolland 81
Myrdal, Gunnar 238–239

Nietzsche, Friedrich 112

Orwell, George 213
Oswald, Andrew 87

Parsons, Talcott 92, 179
Pascal, Blaise 173
Pissarro, Camille 69
Polanyi, Karl 30
Proust, Marcel 66–69

Rabelais, François 85
Rae, Corrine Bailey 28–29
Ramonet, Ignazio 76
Remunda, Filip 267
Renan, Ernest 136
Ritzer, George 101

Roosevelt, Franklin Delano 253
Rorty, Richard 133
Rosenzweig, Franz 65
Rousseau, Jean-Jacques 138

Sarkozy, Nicolas 15
Schmitt, Carl 121,220
Seiter, Ellen 156
Sennett, Richard 234
Seurat, Georges 69
Shresta, Nandy R. 250
Signac, Paul 69
Simmel, Georg 28, 37,
80–82, 121
Sisley, Alfred 69
Slater, Don 26, 61, 178
Stasiuk, Andrzej 188, 204

Šestov, Lev 187

Tarkowska, Elżbieta 190
Thatcher, Margaret 257–261
Toffler, Alvin 186
Trentmann, Frank 46, 100

Utrillo, Maurice 69

Veblen, Thorstein 60

Warhol, Andy 142
Weber, Max 48, 54–56, 178

Modernybės krizė ir nejautros epocha, arba Gyvenimas pagal Zygmuntą Baumaną

Leonidas Donskis

Apgautasis paverčiamas daiktu.

Michailas Bachtinas

Gyvenimo vertės ir prasmės pojūčių nunykimas, arba Kodėl mes visi esame savojo gyvenimo menininkai ir kūrėjai

Mes gyvename visuotinio skubėjimo ir visuotinės infliacijos epochoje. Kas geriausiai apibūdintų mūsų gyvenamą laiką? Turbūt skuba ir neturėjimas laiko gyventi bei džiaugtis kasdienybe. Daugelio darbų dirbimas vienu metu. Nuolatinis užimtumas ir neturėjimas laiko nei sau, nei mylimoms knygoms, nei draugams ir artimiesiems.

Mes viską darome greitai. Greiti dalykai yra menkaverčiai – pavyzdžiui, greitas maistas. Ne veltui vienas pačių įdomiausių antiglobalistinių kultūrinių sąjūdžių nūdienos Europoje yra Giacomo Moioli'o sukurtas tarptautinis sąjūdis „Lėtas maistas" (*Slow Food International*). Kartu tai ir greitas bei lengvas vartojimas – įskaitant ir meno kūrinių vartojimą. Greitas skaitymas. Greitas rašymas. Greitas kalbėjimas – juk lėtas kalbėjimas vis pamąstant gali nusibosti laiko neturinčiai TV žiūrovų auditorijai arba publikai. Greitas bendravimas, neišskiriant ir artimųjų bei draugų.

Sykiu tai infliacijos metas. Mūsų akyse sparčiai ir nuolat nuvertėja viskas. Nuvertėja pinigai, sąvokos, žodžiai, priesaikos ir rekomendaciniai laiškai – kažkada jie buvo rašomi itin retai, puikiai suvokiant savojo žodžio ir reputacijos vertę, o šiandien jais švaistomasi į kairę ir į dešinę. Nuvertėja moksliniai straipsniai ir knygos, į kurių kokybę bei turinį vis mažiau besigilinama. Visa tai paprasčiausiai suskaičiuojama, o ne skaitoma. Akyse nuvertėja architektūra ir meno kūriniai, kurių vertę vis dažniau nustato pati vulgariausia pinigų kalba ir finansinė galia.

Vakarų pasaulio universitetuose mokslinė kūryba šiandien skaičiuojama it masinės gamybos produktai. Tai – globali tendencija. Kažkada Europoje pakako vieno ar poros gerų straipsnių rimtame mokslo žurnale, kad žmogus gautų akademinę poziciją prestižiniame universitete. Šiandien viskas matuojama publikacijų šūsnimis ir ženklų skaičiais, bet ne turiniu, idėjomis ar jų tarptautine sklaida. XX a. pirmojoje pusėje tokie mąstytojai kaip Otto Weiningeris ar Ludwigas Wittgensteinas galėjo viena knyga pakeisti visą Europos intelektinį gyvenimą ar bent jau mesti jam rimtą iššūkį. Šiandien jiems niekas nesuteiktų akademinės pozicijos nei Vakaruose, nei Rytų Europoje – mat neproduktyvūs žmonės. Per lėtai ir per mažai rašė.

Džiaugiamės pasiekę finišo tiesiąją ir sėkmingai įveikę distanciją. Tik nesusimąstome, kad mūsų gyvenimas tą akimirką suvedamas į distancijos įveikimą, nuoširdžiai įtikėjus, kad visa

gyvenimo vertė ir prasmė slypi startiniame jaudulyje ir finišavime. O gal viskas yra priešingai? Gal vertingiausia būtent tai, ko mes nebepastebime ir nebefiksuojame bėgdami – akimirkos ir epizodai, žvilgsniai ir veidai? Ir kodėl mes nesusimąstome apie tai, ar apskritai verta bėgti? Šį moderniosios civilizacijos primestos beprasmybės ir dvasinės tuštumos pojūtį genialiai atvėrė JAV kino režisieriaus ir aktoriaus Sydney'aus Pollacko 1969 metais sukurtas filmas *They Shoot Horses, Don't They?* (Lietuvoje rodytas kaip *Nuvarytus arklius nušauna, tiesa?*)

Ko čia daugiausia? Globalizacijos sąlygoto visuotinio vertės ir prasmės pojūčio praradimo, vertę ir prasmę siejant tik su galia, sėkme, matomumu, intensyvumu ir greitu pripažinimu? Ar kraštutinės kapitalizmo formos su jai būdinga brutalybe ir apskritai moderniąja barbarybe, visą meną ir kultūrą redukuojant į rinką? Ar pokomunistinių visuomenių mitologizuotos sąmonės su jos apverstu marksizmu, kuris rimtai netraktuoja nieko, kas nesusiję su rinka ir finansine galia? Ar mūsų neeksploatuoja pačių džiaugsmingai prisiimtas gyvenimo būdas, kurį fatalistiškai laikome kažkuo, kam neįmanoma pasipriešinti ir kas susiję su pačia laiko dvasia?

Tuo pat metu būtina sugrąžinti lėtą geros literatūros skaitymą nuolat sugrįžtant prie didžiųjų tekstų; pakartotinį mėgstamų spektaklių ir filmų žiūrėjimą; lėtą bendravimą su draugais ir šeimos nariais. Reiktų neskubant mėgautis mylimais peizažais ir muziejais. Svarbiausia – sugrąžinkime vertę sąvokoms, žodžiams, priesaikoms, kūriniams, moralinei reputacijai ir

gyvenimo formoms. Iki šiol mes gyvenome visuotinės infliacijos pasaulyje. Kodėl gi nepamėginti defliacijos? Tam reikia, kad vertė ir prasmė visų pirma sugrįžtų į žmonių sielas. Kam šlovinti gyvenimą, kuriame viskas nuvertėja ir netenka prasmės? Gal geriau mėginkime gyventi kitaip? Tada nereikės savo gyvenimų laikyti aukomis, sudėtomis ant globalizacijos aukuro, ar kokiais kitais mitologizuotos pažangos instrumentais. Nereikės ir laužyti galvų, ar egzistuoja slaptas „globalizacijos architektų" projektas, pagal visas geriausias sąmokslo teorijos tradicijas siekiantis užvaldyti mūsų visų sielas.

Zygmunto Baumano sąvokų ir idėjų žemėlapio braižymas būtų neįmanomas be klausimo, kas mums nutiko antrojoje, vėlyvojoje, arba, pasak jo, takiojoje (*liquid*), modernybėje su jos „likvidžiais" jausmais, visa ko efemeriškumu, netvarumu, visuotiniu neaiškumu, nesaugumu ir neturėjimu jokios patikimos etikos? Bet toks diskursyvus Baumano žemėlapis būtų neįmanomas ir be klausimo, kas nutiko mūsų gyvenimui kaip projektui. Ar jis dar egzistuoja? Kas mes esame savo pačių gyvenimo atžvilgiu?

Jeanas Paulis Sartre'as tikėjo, kad gyvenimo projektas egzistuoja, nors tame gyvenime jokių nurodančių ženklų nebelikę. O Baumanas teigia, jog mes visi esame pasmerkti būti savo gyvenimo menininkais, nes mūsų individualizmu persmelktoje visuomenėje ir kultūroje – nesvarbu, ar patys šitai žinome, ar ne, lygiai kaip nesvarbu, ar savo noru, ar visuomenei nusprendus – gyvenimas tampa mūsų kūriniu (mylimu arba ne, įsisą-

monintu arba ne). Visi mes tampame savojo gyvenimo kūrėjais, atlikėjais ir menininkais, net jei mums trūksta medžiagos ir studijos šiam meno kūriniui sukurti (žr. Bauman, 2008a).

Mes privalome savo gyvenimui suteikti tikslą ir prasmę, nes joks tikėjimas, jokia filosofinė teorija, minties ir veiksmo sistema ar ideologija prasmės pojūčio ir tikslo jau seniai nebesuteikia. O tada jau esame vertinami – ko pasiekę ir ką praradome. Iškyla pagrindinis klausimas, ar buvome/esame laimingi? Laimė yra mūsų gyvenimo tikslas ir prasmė, todėl jos pasiekimas tampa pagrindiniu vertinimo kriterijumi, net jei ir lieka neaišku, kas laimė yra – būsena, galios dispozicija, santykis su savimi ir šeima, draugais, idėjiniais sąjungininkais ar tiesiog tavo aplinką ir visuomenę įtikinantys vaizdai bei įvaizdžiai.

Nuo Stendhalio iki Baumano: nuodėmė, aistra, Don Žuanas, Don Kichotas ir modernybė

Vienoje iš savo novelių *Italų kronikos* (*Les chroniques italiennes*, 1839), pavadintoje „Čenčių šeima“, Stendhalis išsako mintį, kad Don Žuanas yra autentiškas krikščionybės fenomenas, nes aistra ir malonumas jame yra paženklinti nuodėmės ir blogio – to, ką į Don Žuano viduramžišką legendą ir modernizuotą klajojantį siužetą įrašė krikščioniškoji Europa. Kiek jaunų ir turtingų plevėsų, klausia Stendhalis, tokių kaip Tirso de Molinos pavaizduotasis Don Žuanas ar vėlesnis

Molière'o Don Žuanas, liko nepastebėti senovės Atėnuose ir Romoje? Juk tose visuomenėse religija buvo šventė, skatinusi žmones mėgautis gyvenimu – su tuo vėlyvesnė, krikščioniška Europa niekaip negalėjo susitaikyti (žr. Stendhal, 1973, 48–52).

Kitaip tariant, krikščioniškoji etika Don Žuaną paverčia maištininku. Užuot buvęs viso labo tik plevėsa – it Callimaco Niccolò Machiavelli'o komedijoje *Mandragora* (*Mandragola*, parašyta 1518 m., publikuota 1524 m.), – Don Žuanas virsta elgesio kodekso laužytoju ir fundamentalaus iššūkio visuomenei metėju. Pagal tokią pat moralinę logiką Markizas de Sade'as iš paprasčiausio libertino virsta laisvės dvasios ir respublikos idealų skleidėju. Tai, kas antikiniame pasaulyje galėjo ir net turėjo būti paraštėje arba, geriausiu atveju, eilinėje komedijoje, modernybės laikais per krikščionybę virto laisvės drama ir net tragedija.

Kas tai? Pagoniškos meilės herojaus nuotykiai, *Mandragoroje* dar kėlę juoką, bet ilgainiui Molière'o ir George'o Gordono Byrono kūriniuose įgavę vis dramatiškesnį skambesį. Ar kiekvienas iššūkis normai ir kanonui yra savaime krikščionybės klasifikuojamas kaip pagonybės liekana mūsų sąmonėje ir elgsenoje? Don Žuano suformuoto taisyklės ir draudimo laužymo pavyzdžiu, tapusiu europiečių mentaliteto dalimi, galima laikyti šį puikų Stendhalio pasažą iš „Čenčių šeimos“: „Ne kur kitur, o Italijoje XVII amžiuje viena princesė, kaitrios dienos vakarą su pasiskonėjimu valgydama ledus, kalbėjo:

„Kaip gaila, kad tai nėra nuodėmė!“ (Stendalis, 1958, 101). Būtent šiuose žodžiuose slypi donžuanizmo kultūrinis kodas, persmelkęs Europos aukštuomenę: „*Quel dommage que ce ne soit pas un péché!*“ (Stendhal, 1973, 52).

Anot filosofiškai gilaus, sociologiškai subtilaus ir psichologinei detalei kaip reta dėmesingo rašytojo Stendhalio, aistra traktuojama kaip pražūtinga, o malonumas kaip nuodėmingas tik tada, kai jie supriešinami su religiniu jausmu – nenuostabu, kad Europos Renesansas, ypač itališkoji jo versija, siekė aistrą, malonumą ir religingumą sutaikyti. Jei būtų galima filosofines, istorines bei sociologines mokyklas, disciplinas ar metodo užuomazgas rasti grožinėje literatūroje (o veikiausiai tai tikrai įmanoma: kažkas panašaus į paralelinę ar alternatyvią filosofiją, kurią galime įžvelgti Europos literatūroje, tikrai egzistuoja ir nėra fantazija), Stendhalis neabejotinai būtų laikytinas paralelinės, o gal ankstyvosios, mentalitetų istorijos ir jausmų, sociologijos kūrėju. Jei prisiminsime Giambattista'os Vico didįjį veikalą *La Scienza Nuova* (1725), kurį kartezijietiškos pažinimo ir mokslo sampratos kontekste neabejotinai tektų laikyti grožinės literatūros kūriniu, o ne mokslo ar filosofijos veikalu, Stendhalio įžvalgų filosofinės implikacijos anaiptol nepasirodys iš piršto laužtas dalykas.

Viena giliausių filosofinių ir sociologinių Stendhalio įžvalgų sugrąžina jį prie antikos ir modernybės gerbėjų ginčo Renesanso ir Švietimo epochose, kada buvo laužomos ietys dėl to, kieno paveldas Europos kultūriniame ir mentaliniame

universume svarbesnis – antikos graikų filosofijos bei literatūros ir romėnų politikos bei teisės ar krikščionybės ir moderniojo mokslo bei pažangos. Šitas ginčas, pradedant Niccolò Machiavelli'u ir Renesanso humanistais ir baigiant Charles'iu Perrault, Jonathanu Swiftu ir Davidu Hume'u, sukūrė ištisą istorijos filosofijos ir politinės filosofijos terpę, tapusią takoskyra konservatorių ir liberalų idėjiniuose ginčuose. Keista, bet šiuose debatuose dėl kanono ir modernybės iki šiol nėra įvertintas ryškus Stendhalio vaidmuo.

Stendhalis pastebi, kad mes nuolat kartojame, jog krikščionybė švelnina tradicijas ir žmonių jausmus. Gal ir tiesa, bet sykiu kyla klausimas, ar antikinis pasaulis nebūtų taip pat šito pasiekęs, jei būtų ilgiau egzistavęs. Pasak Stendhalio, Vergilijaus *Eneida* savo dvasia yra gerokai švelnesnė už Homero *Iliadą*. Stendhalio įžvalga apie civilizavimo procesą ir manierų švelninimą susišaukia su Giambattista'os Vico idėjomis. Taip grožinėje literatūroje pasiekiamas filosofinės problemos lygmuo. Sykiu veriasi gelminis politikos ir literatūros ryšys, leidžiantis konceptualiai ar refleksyviai prozai tapti tarsi paraleline politine filosofija ar politikos teorija be metodo. Žinoma, paradoksalu, kad tokius žodžius tenka sakyti apie rašytoją, kuris politiką literatūroje prilygino pistoleto šūviui operos spektaklyje.

Jei Stendhalio idėjos, išdėstytos *Italų kronikose*, būtų buvusios kiek anksčiau suformuluotos ir aptartos Machiavelli'o, Vico ar Hume'o, šiems mąstytojams jos tikrai nebūtų padariusios gėdos. Beje, panašias mintis išsakė ar bent jau problemas

formulavo Stendhalio amžininkai filosofai ir istorikai. Prancūzų istorikas Numa-Denis Fustelis de Coulanges'as savo studijoje *Senovės miestas* (*La Cité antique*, 1864) kėlė idėją, kad antikinis polis buvo gerokai mažiau susijęs su moderniąja laisve nei individualizmas, moderniosios politinio ir moralinio jautrumo formos, sykiu bažnyčios ir valstybės atskyrimas, bet šiuo atveju svarbus net ne jo akcentas ir kitokia nei Stendhalio paties reiškinio interpretacija, o faktas, kad pati problema buvo kelta beveik tuo pat metu ir dar pratęsiant antikos ir modernybės gynėjų istorinį ginčą.

Trumpiau tariant, Stendhalis šiuo atveju gali būti siejamas su debatais, pradėtais Niccolò Machiavelli'o ir Williamo Shakespeare'o bei Elžbietos epochoje pratęstais sero Franciso Bacono, apie tai, koks pranašumas moderniąją Europą skyrė nuo antikinio pasaulio. Ar Europa viso labo tik sėkmingai ir nenumaldomai tolo nuo didžiosios klasikinės epochos ir jos idealų, ar vis dėlto buvo jų veikiama? Beje, tai vienas pamatinių istorinių klausimų, kurio sukeltos teorinės ir moralinės įtampos suformavo Europos tapatybę. Kartu Stendhalis iškyla kaip jausmo ir aistros kitimo moderniajame gyvenime interpretacinio žemėlapio braižytojas.

Tai gali pasirodyti sunkiai įtikėtina, bet tik kol neperskaitai Stendhalio novelės „Hercogienė Paliano". Jos prologe aptariamas itališkos aistros išnykimas XVIII amžiuje, kai, anot Stendhalio, savo pačių nelaimei, italų aristokratai pradėjo mėgdžioti šaltas ir viskam abejingas Prancūzijos ir Anglijos

aukštąsias klases bei jų elgesį. Pražūtingoji Prancūzijos įtaka italams visų pirma pasireiškė abejingumo viskam ir visiems demonstravimu, sykiu kruopščiai ir meistriškai maskuojant emocijas, o anglų katastrofiška įtaka italams buvo visų pirma nenatūralus, pompastiškas ir visus žmonių skirtumus bei niuansus ištrinantis mandagumas, prie kurio norint buvo galima pridurti dar ir dendizmo apsimestinį nuobodulį ir atsainią laikyseną visa ko atžvilgiu.

Šioje puikioje mentalitetų ir papročių istorijos studijoje Stendhalis atveria būdą, per kurį aistra išnyksta sau svetimų ir dirbtinių aristokratiškos elgsenos manierų imitacijoje. Būtent troškimas suvokti ir atskleisti itališką aistrą paskatino Stendhalį studijuoti ir smulkiai pasakoti renesansinės Italijos kronikas. Vargu ar tai turėtų mus stebinti. Juk aistros, kančios ir išdavysčių kupina Italijos istorija įkvėpė ir Shakespeare'ą.

Stendhalis „Hercogienėje Paliano" rašo, kad XV amžiaus Paryžius, palyginti su ano meto Italijos miestų gyvenimu, buvo žavių ir mielų barbarų miestas. Tos epochos moterys Prancūzijoje garbino tik karo vadus, kurie paprastai būdavo sutaršomi ir galiausiai užmiršti. Tuo tarpu Renesanso epochos vyras Italijoje, mokėjęs senovės graikų kalbą, galėjo tapti tokio pat žavėjimosi objektu kaip ir karys. Tai Italijoje kažkada buvo įmanoma, pasak Stendhalio, dėl jai būdingos aistros, o ne dusinančio galantiškumo (žr. Stendhal, 2010, 144–147).

Kad ir kaip būtų, Zygmunto Baumano sociologijoje Don Žuanas virsta dar kažkuo kitu – visų pirma modernybės he-

rojumi ir įkūnytoju. Sekdamas José Ortega y Gassetu, Micheliu Serres'u ir lenkų kultūros filosofe Beata Frydryczak, Baumanas analizavo Don Žuaną kaip modernybės herojų bei „čia ir dabar" gyvenimo spektaklio protagonistą, o ne besielį sudaužytų širdžių ar gražių moterų kolekcininką. Praskriejančios akimirkos intensyvumui ir jo išgyvenimui pasišventusio žmogaus Don Žuano kolekcijos objektai buvo stiprūs pojūčiai, pakilumo būsenos ir jaudulys, o ne portretai ar kiti vertingi dalykai, kurių įsigijimą lydėtų tikslų užmarštis ir dvigubas ar net trigubas priemonių jiems pasiekti suintensyvinimas, reikalingas aktyviam ir svarbiam vaidmeniui Tuštybės mugėje.

> „O jausmai iš prigimties tokie pat trapūs ir trumpalaikiai, tokie pat pažeidžiami, kaip ir juos sukėlusios situacijos. *Carpe diem* strategija yra atsakas į pasaulį, jau apvalytą nuo vertybių, vis dar apsimetančių gyvybingomis" (Bauman, 2004, 53).

Vytautui Kavoliui, kaip netrukus matysime, Don Žuanas būtų neaiškiojo žmogaus – ambivalencijos ir intensyvumo kūrėjo bei sykiu kūrinio – įsikūnijimas, tuo tarpu Baumanui Don Žuanas yra kažkas daugiau – veikiau moderniosios gyvenimo strategijos architektas ir protagonistas. Apie moderniosios gyvenimo strategijos – su visais išsisukinėjimais nuo tiesioginių atsakymų į sunkius ir labai dažnai nepatogius klausimus, lankstumu ir įvairiapusiškumu, nepastovumu ir nenuspėjamumu – architektą ir protagonistą Don Žuaną Baumanas rašo:

„Don Žuaną (kokį jį pavaizdavo Molière'as, Mozartas ar Kierkegaardas) būtų galima pavadinti tokios strategijos išradėju ir pirmuoju jos bandytoju. Molière'o Don Žuanas pats pripažino, kad meilės žavesys slypi nepaliaujamoje kaitoje. Kierkegaardo manymu, Mozarto Don Žuano pergalių paslaptis buvo ta, kad jis gebėjo [istorijas] greitai pabaigti ir pradėti naujas; Mozarto Don Žuanas nuolat save kūrė" (Bauman, 2004, 52).

Kitaip nei Don Žuanas, susitelkęs ties nuolatine savikūra, nenutrūkstama kaita ir intensyvumu, kitas (ir jam neabejotinai antitetiškas) modernybės herojus Don Kichotas siekia sustabdyti socialinę ir kultūrinę kaitą, kad bent trumpam būtų galima sustingdyti žavingą gyvenimo akimirką. (Tai, ką Johannas Wolfgangas Goethe priskiria Faustui žmogiškos silpnybės akimirką, yra Don Kichoto impulsas – grįžti į praeitį ir ją sustabdyti; suturėti mus kuriančius vaizdus ir žodžius suvokus, kad begalinė kaita yra iš esmės šėtoniška ir pražūtinga, sunaikinanti žmonijos atmintį, sprendimo galią ir vertinimo kriterijus.) Don Žuanas, griežtai atsisakantis spręsti egzistencinius klausimus, sykiu būdamas nepastovus, kintantis ir nenuspėjamas, renkasi santykį su neaiškia, išplaukusia, nepastovia, kintančia ir nenuspėjama tikrove kaip geras žaidėjas, nusprendęs sudoroti varžovą jo paties aikštėje ir dar jo paties ginklu, tuo tarpu jo antipodas Don Kichotas siekia atstatyti žmogiškąjį orumą bei savivertę, o sykiu ir pasaulio, kaip nedalomos visumos, vertę.

Don Žuanas savo aplinkoje veikia kaip tobula modernybės būtybė, tuo tarpu Don Kichotas atsiskleidžia kaip tragiškas konservatorius *par excellence*. „Don Kichotas yra pereinamojo laikotarpio figūra, kurioje prieš tai buvusio amžiaus vertybės ir idėjos nustoja veikti, bet naujosios, kuriomis žmonės galėtų pasitikėti, dar nėra susiformavusios. Nenuostabu tad, kad Don Kichotas neatpažįsta savo aplinkos“ (Donskis, 2008, 46).

Don Žuanas išpranašauja tokius gyvuosius socialinės tikrovės iššūkius kaip Markizas de Sade'as, kuris mėgausis laisve sąmoningai laužydamas tabu, nepaisydamas jokių konvencijų ir rinkdamasis gyvenimo praktikas, o ne abstrakčius siekinius ar teorinius tikslus. Bet Don Žuano personaže ar veikiau personifikuotoje civilizacijos trajektorijoje slypi ir fanatiko galimybė – jis gali fanatiškai ginti kaitą kaip vienintelį prasmės šaltinį, kaitą, žūtbūtinai priešpriešinamą kanonui ir atpažįstamai tikrovei. Tai modernizuojančio ir sekuliarizuojančio fanatizmo atmaina, kurios atstovai nepagailėtų praeities ir mielai nutrintų ją nuo žemės paviršiaus. Intensyvumas ir neaiškumas leidžia suvešėti dogmatizmui, ginančiam asketiškus ir revoliucinius idealus ar, mažų mažiausiai, panieką bet kokiems religijos simboliams ir su tikėjimu susijusios galios instrumentams – šitą galima atsekti Markizo de Sade'o kūriniuose.

Kita vertus, ir Don Kichotas, pastūmėtas iki savo vidinės logikos išplėtojimo ribos, atvertų visai kitą fanatizmo aspektą. Jis išsižadėtų nūdienos vakarykštės dienos labui, lygiai taip jis veikiausiai gan nesunkiai išsižadėtų proto ir juslių tikėjimo ir

vaizduotės naudai. Ne veltui Don Kichotas pasiduoda tokiai galybei interpretacijų – į jį žvelgiama kaip į tikėjimo riterio, šventojo, revoliucionieriaus, su pamišėliu painiojamo atsiskyrėlio ir išminčiaus, fanatiko, galiausiai (ypač Rytų Europoje) disidento prototipą. Haroldas Bloomas atskleidžia Don Kichoto, lygiai kaip ir Hamleto, atvirumą gausybei viena kitą paneigiančių interpretacijų (Bloom, 2004, 79–99).

Vis dėlto kanono neigimo fanatizmas, kaip ir jo negatyvus antrininkas – kanono teigimo fanatizmas, nesutaikomas su moderniuoju ideologiniu sekuliarizmu ir reliatyvizmu, yra du to paties moderniojo romėnų vartų ir durų (įėjimo ir išėjimo), laiko, pradžios ir pabaigos dievo Jano veidai. Tiek kaitos fanatizmas, tiek aukštesnės tvarkos ir teisingumo fanatizmas šaukte šaukiasi vienas kito kaip dvi tos pačios monetos pusės. Don Žuanas įkūnija laisvę ir tampa liberalios vaizduotės protagonistu, pastūmėtu iki savo galimybių ir vidinės logikos ribos, tuo tarpu Don Kichotas, konservatyviosios vaizduotės riteris, atstovauja tolimai ir kilniai epochai, kuri jam yra nepalyginti artimesnė ir autentiškesnė nei jo paties metas.

Vis dėlto vienu požiūriu jie yra moraliai nesutaikomi ir vienas kitą radikaliai paneigia. Don Žuanas yra žmogiškų ryšių trapumo, trumpalaikiškumo, sykiu emocinio ir fizinio artumo atskyrimo įsikūnijimas, o Don Kichotas iškyla kaip galingas bendrystės galių simbolis, net jei šitos asociacijos galios ir yra moraliai pasiklydusios ir tarnauja abejotinam tikslui. Kartu Don Kichotas yra lojalaus ir savo garbės kodeksui bei

priesaikai iki galo ištikimo draugo simbolis. Draugystė, kaip bendras pasišventimas ir sielų bendrystė ar net sielų bendrija (*Seelengemeinschaft*), Don Kichoto atveju pakloja pamatus Romantizmo epochos draugystės sampratai. Tokia draugystė palieka viltį, kad priešnuodis instrumentiškam žmonių traktavimui ir manipuliatyviam bendravimui, šiam itin nelemtam modernybės aspektui, gali būti sukurtas. Viską lemia tai, kokį žmogaus sielos aspektą ar sąmoningumo trajektoriją mes siekiame stumtelėti iki išsipildymo ribos.

Neaiškusis žmogus ir moderniojo pasaulio dvilypumas

Modernybės dvilypumo, savęs pačios paneigimo ir destruktyvumo analizė leidžia nustatyti ne tik kontūrus, bet ir ištakas reiškinio, kurį Vytautas Kavolis savo atliktoje neaiškumo ir kitų socialinių patologijų analizėje pavadino neaiškiuoju žmogumi. Tai sąmonės tipas, kuriam būdingas savęs identifikavimo neaiškumas ir iš jo kylantis intensyvumo troškimas. Kavolio pastebėjimu, toks neaiškumo ir intensyvumo psichinis mechanizmas leidžia šlovinti spontanišką, valstybės neorganizuotą jėgą, romantizuoti brutalumą ir politiškai silpnų, aukos sindromo kamuojamų grupių agresyvumą.

Neaiškūs žmonės linkę romantizuoti tai, ką jų visuomenės laiko perversijomis – jie siekia intensyviai patirti ir išgyventi tai, kas jų kultūrose laikoma esant anapus racionalumo ir

skaidrumo ribos. (Beje, būtent iš čia kildintinas astrologijos ir okultizmo išplitimas „racionaliose" nūdienos Vakarų visuomenėse.) Nenuostabu, kad „normalybės", t. y. normalaus ir konvencijų saistomo pasaulio, neigimo bei intensyvaus jo antitezių ir perversijų išgyvenimo siekimo simboliu mūsų moderniojoje vaizduotėje ir kultūroje yra tvirtai tapęs Markizas de Sade'as.

Apie neaiškiesiems žmonėms būdingą pasaulio suvokimą tik per juodas ir baltas dichotomijas bei dramatiškas antinomijas, išsižadant visų niuansų ir drąsiai aukojant bet kokias abejones dėl savo teisumo, Kavolis rašo:

> „Kur vyrauja intensyvumo troškimas, ten dažnai įsiviešpatauja autoritetinis galvojimo bei sprendimo stilius, net ir tada, kai sąmoningasis minties turinys yra libertarinis.... Intensyvumo ieškotojai natūraliai linkę poliarizuoti „tiesą" ir „klaidą", „dorybę" ir „niekšybę", užuot įžvelgę visus tarpinius niuansus. Šie niuansai atstovauja kaip tik psichologiniam neaiškumui jų pačių charakteryje, kurį jie mano esant nebepakenčiamą ir represuoja arbitrariškais, bet „realiais" intensyvumo momentais. Todėl ir reikalaudami pasirinkimo laisvės jie laukia, kad kiti pasirinktų jų būdą būti laisviems ar net suvokti laisvę. Dogminiai reikalavimai pasauliui kyla iš neaiškumo asmenybės viduje. Kieta kalba – apsauga nuo vidinio ištirpimo. (Psichoanalitikai šį mechanizmą rasdavo ankstyvesniuose, dar kiek romantiškuose rusų revoliucionieriuose.) Dogmatizmas – *mechaninė*, ne iš jo asmenybės vidaus išaugusi, neaiškiojo žmogaus stabilizacija.... Galutinė grėsmė neaiškiajam žmogui yra ne mirtis, o nuobodybė..." (Kavolis, 1993, 126–127).

Kaip neaiškumo kompensacija neaiškiojo žmogaus pasaulyje kyla ne tik už viską jam baisesnis nuobodulys, kurį anglų rašytojas Malcolmas Muggeridge'as taikliai pavadino technologinio žmogaus lemtimi, bet ir fatališkas tuštumos pojūtis, kurį įveikti gali tik sąmoningai ir atvirai kultivuojami kraštutinumai – arba ideologiškai kieta, fanatizmo ir neapykantos žyme paženklinta kalba, arba drastiška, Viktorijos epochos skonio ir puritoniškos moralės žmones šokiruojanti kalba, t. y. keiksmai, natūralistinės scenos ir visa kita, ką Susan Sontag įvardijo kaip pornografinę vaizduotę. Nuobodulį ir tuštumą išsklaido ne disciplinuotas mąstymas, reikli forma ar griežtas diskursas, o kūno kalba, stipri ekspresija ir stiprūs fiziniai pojūčiai. Pasak Kavolio,

> „neaiškusis žmogus, kokį jį pažįstame Vakaruose, yra idėjų, meno kūrinių, draugysčių, net savo paties jausmų „vartotojas", o ne „gamintojas" (jis ne akumuliuoja, o komentuoja), – ir netgi ne „nuolatinis vartotojas" su tam tikru įsipareigojimo jausmu kuriam nors „gamintojui", o greičiau proginis „ragautojas". Kai jis „gamina", jis nesijaučia „laisvas". Jo laisvė, kraštutiniais atvejais, – būti tuštuma visų daiktų atžvilgiu, būti jų atsitiktinumo pripildytam. Tik kai esi *jų* pripildytas, gali *save* pajusti. Juo daugiau „jų" savyje, juo daugiau „savęs". Tad, užuot sukūręs vidinių būtinybių reikalavimus, ir lauki žmogus, kol koks nors išorinis atsitiktinumas sužeis, – ieškai barbarizmo fragmentų, brutalių tikrovės kampų. Galimybės dvi: žeidžiančios detalės arba nureikšminta kalba. (Patologija čia ta, kad kitokių galimybių „avangardo kultūroje" kaip ir nematyti.)" (Ten pat, 128–129).

Su neaiškiojo žmogaus fenomenu tiesiogiai siejasi ir literatūros, meno bei visos aukštosios kultūros mirties idėja. Ši problema įdomiai svarstoma nūdienos amerikiečių rašytojo Dono DeLillo romane *Mao II*, publikuotame 1992 metais ir išpranašavusiame globalaus, iš tarptautinės politinės ir karinės kontrolės gniaužtų ištrūkusio terorizmo grėsmę. Pagrindinis šio romano veikėjas – charizmatinis rašytojas, savyje suderinantis paslaptingą vienišių ir literatūros pasaulio kultinę figūrą – staiga patiria gilią kūrybinę krizę ir nusprendžia, jog jo išsisėmimas yra simptomiškas ir simboliškas. Su juo kartu miršta ir pati grožinė literatūra.

Jį persekioja įsitikinimas, kad literatūros naratyvai apskritai nustojo jaudinti žmones globalaus terorizmo epochoje. Pasak jo, žmonių, savo televizorių ekranuose kasdien matančių žudomų civilių gyventojų, krentančių lėktuvų ir sprogstančių pastatų vaizdus, nebegali jaudinti literatūra. Terorizmas tampa didžiuoju politiniu ir kultūriniu naratyvu. Literatūra nebepajėgia rungtis su vaizduotę nugalėjusia ir toli ją pranokusia tikrove. Literatūros mirties teorija remiasi prielaida, kad literatūrinė vaizduotė beviltiškai pralaimi tikrovei – terorizmo, smurto, nuolatinės baimės keliauti ir eiti į viešas vietas. Sykiu, prisimenant taiklų Baumano pastebėjimą, nelemtosios mūsų epochos trejybės – neaiškumo, nesaugumo ir neužtikrintumo – kankinamai žmonijai tradiciniai istoriniai pasakojimai, klasikiniai dorovinimo būdai ir konvencinė meninė išmonė atrodo į praeitį beviltiškai nugrimzdę dalykai.

Manipuliavimo masine sąmone formos rungte rungiasi viena su kita. Mergina, tarnavusi munistų Susivienijimo judėjimui ir eksploatuota tiek, jog praranda realybės jausmą ir nebežino, kas labiau užvaldo jos sąmonę – garbinamo rašytojo kūryba, televizija, terorizmas, skraidyti paniškai bijančių žmonių pasakojimai ar narkomanų gyvenimo vaizdai. Įspūdinga paralelė DeLillo romane išvesta tarp amerikietiško futbolo sirgalių minios ir Susivienijimo judėjimo kūrėjo Sun Myung Moono virtualiai tuokiamų (beje, taip pat gigantiškame futbolo stadione), per milžinišką tablo Jį stebinčių tūkstančių porų iš viso pasaulio. Jie visi vienodai trokšta ištirpti didesnėje ir aukštesnėje valioje, valdančioje ir kuriančioje vaizdą, televizijos ekrano stebuklą – Vado, Globėjo, Išganytojo ir Vaizdo Rodytojo valioje.

Tai žmonės, trokštantys, kad jais manipuliuotų. Autoritarinės asmenybės, kuri negali gyventi ir identifikuoti savęs be galingo vado, vedlio, visagalės ir vienintelės teisingos partijos, – tokios asmenybės struktūra bei pats jos fenomenas buvo užčiuoptas ir teoriškai artikuliuotas Frankfurto mokyklos atstovų, visų pirma Theodoro Adorno ir Ericho Frommo. Frommas taip pat įžvalgiai analizavo ir bėgimo nuo laisvės bei kone aistringo jos išsižadėjimo fenomenus.

Bet DeLillo savo romane atskleidžia kiek kitokią asmenybės struktūrą. Adorno ir Frommas atvėrė moderniojo žmogaus, praradusio pasaulio aiškumo pojūtį (kitaip tariant, to paties neaiškiojo žmogaus) ir desperatiškai mėginančio jį

susigrąžinti, struktūrą – t. y. politinio arba religinio sektanto, ideologinio tikratikio, revoliucionieriaus, asketo, radikalo ir fanatiko asmenybės ir tapatybės struktūrą. Tai žmogus, galėjęs laimingu veidu sveikinti nacių marširavimą Berlyno gatvėmis po to sukrėtimo ir pasaulio stabilumo bei aiškumo išnykimo, kurį Vokietija patyrė po Veimaro Respublikos kracho. Adorno ir Frommo atrastai bei įžvalgiai analizuotai autoritarinei asmenybei kaip deguonies reikėjo idėjų ar palaimingo idėjų ir praktikos junginio, kuris taptų orientyru ir leistų patirti pasaulio kognityvinį skaidrumą bei vertybinį aiškumą.

DeLillo atveria stipriai segmentuotą postmodernią ir post-ideologinę asmenybę, kuri jau net nebesiilgi vientisumo ar integruojančių idėjų ir kuriai reikia ne idėjų, o globojančio ir paguodžiančio vaizdo – tokio vaizdo, su kuriuo būtų galima nesiskirti. Tai žmogus, nebepajėgiantis konfrontuoti su tikrove ir besislepiantis jos pogrindyje. Tas pogrindis gali būti įvairus – socialumo iliuziją kurianti ir po rungtynių išnykstanti futbolo sirgalių minia; neapykantos grupė; pasipriešinimo kovotojais save vadinantys ir mirti trokštantys teroristai; uždaras profesinis gyvenimas atsisakant vertinti tikrovės reiškinius, turėti politines pažiūras ir pasitikint tik įtikinamais vaizdais bei įvaizdžiais; prinicipinis atsisakymas dalyvauti politiniame gyvenime, lydimas nepajudinamo tikėjimo, kad pasaulį valdo tik galingos ir uždaros grupės bei jų sąmokslai.

Fundamentaliai keičiasi simbolinė autoriteto struktūra. Moderniajame pasaulyje dar buvo galima būti fanatiku miršt-

tant už konkrečią idėją ar asmenį. Postmoderniajame pasaulyje autoritetas yra išsklaidytas, jo jau nebeįmanoma surinkti į vieną asmenį, ideologiją ar teoriją, todėl ir norima mirti tada, kada lieka viltis, jog su Tavimi išnyks bent dalelė nekenčiamos ir nebesuvokiamos tikrovės. Postmodernizmas deromantizuoja, rutinizuoja ir kasdienybe paverčia viską, įskaitant net fanatizmą ir neapykantą. Modernųjį pasaulį fanatikai gąsdino. O postmodernųjį pasaulį gąsdina ne fanatikai, o susidūrimas su tikrove – bet tokia tikrove, kokia ji yra, o ne tokia, kokią ją reprezentuoja ją dangstantys vaizdai, reklaminiai klipai ar animaciniai filmukai.

Niekas nenori matyti skurdo, mirties, žeminamų ir akmenimis užmėtomų moterų – kur kas patogiau sukonstruoti doktriną, kad viskas, ką mes suvokiame kaip skurdą, prievartą ir neapykantos kupinus kliedesius apie modernųjį Vakarų pasaulį, iš tikrųjų yra unikalūs kitokios kolektyvinės tapatybės ir pasaulio suvokimo bruožai. Tad neapykanta tikrovei ir noras ją sunaikinti arba bent jau saugiai paslėpti tikrai nestebina postmoderniojo pasaulio žmonių.

Simboliška DeLillo romano pabaiga – rašytojas savo noru vyksta į Beirutą, kad įvykdytų teroristų grupės reikalavimą ir laisvanoriškai taptų įkaitu, išvaduojančiu kitą įkaitą. Bet ar jis taip pasielgė dėl moralinio impulso ir staiga autentiškai patirtos vidinės būtinybės gelbėti nekalto žmogaus gyvybę, ar tam, kad patirtų ką nors iš tikrųjų intensyvaus ir tokiu būdu pasikrautų, įkvėptų save galimam naujam kūriniui, – šis klausimas D.DeLillo romane lieka atviras (žr. DeLillo, 1992).

Neaiškiojo žmogaus egzistencinis ir psichologinis atvirumas smurtui ir terorui kaip įkvėpimo šaltiniui ir buvimo pasaulyje prasmės išgyvenimo akstinui išryškina tai, ką Kavolis apibrėžė kaip neaiškumo patologijas. Tikrovės yra tiek, kiek yra intensyvumo, dirginimo, aštraus tikrovės išgyvenimo, kūno kalbos, dirbtinio savo psichikos audrinimo, stiprių išgyvenimų ir rutina tampančių kasdienių sukrėtimų. Sukrėtimo, baimės ir kitų afektų rutinizacija bei pavertimas populiariosios kultūros dalimi taip pat neabejotinai yra neaiškiojo žmogaus psichologinė bei sociologinė savastis. (Šiame kontekste ne taip sunku paaiškinti milžinišką siaubo ir baimės poreikį, kurį mūsų populiariojoje kultūroje tenkina kinematografas.)

Bėgimas nuo rutinos veda į intensyvumo ir afektų rutinizaciją, bet sykiu jis byloja apie pokyčius, vykstančius moderniojo žmogaus sąmonėje. Modernizacijos greitis pasiekia savo kulminaciją – kinta ne tik mūsų pasaulio suvokimo struktūra, kalbėjimo ir minčių dėstymo būdas (visur besiskverbianti ir TV reportažą primenanti agresyvi greitakalbė, stipriai supaprastinta kalba, primenanti laikraščių vedamųjų straipsnių ar sensacingų pranešimų pavadinimus), bet ir visa mūsų kultūros morfologija bei santykis su tikrove.

Mūsų jau nebepatenkina lėtai slankiojanti kino kamera – lėti Rytų Europos šalių kino filmai šiandien gali patikti tik kino estetui arba itin rafinuoto skonio publikai. Kur įmanoma spausdintinį tekstą keisti vaizdu, ten mes jį keičiame. Vaizdai ir patys greitėja, ir sykiu kelia naujus reikalavimus rašytiniam

bei spausdintam tekstui – pastarasis turi būti koncentruotas, išskaidytas į lengvai ir greitai perskaitomas pastraipas, ne per ilgas ir išdalintas į viena kitą nesunkiai pakeičiančias atkarpas.

Sociologams telieka aiškintis, ar dėl šio į save pačią nukreiptos ir ties savimi užsifiksavusios modernizacijos nuolatinio greitėjimo mes vis labiau neatsiduriame savo pačių susikurtos ir mus jau sparčiai eksploatuojančios sociokultūrinės sistemos užribyje bei pogrindyje. Juk modernybės neigimas ir siekis nurašyti ją į nūdienos procesų paraštę yra ta pati neaiškiojo žmogaus reakcija į nebesuvokiamą ir nebespėjamą fiksuoti realybę. O tai turėtų dar labiau paskatinti neigimo ir destrukcijos potencialą, glūdintį nūdienos žmonių vaizduotėje ir gyvenimo praktikoje.

Kaip tik mūsų norą skelbti istorijos ir modernybės pabaigą bei postmodernybės įsigalėjimą (kone visais gyvenimo atvejais) turėdamas galvoje, Baumanas rašo:

> „Priežastis, verčianti daugybę komentatorių kalbėti apie ‚istorijos pabaigą', postmodernybę, ‚antrąją modernybę' ar kaip nors kitaip artikuliuoti žmogiškojo bendrabūvio pasaulyje struktūros bei sąlygų, kuriomis yra vykdoma dabartinė gyvenimo politika, radikalią kaitą, yra faktas, jog ilgai besitęsusi pastanga didinti modernybės greitį šiuo metu pasiekė savo ‚natūralią ribą'" (Bauman, 2008b, 10–11).

Ne veltui Baumanas nesiūlo mums naiviai manyti, jog kraštutinis modernizacijos procesų pagreitėjimas reiškia, kad

modernybė baigėsi arba mirė ir kad jos vietą užėmė kažkas fundamentaliai skirtinga. Daugelį mūsų epochos žmonių moralinių ir politinių pasirinkimų lemia ne tik socialinės kaitos intensyvumas ir procesų greitis (bei pakitusi socialinė percepcija), bet ir simbolinė struktūra, kuria mes artikuliuojame savo socialinę patirtį ir interpretuojame save bei mus supantį pasaulį. Sykiu ir nerimo bei baimės formos.

Moderniosios nerimo ir baimės formos

Rytų Europos literatūros tyrinėtojai pastebėjo, kad moderniojo nerimo ir įtampos formos Vakarų ir Rytų Europoje smarkiai skiriasi. Vakarų europiečiai, amerikiečiai ir apskritai Vakarų pasaulio žmonės XX amžiuje dažniausiai patirdavo nerimą dėl destruktyvios, jų moralinį charakterį deformuojančios įtakos bei manipuliavimo jais (*anxiety of influence*), o Rytų europiečiai – nerimą dėl savo fizinio sunaikinimo (*anxiety of destruction*). Šiandien abejonių nekelia įvykusi šių nerimo tipų konvergencija – po 2001 m. rugsėjo 11-osios vakariečiai vis dažniau prabyla apie savo ir jų aplinkos ar net viso pasaulio sunaikinimo pavojų, o Rytų europiečiai savo naujosiose demokratijose ar, teisingiau tariant, procedūrinės demokratijos elementų turinčiose oligarchijose pabrėžia pavojų, kad jais bus manipuliuojama ir kad net, regis, didelį autoritetą turintys viešieji asmenys bus įtraukti į netikėtus jėgos ir įtakos žaidimus.

Po XX a. kalbų apie Vakarų ir Rytų pasaulių galimą konvergenciją – Šaltojo karo metais konvergencijos teorija buvo daugmaž toleruojama laisvamanybės ir intelektualinės kitamanystės forma, kuriai buvo pasidavęs net pats Andrejus Sacharovas – mes matome, kad, jei apskritai įvyko kokia nors marksistinių Rytų ir kapitalistinių Vakarų konvergencija, ji įvyko tik nerimo, baimės ir įtampos lauke. Vakarai ir Rytai pasikeitė baimės, nerimo, įtampos ir neapykantos formomis – pasaulis supanašėjo anaiptol ne laisve, individualizmu, vartojimu, viešąja politika ar socialiniais santykiais.

Juk akivaizdu, kad dabartinė Europos politinė ir sociokultūrinė būklė nepalyginti labiau primena Baroko epochos decentralizuotų ir daugiakultūrių Vidurio Europos valstybių, o ne vienakultūrės ir centralizuotos Vakarų Europos širdies ir dabartinės Europos Sąjungos architektės Prancūzijos ano meto būklę. Surizikuočiau net pasiūlyti metaforą, kad dabartinė Europos Sąjunga yra užmirštoji Vidurio Europos istorija, paversta politine dabartimi, kuria pačiu paradoksaliausiu būdu vis garsiau abejoja į mažų šalių gynybinę terpę nublokšta Vidurio Europa – priešindamiesi nūdienos Europai, mes priešinamės būklei, kurią pažinome istoriškai anksčiau už Vakarus. Barokinėje Europoje vienakalbė Anglija ar Prancūzija su gan nesudėtinga tapatybės (ar monarchijos padiktuota luominės priklausomybės) formule ir politine centralizacija (ypač Prancūzija) daug labiau priminė tą nacionalizmą, kuris kaip tik šiandien atrodo toks neatsiejamas nuo Vidurio Europos. O mes tada kaip tik

buvome tai, kas yra dabartiniai Vakarai – decentralizuoti daugelio kalbų, kultūrų ir religijų politiniai namai.

Susikeitėme vietomis, tik niekas šito nepastebėjo. Mes pamiršome ir nebenorime prisiminti savo praeities, nes ji mums siejasi su patirtu nesaugumu ir egzistencinėmis grėsmėmis: mes tikime, kad ne parlamentas ir statutas, o formulė „viena kalba – viena kultūra – viena religija – viena valstybė" yra mūsų politinio išlikimo ir patikimos tapatybės garantija. Tik mūsų stiprybė Vidurio Europoje kažkada sutapo su heterogeniška, kultūriškai daugiamate parlamento ir laisvės tapatybe, o Vakarų jėga slypėjo jų homogeniškoje galios ir tapatybės struktūroje. Šiandien viskas apsivertė. Homogeniškumas šiandien simbolizuoja mūsų gynybinį nacionalizmą, o Vakarų heterogeniškumas – jų stiprybę. Šiandien esame tarsi barokinės Europos Vakarai, minus galia, o nūdienos Vakarai yra daugmaž barokinė Vidurio Europa, plius ekonominė ir politinė galia.

Michailo Bulgakovo romane *Meistras ir Margarita* (parašytame 1928–1941 m., po žiaurios cenzūros publikuotame 1966–1967 m.) atskleidžiama būtent tokia Rytų Europos egzistencinio nerimo forma (žr. Proffer, 1996, 361–369). Niekas romano konstruojamoje tikrovėje neabejoja, kad žmonės kone fatalistiškai skirstosi į niekšus ir kilniuosius, bailius ir drąsius, tad kyla klausimas, kiek galimybių kilnumas turi pasaulyje, kuriame baisiausias yra net ne save atvirai įvardijantis blogis (romane įkūnytas Šėtono, pasivadinusio Volandu), o jo paveik-

tos mūsų pačių gyvenimo formos, iš kurių didžiausią pavojų kelia moralinis reliatyvizmas, netikėjimas, visko atmetimas, jei tai nėra susiję su galia ir galimybe fiziškai išgyventi čia ir dabar.

Baisios, grėslios, sugebančios organizuotam blogiui ir neapykantai nepasidavusį žmogų „klinikalizuoti" ir paversti psichikos ligoniu, dehumanizuojančios modernybės samprata genialiame Bulgakovo romane yra iš esmės Rytų europietiška. Ne veltui ji yra atvirai manichėjiška, lygiai kaip manichėjiška ir Bulgakovo krikščionybės interpretacija, sumišusi su Ernesto Josepho Renano Jėzaus Kristaus gyvenimo interpretacija. Nuo šio romano iki Jurijaus Lotmano semiotikos driekiasi idėja, kad moderniajame pasaulyje bipoliarinis pasaulio suvokimas, juodai balta socialinė optika, politinis ir moralinis manicheizmas ir bedugnė tarp gėrio ir blogio (kitaip tariant, modernioji manicheizmo versija, teigianti, kad gėris ir blogis yra paralelinės tikrovės) nebuvo niekur taip įsišakniję kaip Rusijoje ir bent iš dalies kitose Rytų Europos šalyse.

Anot Timo McDanielo,

> „Jurijus Lotmanas, neseniai miręs semiotikas ir kultūros istorikas, kartu su kolegomis išplėtojo ypač įtaigią Rusijos istorinių lūžių priežasčių perspektyvą. Savo įvairiose knygose, taip pat ir paskutiniame veikale – *Kultura i vzryv* (*Kultūra ir sprogimas*), jis aiškina, kad rusų kultūra, kitaip negu Vakarų, įkūnija giluminę dvinarę priešpriešų logiką. Nebūtinai įsisąmoninę šiuos modelius, individai ir grupės visuomenės gyvenimą konceptualizuoja pagal kompromiso nepripažįstančių absoliučių alternatyvų kompleksus.

Neutralios erdvės nėra – reikia pasirinkti vieną arba kitą, ir šiame pasirinkime vienas iš dviejų turi tapti absoliučiu nugalėtoju. Žmogiškų vertybių požiūriu Lotmanas pateikia tokius nesutaikomų priešpriešų kompleksus: geraširdiškumas arba teisingumas, meilė arba įstatymas, asmeninė moralė arba valstybės įstatymas, šventumas arba politika. Kaip žinome iš antikinės literatūros, ypač graikų, rusai ne pirmieji suvokė tarp šių ypatybių tvyrančią įtampą. Bet, pasak Lotmano, Rusijoje linkstama pateikti tokią priešpriešą be išlygų – arba viena, arba kita" (McDaniel, 1996, 17).

Vidurio Europos modernybės samprata lieka artima Rytų Europos modernybės apokaliptinei vizijai tik vienu požiūriu – būtent ta pačia nerimo dėl savo fizinio sunaikinimo (*anxiety of destruction*) forma. Tačiau, jei Rytų Europoje modernybės tamsioji pusė pasireiškia kaip absoliučiai iracionali jėga, sunaikinanti trapų racionalumo ir kultūringumo luobelį, XX a. Vidurio Europos literatūroje ir eseistikoje, priešingai, iškyla jos racionalioji, sau visa pajungianti, anonimiška, depersonalizuota, žmogaus atsakomybę ir racionalumą saugiai išskaidžiusi, visuomenę fragmentavusi, atomizavusi ir per savo hiperracionalumą jokiam eiliniam žmogui nesuvokiama modernybė. Trumpai tariant, jei Rytų Europos modernybės apokaliptinis pranašas yra Michailas Bulgakovas, jo Vidurio Europos atitikmuo neabejotinai būtų Franzas Kafka.

Tave disciplinuoja ir baudžia ne todėl, kad kuo nors nusikaltai. Lygiai kaip tave teisia ne todėl, kad tu pažeidei įstatymą. Tiesiog į pasaulį ateina veikimo ir jėgos konsteliacija ar „sistema" (Maxas

Weberis jai pritaikė geležinio narvo metaforą ir neabejojo jos racionalumu), kuri pati save įtvirtina ir palaiko tik kontroliuodama pasyviais objektais paverstus žmones. Tai jos veikimo būdas. Su racionalizavimo, kontrolės, stebėjimo ir disciplinavimo objektais paverstais individais ir grupėmis nieko neveikianti modernybė nustotų funkcionavusi. Save ribojanti ir lokali modernybė – tai oksimoronas, tokios paprasčiausiai nebūna.

Modernybė iš žmogaus atima individualias savybes, nes jos formuoja žmogaus pažeidžiamumą – jos kelia problemą anonimiškai valdomai ir kontroliuojamai visumai. Mes tampame arba prekėmis (tik šito patys dar nežinome ir manome, kad prekės yra mūsų vartojimo objektai, – iš tikro vartojami esame mes patys), arba teiginiais, arba politinės programos gyvąja iliustracija, arba doktrinos gynimo ar įtvirtinimo instrumentu. Mūsų vertė matuojama kriterijais, kurie niekaip nėra susiję su mūsų pačių gyvenimo tikslais.

Jei visuotinės kontrolės ir anoniminės sistemos pranašišku pavaizdavimu tapo Franzo Kafkos *Procesas* (*Der Prozess*, 1925), individualumą ir bruožus trinančios modernybės didžiuoju dokumentu laikytinas paties Baumano mėgstamas romanas, dar vienas Vidurio Europos literatūros šedevras – Roberto Musilio *Žmogus be savybių* (*Der Mann ohne Eigenschaften*, 1930–1942). O prisiminus Milano Kunderos pateiktą Vidurio Europos modernizacijos – tragiškos, anoniminės ir atmintį trinančios – interpretaciją *Juoko ir užmaršties knygoje* (*Kniha smíchu a zapomnění*, 1979), galima teigti, kad Vidurio Europos

modernybė – tai organizuotas užmaršties procesas; miestas-vaiduoklis, susvetimėjęs savo paties istorijos atžvilgiu ir apsėstas troškimo pradėti savo istoriją iš naujo arba atmesti realiąją ir griebtis suvenyrinės istorijos; galiausiai – tai jo pamėkliški gyventojai, žmonės be istorijos ir atminties. (Įdomu, kad tokia destruktyvios modernybės versija skleidžiama ir Ričardo Gavelio romanuose *Vilniaus pokeris* bei *Vilniaus džiazas*.)

Zygmunto Baumano teorinis projektas: temos, sąvokos, metaforos

Zygmunto Baumano sociologija pranoksta ne tik pavienę discipliną, bet ir visą sociologiją, kaip moderniosios individo socialinės patirties aprašymo projektą. Tai gyvenimo filosofija, kuri analitiškai absorbuoja ne tik gyvenimo formas, bet ir moderniojo socialinio, politinio ir moralinio jautrumo bei diskurso formas, kuriomis ir vyksta patirties bei gyvenimo interpretacija. Suvokti reiškinį jo kontekste ir dar aprašyti jį jo kalba yra ne tik didžiulės patirties, bet ir reto egzistencinio bei moralinio jautrumo ir teorinės meistrystės reikalaujanti hermeneutika.

Tam reikia ir didžiulių empatijos galių, susiejančių sąvokos eksplikaciją, aukštosios teorijos judesį, socialinę analizę ir visiškai konkretaus, čia ir dabar esančio žmogaus patirties interpretaciją – pereinant nuo teorinės kalbos prie reklamos diskurso, laikraščių, interneto socialinių tinklų kalbos ar žais-

mingai vartojamo technokratinės politikos ir viešojo administravimo žargono. *Svarbiausia, kad Zygmuntas Baumanas savo mąstymu ir kalba sujungia privataus ir viešojo gyvenimo patirtis bei jų teorines ir egzistencines interpretacijas.*

Baumano knygose šalia vienas kito atsiduria rafinuotuos sociologinės minties konstruktai, jo paties nukalti klinikinio tikslumo terminai, kuriems epistemologinę ir kognityvinę gyvybę suteikia tik pats jų autorius (ir kurie, perkelti į kitą kontekstą ar kito teoretiko tekstą, virstų arba frazėmis be turinio, kitaip tariant, niekuo, arba grakščių metaforų rinkiniu), filosofiniai pasažai, dienoraščių ir literatūros kūrinių ištraukos ir sykiu reklamos tekstai, verslo guru ir madingų motyvacijos specialistų mantros, politikų retorika, klišės ir masių užkalbėjimai, laikraščių skelbimai, komercinė informacija, valstybių vyriausybių sprendimų nuotrupos bei politinių dokumentų samplaikos.

Modernybės įkūnytoju Zygmunto Baumano studijoje *Vartojamas gyvenimas* tampa puantilizmas – kaip laiko dimensija ir gyvenimo forma. Prancūzų puantilistų tapyboje taškų konfigūracijos tampa gyvenimo kontūrais, protėjiškai kintančio gyvenimo formomis, mums patiems jose dalyvaujant ir mėginant suvokti nieko iki galo taip ir nepaaiškinančius tikrovės ženklus. Puantilistinis laikas, anot Baumano, gali būti lydimas nuolatinių pertrūkių, protrūkių (sensacijos, baimės, katastrofos nuojautų, krizės, apokaliptinių ženklų) nenuoseklumo, pakilimų ir masinių ekstazių, intervalų, laiko dalių nuolatinių išsiskyrimų (Bauman, 2007b, 32).

Ne veltui Baumanas remiasi Walterio Benjamino istorijos proceso moderniąja vizija, reinterpretuota Michaelio Lövy, kuris teigia, jog „būtinybės laiką“ pakeitė „galimybių laiko“ sąvoka – nuoroda į atsitiktinį laiką, atvirą naujybės įsiveržimui bet kurią akimirką. Ši laiko koncepcija, įsigalinti vėlyvojoje modernybėje, atskleidžia galimybių ir netikėtumų lauką, po kurio nelieka determinuoto ir išankstinio laiko. Nieko mes nebežinome, tad spėliojimai tampa beverčiai. Kiekviename istorijos fragmente slypi lūžio galimybė ir revoliucinis potencialas (ten pat, 33).

Vartojamame gyvenime Baumanas atveria savęs ir kito pavertimo preke mechanizmą per britų politikų sprendimą atsirinkti imigrantus visų pirma pagal savo šalies ekonomikos, t. y. organizuoto vartojimo, poreikius. Tas sprendimas susisieja su grožio, jaunystės ir sveikatos kultu, anot Baumano, suvešėjusiu Didžiosios depresijos metais JAV – būtent tada ir įvyksta perėjimas iš gamintojų visuomenės į vartotojų visuomenę (žr. Bauman, 2007b, 5–7). Moterys savo fizinį grožį pradeda traktuoti kaip sėkmės garantą. Patrauklumas ir gebėjimas patikti tampa raktu į sėkmę. Apskritai žmogus pradeda žvelgti į save kaip į prekę, nors dažniausiai šito nesuvokia. Anot Baumano, mums atrodo, kad mes esame viso labo tik vartotojai, o iš tikrųjų (ir tai sistemos kruopščiai saugoma didžioji paslaptis) mes esame vartojamieji. Vartodami prekę, pagal ją modeliuojame ir save – mes „įsiprekiname“ ir patys tampame prekėmis. Žmogiškoji vertė ir potencija matuojama nebe mūsų kūrybos ar gamybos

pasiekimais, o mūsų perkamąja galia, vartojimo potencialu, sykiu ir lankstumu – vartojimas virsta ir Kito pavertimo objektu, jo įsisavinimo ir prijaukinimo galimybe.

Baumanas savo egzistencinėje socialinėje hermeneutikoje unikaliai sujungia sociologiją, filosofiją, eseistiką ir kitus interpretacinius modelius, kurie jam leidžia veikti ir kaip nomotetiniam, teoriją formuojančiam sociologui, ir kaip ideografiniam unikalių istorinių-kultūrinių konfigūracijų atskleidėjui – tokia interpretacija nutrina ribas tarp individualaus elgesio bei pasaulėjautos atvėrimo, būdingo menui ir humanistikai, o ir visuomenės analizavimo, artimesnio socialiniams mokslams .

Nėra tokio moderniosios egzistencijos aspekto, kurio į savo interpretacinį žemėlapį nebūtų įtraukęs Zygmuntas Baumanas, – pradedant modernybės instrumentinio racionalumo, civilizuoto mąstymo kracho ir žmogaus jautrumą pakertančios adiaforizacijos analize didžiojoje studijoje, skirtoje modernybei ir holokaustui (žr. Bauman, 2000), baigiant veikalais, skirtais meilės „likvidumui" ir žmonių ryšių trapumui bei trumpalaikiškumui vėlyvojoje modernybėje (žr. Bauman, 2003), modernybės takumui (žr. Bauman, 2008b), ambivalencijai (žr. Bauman, 2007d), galiausiai – baimei (žr. Bauman, 2007c) ir (ne)mirtingumui (žr. Bauman, 1992).

Tai kitiems sociologams nepažįstamas metodologinio individualizmo ir holizmo sutaikymas, įmanomas būtent todėl, kad Baumanas veikia ir kaip filosofas, ir kaip sociologas, ir kaip eseistas, fiksuojantis socialinės tikrovės pokyčius per savo

paties išgyvenimus ir santykį su jais. Tai unikali proza, kurią būtų galima pavadinti kasdienybės gyvenimo filosofija. Gyvenimas čia nėra joks abstraktus vitalinis principas ar išprotauta teorinė galimybė. Fiksuojama, kas vyksta su manimi ir tavimi, tai atpažįstama jėgos ir baimės diskursuose – nuo politikos ir meno iki verslo ir reklamos, o galiausiai kontekstualizuojama socialinėje teorijoje, kuri mūsų pavienes būsenas ir individulius išgyvenimus interpretuoja galios, moralinės ir politinės vaizduotės, simbolinio autoriteto, ideologijos ir interesų lauke.

Vytauto Kavolio terminais kalbant, socialinės struktūros analizė čia susipina su energijos interpretacija (žr. Kavolis, 1979). Tad gal nenuostabu, kad vienas iš Baumanui didelę teorinę įtaką padariusių mąstytojų Georgas Simmelis savo teorijoje į rišlią visumą sujungė filosofinės *Geist* ar *l'esprit* interpretacijos ir sociologinės struktūrų analizės modelius, – o Simmelio juk būta ir vokiečių *Lebensphilosophie* suformuoto kultūros filosofo, ir konflikto teorijai pamatus paklojusio, aštrios įžvalgos sociologo. Kad suprastume Baumano egzistencinio, moralinio ir politinio jautrumo formas, prie to dar tektų pridurti Vidurio Europos modernybės patirtį, XX amžiuje įvykusią moderniojo pasaulio pabaigą ir gilų nacionalinių modernybės variantų pažinimą iš vidaus – per lenkų, žydų, rusų, britų kultūras ir jų patirties formas. Iš pamatinių Baumaną paveikusių teorinių ir estetinių įtakų, žinoma, dar minėtini Emmanuelis Levinas, lenkų sociologinė mintis, prancūzų postruktūralizmas, modernioji žydų religinė filosofija ir rusų

literatūra – visa tai, kas atitiktų egzistencinio mąstymo ir kritinės teorijos lauką, galingai sintezuojamą paties Baumano.

Gebėjimu aprėpti pamatines dabarties gyvenimo formas, sykiu išlaikant analitinę ir istorinę perspektyvas, Baumanas primena naujosios prancūzų filosofijos atstovus, ypač André Glucksmanną. Anot Glucksmanno, filosofijai gyvenimo interpretacijoje tenka vaidmuo, panašus į subtitrus kino filme, kurio kalbos mes nesuprantame. Filosofija nėra nei pats gyvenimas, nei juolab jo konstravimas. Ji yra būtent titrai, padedantys mums interpretuoti gyvenimą, sujungti išbarstytus jo fragmentus ir susivokti ne tik stebimame pasaulyje, bet ir savyje, gyvenančiame savo gyvenimą ir įmąstančiame jį į bendrąjį gyvenimo paveikslą.

Būtent tokius interpretacinius titrus pateikia Baumanas, ištobulindamas mūsų kognityvinius įrankius ir išplėsdamas jų galimybes iki sąvokos turinio ir asmeninės patirties sujungimo – regis, tai neįmanoma teoretiko misija. Bet Baumanas ją įvykdo, nutiesdamas tiltą iš idėjų ir sąvokų istorijos, t. y. perdėm knyginės ir akademinės mūsų patirties, į tą realų minties ir veiksmo pasaulį, kuriame mes gyvename kaip realūs žmonės. Kitaip tariant, Baumano skaitymas mus paverčia vienu metu ir pasaulio stebėtojais, ir jo dalyviais. Negali stebėti nedalyvaudamas, bet kartu negali dalyvauti ir be atsajos. Teorijos ir praktikos sujungimas į egzistencinę filosofiją, kad ir dėvinčią socialinės teorijos kaukę, išryškina magišką Baumano prisilietimą – mintis tampa veiksmu, o veiksmas – mintimi. Tai,

kas įvyksta mums, šaukiasi žodžių ir sąvokų, bet ir pastarosios miršta, jei nėra atgręžiamos į patį veiksmą.

Geras pavyzdys būtų Baumano įžvalga apie bendruomenę kaip naratyvą ir diskursą, kuris tarsi dalyvauja visos mūsų istorijos aiškinime, bet kurio tikroji prasmė išryškėja tik tada, kai susiduri su tuo, ko nesupranti ir nežinai, bet atkakliai laikai vienintele išsigelbėjimo, aiškumo ir saugumo galimybe. Atomizuoto ir fragmentuoto gyvenimo išgąsdintiems žmonėms bendruomenė iškyla kaip saugumo ir nerimo įveikimo pažadas. Bet, pasak Baumano, be skausmingo išgyvenimo, baimės, neaiškumo, neužtikrintumo ir nerimo bendruomenės terminas prarastų visas sąsajas su realiu mūsų dienų individo kančios ir lūkesčių turiniu. Jei ne modernybės krizė ir ne svajonė apie saugią vietą, su kuria trokštama tapatintis, bendruomenė, kaip teorinis siužetas ir svajonė, būtų neįmanoma.

Tapatybė ir jos paieškos tampa mūsų savivokos ir interpretacijos centru tik tada, kai mes prarandame aiškų suvokimą, kur mūsų tikroji vieta ir kaip mus vertina aplinka. Tapatybė, anot Baumano, gimsta iš tapatybės krizės ir ryšio su aplinkiniu pasauliu susilpnėjimo, todėl ji ir šaukiasi save perinterpretuoti. Tai apleistumo ir atskirties baimė, skatinanti mus atrasti save iš naujo ir dar pasirūpinti įtikinančiu pasakojimu, kad patikėtų tie, kurių akyse mes ir turime būti tokie, kokie norime būti (žr. Bauman, 2004). Turbūt ir visos pagrindinės modernybės teorijos gimė iš didesnių ar mažesnių krizių, kurias ji sukėlė suskaldydama šimtmečius egzistavusią asmenybės ir

jos savivokos struktūrą, o visos postmoderniosios teorijos neišvengiamai gimė iš pačios modernybės krizės.

Štai Baumano žodžiai apie šį siužetą *Vartojamame gyvenime*:

> „Trumpai tariant, *bendruomenė* gali būti tokia pat sena kaip žmonija, tačiau *idėja* apie „bendruomenę" kaip žmonijos sąlygą *sine qua non* galėjo atsirasti tik kartu su josios krize. Ši idėja išsivystė iš baimių, kylančių dezintegruojantis ankstesnėms save reprodukuojančioms socialinėms sąlygoms – vėliau retrospektyviai pavadintoms *ancien régime* bei įrašytoms į socialinių mokslų žodyną „tradicinės visuomenės" pavadinimu. *Modernųjį* „civilizacijos procesą" (*vienintelį* tuo vardu pasivadinusį procesą) sukėlė netikrumo būsena, kurią buvo bandyta aiškinti „bendruomenės" irimu ir bejėgiškumu... „Tauta", ta itin moderni naujovė, buvo vizualizuojama pagal „bendruomenės" paveikslą: ji turėjo būti nauja didesnė bendruomenė, aiškiai išreikšta bendruomenė, suprojektuota didžiuliame naujai įsivaizduotos „visuotinybės" ekrane, tačiau sykiu – dirbtinė bendruomenė, sukurta atsižvelgiant į naujai susiformavusį žmonių tarpusavio priklausomybių ir mainų tinklą" (Bauman, 2007b, 72–73, šios kn. p. 135).

Vartojamame gyvenime Baumanas pabrėžia, kad „vartotojiškumas", lygiai kaip ir „vartotojų visuomenė" ar „vartotojiška kultūra", yra ne pačios tikrovės aprašymas, o veikiau jos analizės instrumentai. Tai kognityviniai įrankiai, kuriuos Maxas Weberis pavadino „idealiaisiais tipais". Pasak Baumano, didžioji dauguma aktyviai socialiniuose moksluose vartojamų

sąvokų, jei tik ne visos, turi idealiųjų tipų statusą. Tai pasakytina apie „kapitalizmą“, „feodalizmą“, „laisvąją rinką“, „demokratiją“, net ir apie „visuomenę“, „bendruomenę“, „organizaciją“ ar „šeimą“ (žr. ten pat, 27).

Adiaforizacija: pasitraukimas iš jautrumo sferos ir nesvarbūs dalykai

Baumanas žmogaus elgesio kaitos, jo paties terminais tariant, „tvirtosios“ (*solid*) modernybės eroje analizę sieja su adiafora ir elgesio adiaforizacija. *Adiaphoron* graikiškai reiškia nesvarbų dalyką (daugiskaita – *adiaphora*). Šį terminą vartojo graikų stoikai, o vėliau jį pasitelkė Martino Lutherio bendražygis, religinis reformatorius Philippas Melanchtonas, skirtumus tarp katalikų ir protestantų liturgijos pavadinęs adiafora, į kurią esą nereikia kreipti jokio dėmesio.

Tačiau ta prasme, kurią jai suteikia Baumanas, adiafora yra laikinas pasitraukimas iš savojo jautrumo lauko ir gebėjimas nereaguoti arba reaguoti taip, tarsi kažkas vyktų ne žmonėms, o tiesiog fiziniams gamtos objektams, daiktams, arba ne-žmonėms. Tai nesvarbūs dalykai, kurie atsitinka ne mums arba vyksta ne su mumis. Tuo galima paaiškinti, kodėl tokios populiarios buvo kadaise Europoje vykdytos viešos egzekucijos, į kurias rinkdavosi ir žiaurius kankinimus kaip akiai mielą spektaklį stebėdavo motinos su kūdikiais, vaikai, prasčiokai ir aristokratai (pastarieji – iš atokiau).

Minioje išsisklaidanti ir dingstanti individualybė, lygiai kaip ir viešai vykusios žiaurybės, sunaikindavo realų santykį su kankinamu ir žudomu žmogumi. Juk po egzekucijos visi šitie ją stebėję žmonės būtų pasibaisėję bet kuo panašiu, jei tai grėstų jiems ar jų artimiesiems. Bet kadangi žiaurybės ištikdavo tarsi ne žmones, o nusikaltėlius, arba „liaudies priešus" (antai per Prancūzijos revoliuciją, kada, dideliam minios džiaugsmui, buvo giljotinuota karališkoji šeima, aristokratai, Vandėjos aktyvistai, konservatyvūs provincijos monarchistai ir kiti revoliucijos priešai), užuojauta ar bent minimali empatija ir simpatija būdavo tarsi pristabdoma ir „išjungiama".

Stendhalis *Italų kronikose* aprašė keistą ir šiurpų italų minios jausmingumo, teatrališkumo ir smalsumo žiaurioms detalėms derinį – net ir užuojauta nekaltai ir mirti pasmerktai Čenčių giminės atžalai Lukrecijai novelėje „Čenčių šeima" keistai „dera" su noru matyti visas baisias galvas kapojančios *mandaia* (italų mirties mašinos, primenančios giljotiną) detales. Lygiai kaip ir jos brolio nužudymą *mazzolato* (vėzdo smūgiais, po kurių pribaigiama budelio peiliu; beje, *mazzolato* nuodugniai yra aprašęs yra Alexandre'as Dumas savo romane *Grafas Montekristas*).

Pasirodo, „sveikas ir normalus" žmogus kuriam laikui gali tapti tokiu pat moraliniu idiotu, kaip kitą žmogų sadistiškai kankinantis ir lėtai žudantis ir jokios užuojautos tam kankinamajam ir žudomajam nejaučiantis sociopatas. Nereikia net klinikinių sąvokų – moralinis pamišimas ištinka ir sveikuosius. Smurto ir žudynių rutinizacija karo metu atbukina

taip, kad žmonės nebereaguoja į karo žiaurumus. Kita vertus, nuolatinis dirgiklių veikimas verčia žmones nustoti reagavus į juos ir kreipti dėmesį tik į stipresnį socialinį ar informacinį dirgiklį. Senovės išmintis mums primena: jei piktnaudžiausi aukšta socialine intonacija ar be reikalo sėsi moralinę paniką, anksčiau ar vėliau nebegalėsi tikėtis greitos ir adekvačios aplinkinių reakcijos netgi tada, kai pagalbos tau tikrai reikės. Prisiminkime pasaką apie piemenį, nevykusiai juokavusį ir šaukusį pagalbos dėl esą vilkų pjaunamų bandos gyvulių: kai vilkai iš tikro užpuola jo ganomą bandą, niekas nebepuola gelbėti, nes pagalbos šauksmas praradęs prasmę.

Nuolatiniai politiniai skandalai panašiai atbukina žmonių socialinį ir politinį jautrumą. Prie jų priprantama. Tam, jog kas nors sujaudintų visuomenę, prireikia ko nors netikėtai neįprasto arba tiesiog žiauraus. Tad masinė visuomenė ir masinė kultūra neišvengiamai adiaforizuoja mus. Ne tik politikai, bet ir nejautrūs individai, kurių socialumą bei dėmesį pažadina tik sensacijų ir destrukcijos dirgikliai, nemenka dalimi yra medijų konstrukcijos. Dirginimas tampa metodu ir savirealizacija. Rutina tapę dalykai nieko nebejaudina – reikia tapti žvaigžde arba auka, kad sudomintum savo bendruomenę ir atkreiptum jos dėmesį. Ne veltui Baumanas pastebi, kad tik garsenybė ir auka dar gali tikėtis sensacinga ir beverte informacija permaitintos visuomenės dėmesio. Ypač aplinkoje, kur pripažįstama vien jėga ir prievarta. Garsenybė, arba žvaigždė – tai sėkmės istorija, miniai paliekanti iliuziją, kad

šioji esą visai nedaug tenutolusi nuo išsvajotosios žvaigždės simbolinės teritorijos.

O auka – herojus nesėkmių ir pažeminimų suvienytiesiems. Tradicinis mitinis herojus yra galios projekcija, apibendrinta iki tikėjimo, kad dabartis gali bet kada pakartoti praeitį – nieko daugiau, tiesą sakant, istorinis herojus nūdienos pasaulyje ir nereiškia. Anot Baumano, baisiausia nūdienos kombinacija slypi aukos ir herojaus samplaikoje, kuri atkuria pažemintųjų orumą, bet tik priešo ir herojaus mirties bei destrukcijos garbinimo kaina. Priešo ar jo įsikūnijimo fizinis sunaikinimas, būtinai lydimas paties herojaus susinaikinimo, t. y. herojaus virtimo auka, atkuria prarastą orumą. Tobulas herojaus ir aukos mišinys yra šachidų, arba kankinių, kultas teroristų ir jais tikinčiųjų sąmonėje.

Czesławas Miłoszas *Pavergtame prote* pastebėjo, kad normalu yra nebūtinai tai, kas gera ir kilnu (žr. Milosz, 1981). Normaliais dalykais žmonėms tampa tai, su kuo jie užauga ir ką jie internalizuoja kaip savo socialinę tikrovę. Vėliau šokiruojančiu atradimu gali tapti ir tai, kad tie „normalūs" dalykai, pasirodo, atneša pažeminimą ir skausmą kitam žmogui. Bet tokie atradimai ir praregėjimai nedažni. Paprastai jie neįvyksta – teisinga žmonėms atrodo tai, kuo jie nesistebi ir į ką niekada nereagavo, laikydami tą kažką savaime suprantamu dalyku.

Baumanas elgesio adiaforizaciją laiko viena iš opiausių mūsų epochos problemų. Ją lemia daug kas – ir instrumentinis

racionalumas, ir masinė visuomenė bei kultūra, t. y. buvimas minioje kiekvieną akimirką (pavyzdžiui, kad ir televizijos bei interneto dėka), minios turėjimas savo sieloje ir toks pasaulio suvokimas, tarsi nuolatos būtum supamas anonimiškos jėgos, kurios dėka tavęs niekas neatpažins, neidentifikuos ir nesugėdins.

Tad nesvarbūs mums yra tie dalykai, kurių mes niekaip nesiejame su savo gyvenimu, kurių egzistencija atsieta nuo mūsų buvimo pasaulyje, galiausiai, kurie nepriklauso mūsų tapatybės ir savęs supratimo terpei. Kažkas atsitinka kitam, ne mums. Mums tai negali atsitikti – pažįstamas jausmas, kurį provokuoja technologinio ir virtualiojo žmogaus pasaulio suvokimas. Nuolat matydamas kino filmuose dūžtančius lėktuvus, į juos pradedi žvelgti kaip į fikciją, kuri niekada negali ištikti tavęs realiame gyvenime. Nuolat rodomas smurtas atima/redukuoja? mūsų nuostabą ir baisėjimąsi juo. Jis prisijaukinamas. Bet sykiu lieka nerealus – mums vis atrodo, kad tai negali atsitikti mums. Tai neatsitiko mums. Tai atsitiko kitiems. Tie kiti – tai menininkų, analitikų, mokslininkų arba žurnalistų sugalvotos fikcijos. Tikra tik tai, kas atsitinka man. Kas atsitinka man fiziškai ir tik tiesiogiai. Kas yra aiškiai įrodoma.

Neretai mes nesusiejame dviejų tarpusavyje susijusių ir net vienas kitą sąlygojančių dalykų – smurto ir brutalumo faktų aprašymo bei vaizdavimo perviršio mūsų žiniasklaidoje ir psichoanalitine prasme neabejotinai sadistinio bei mazochistinio

politikos komentavimo, kuriame dominuoja siekis sumenkinti kitus ir save. Brutali ir kitus bei save menkinanti ar net naikinanti kalba, t. y. visuomenės ir politikos komentavimas kaip lėtas savęs paneigimo ir sunaikinimo procesas, iš tikrųjų nieko bendra neturi su kritiškumu. Juk tikra ir gera kritika yra alternatyvų konstravimas ir minties arba veiksmo išmėginimas iš logikos arba jau egzistuojančio kitokio žinojimo bei mąstymo būdo pozicijų. Kalbinis ir mentalinis kanibalizmas ar vienas kito moralinis naikinimas reiškia tik viena – laisvos diskusijos atmetimą ir nužudymą jai dar net neprasidėjus. Sadistine kalba paprastai siekiama kontroliuoti, kankinti ir taip užvaldyti savo aptarimo objektą, o mazochistinei kalbėsenai būdingas toks savęs komentavimas, koks į galvą neateitų net tikram asmens ar jo šalies priešui.

Kaip yra rašęs Erichas Frommas, tik neįsigilinusiems į šiuos dalykus gali atrodyti, kad sadizmas ir mazochizmas yra charakterio ar asmenybės struktūros tendencijos, priešingos viena kitai. Iš tikrųjų jos glaudžiai susijusios ir neretai susipina į sadomazochistinį mazgą būtent todėl, kad kyla iš to paties šaltinio – vienatvės, išmestumo iš pasaulio ir atskirties baimės (Fromm, 1994, 281). Laisvę silpnesni žmonės paprastai suvokia kaip stovėjimą nuogam ir bejėgiam prieš niūrų ir priešišką pasaulį, todėl gelbstisi palauždami Kito arba savo paties asmenybę.

Garsenybė, auka, kančia ir sėkmė, arba Privatumo ir viešosios erdvės pabaiga

Kaip taikliai pastebi Danielis J. Boorstinas, mūsų epochoje didelių asmenybių nebelieka – nebent jos virsta garsenybėmis. Kitaip nei didelė asmenybė, kurianti ne tik save ir kitus, bet ir elgesio kodeksus, sprendimo standartus bei vertinimo kriterijus, taip pat koreguojanti arba atmetanti tradicinius požiūrius, garsenybės yra sukurtos žiniasklaidos ir jos konstruojamų pseudojvykių (žr. Boorstin, 1964). Baumanas Boorstiną papildo: šiandien įtaką pasauliui daro ir reikšmingi tampa tik garsenybės ir aukos (žr. Bauman, 2006).

Pasak Baumano, intelektualai, kurie kažkada veikė kaip interpretatoriai, žmonėms teikę reikšmės struktūrą ir galimybę, o kartu padėjo įstatymdaviams kurti socialinės ir moralinės tvarkos projektą, šiandien slapstosi ir traukiasi į multikultūralizmą, arba ideologijos pabaigos ideologiją (žr. Bauman, 2007a, 125).

> „Visada reikia drąsos pasipriešinti *status quo* <...>, o drąsa yra savybė, kurią intelektualai, kadaise garsėję savo <...> radikalumu, prarado pakeliui į savo naujuosius ekspertų, akademinių specialistų arba žiniasklaidos garsenybių vaidmenis ir „nišas". Šią kiek atnaujintą *la trahison des clercs* (*pranc.* intelektualų išdavystė – užuomina į Julieno Benda garsųjį veikalą. - L. D.) versiją knieti laikyti išsilavinusiųjų klasių rezignacijos ir abejingumo mįslės įminimu" (Ten pat).

Kodėl intelektualai šiandien beveik nustojo egzistuoti kaip klasė, gebanti (ar bent jau ilgai gebėjusi) sujungti idėjų pasaulį ir viešųjų reikalų sferą? Kodėl ir kaip jie virsta pramogų teikėjų ir neatsakingų plepių klase, prarasdami buvusią savo galią pakelti politinio ir moralinio sprendimo standartą viešojoje erdvėje ar padidinti viešosios moralės ir politinės etikos reikšmingumą? Ir kas ištiko viešąją erdvę? Kaip ir kodėl herojus, sąžinės personifikacija ir priešgina pavirto kabinetiniu ekspertu, atsijusiu komentatoriumi arba, gerokai blogiau, garsenybe?

Tai, kad kankinys tampa herojumi, o herojus – kankiniu, būdinga perėjimui iš ikimoderniųjų visuomenių į tvirtąją, t. y. ankstyvąją, modernybę, o vėliau iš tvirtosios ir į takiąją modernybę. Kankinys yra ikimoderniosios vertybių ir idėjų sistemos protagonistas, o kartu ir simbolis. Kitaip nei jis, herojus yra perdėm modernus socialinis charakteris bei vaidmuo. Pasak Baumano, takiosios modernybės visuomenei daugiau nebereikia nei kankinio, nei herojaus. Į jų vietą stoja du nauji pagrindiniai socialiniai vaidmenys – auka ir garsenybė.

Baumanas skaidriai ir įtikinamai argumentuoja:

> „Kankinių ir herojų atveju šlovę jiems pelno jų darbai, o jų liepsna negęsta siekiant tuos darbus paminėti ir naujai patvirtinti jų neblėstančią svarbą, tuo tarpu garsenybes (*celebrities*) į rampos šviesą atvedusios priežastys mažiausiai lemia jų „žinomumą“. Esminis veiksnys čia yra žinomumo padidėjimas, jų atvaizdų perteklius ir dažnas vardų minėjimas viešajame eteryje bei lydinčiuose

privačiuose pokalbiuose. Apie garsenybes visi šneka; jos yra kiekvienos šeimos nariai. Kaip ir kankiniai bei herojai, jos yra savotiški klijai, sulipdantys visais kitais atvejais visiškai išsklaidytus ir išblaškytus žmonių telkinius; šiandien magėtų pasakyti, kad jie yra esminiai veiksniai, kuriantys bendruomenes, jei tos aptariamosios bendruomenės būtų ne tik įsivaizduotos, kaip kad tvirtosios modernybės eroje, bet taip pat menamos it vaiduokliai, o svarbiausia – menkai sumegztos, trapios, kaičios ir atpažįstamos kaip efemeriškos. Dažniausiai dėl šios priežasties garsenybės taip jaukiai jaučiasi „likvidžioje" moderniojoje aplinkoje: takioji modernybė yra jų natūrali ekologinė niša" (Bauman, 2006, 49–50).

Sėkminga, pasaulį įtikinanti aukos patirtis ir įtaigus kančios naratyvas tokioje adiaforizuotoje tikrovėje tampa keliu į sėkmę ir pripažinimą anaiptol ne todėl, kad tame pasaulyje triumfuoja žmoniškumas ir jautrumas, o tik todėl, kad agonistinis pradas lydi kančią, kankinį ir aukos patirtį – lygiai taip pat, kaip lydi ekonominę konkurenciją ar galios varžybas (beje, sėkminga auka taip pat patenka į galios ir prestižo pasaulį). Aukos ir kankiniai varžosi – kas labiau įtikins ir kieno pusėje bus daugiau autentikos. Sėkminga kančia ir daugumą įtikinantis pasakojimas atveria vartus į simbolinio autoriteto, galios ir pripažinimo struktūrą – ar bent jau į saugias kalbos formuluotes bei frazeologiją, už kurios slypi politinė įtaka ir galia. Tad auka yra garsenybė, o garsenybė – auka. Tai sėkmės istorija takiojoje modernybėje.

Vartojamame pasaulyje vartojama ir kančia, ir aukos, ir pasakojimai – kitaip tariant, viskas, kas intensyvu, ką galima aštriai išgyventi ir patirti arba per saugų atstumą, arba per globojančios ir „mylinčios“ jėgos santykį. Adiafora veikia ir šiuo atveju – juk kalba eina ne apie simpatinį santykį su žmonėmis, o apie saugaus atstumo nuo kančios ar jėgos ir globos santykio padiktuotą prieigą. Mes vartojame svetimą privatumą lygiai taip pat, kaip svetimą kančią, naujieną ar išgyvenimą.

Naujieji socialiniai tinklai, tokie kaip internetinis *Facebook*, yra ne kas kita, o savojo privatumo fragmentų eksponavimas, tikintis dėmesio abejingo vartojimo, rutinizuoto socialinio veiksmo ir moralinės nejautros epochoje. Entuziastingas savojo privatumo eksponavimas (lydimas pasakojimų apie savo darbą, sėkmę, šeimą, šeimos albumo nuotraukų demonstravimo šimtams ir tūkstančiams virtualių „draugų“) tampa viešosios erdvės pakaitalu, sykiu ir naująja – takiąja – viešąja erdve. Joje ieškoma įkvėpimo, pripažinimo, dėmesio, naujų temų ir personažų prototipų literatūrinei kūrybai, sykiu joje formuojama kvaziglobalinė gerbėjų ir pasaulio draugų auditorija – trumpai tariant, tai, prisimenant Malcolmo Muggeridge'o žodžius, technologinio žmogaus, desperatiškai kovojančio su beprasmybės pojūčiu, *cri du cœur* siekiant įveikti aplinkos abejingumą, spengiančią kognityvinę tylą ir moralinę tuštumą, atsiveriančią po rėksmingų žiniasklaidos vedamųjų ir sensacingų pavadinimų, reklaminių šūkių bei pasaulio pabaigos ir globalinių sąmokslų paskelbimų. Tai

vienišo ir su beprasmybės pojūčiu desperatiškai besigrumiančio žmogaus ieškojimas savosios terpės, kuri jį globotų jei ne fiziškai, tai bent virtualiai. Šiuo požiūriu *Facebook* fenomenas yra kova prieš savo nebuvimą ir nedalyvavimą pasaulyje. Tai neįsisąmonintas ir dažniausiai sporadiškas virtualios minios ir jos statistų protestas prieš tai, kad jie yra nebūtis, svarbumo ir reikšmingumo fikcija, nors jų vardu pasaulyje tarsi viskas ir daroma.

Iš kovos su beprasmybe, nejautra, nereagavimu ir nepripažinimu kyla tokios kompensacinės kovos formos kaip visuotinai plintantis tikėjimas sąmokslo teorijomis (jos sutvirtina tikėjimą, kad tave bent jau nori sunaikinti – vadinasi, kažkas tavimi domisi ir kažkam tu rūpi), o sykiu ir žodžių infliacija. Svarbūs terminai, fiksuojantys sukrečiančią žmonijos patirtį – tokie kaip „holokaustas“, „genocidas“, „nusikaltimas prieš žmoniją“, „apartheidas“ – vartojami vis laisviau ir neatsakingiau šnekant nežinia apie ką. Jie prisiderinami taip pat kaip senoviniai baldai prie modernesnio interjero – buvusi gyvenimo ir kultūros forma virsta viso labo tik negyvu dekoru. Šiuo atveju svetima kančia ir žmoniškumo sunaikinimas virsta, geriausiu atveju, dėmesio atkreipimo į save patį ir savo raišką bei kalbėjimą (arba „tiesą“) būdu.

Iš čia ir isteriškas kalbos semantinių laukų sumaišymas bei terminų persemantizavimas, tuo siekiant sutvirtinti savo tikėjimą ar politinę doktriną (kuri iš esmės niekam neįdomi ir nieko nejaudina, kol nepaskelbi, kad žinai, jog ji atpirks

viso pasaulio nuodėmes arba bent jau demaskuos blogį) arba atkreipti dėmesį į save. Vyksta sprogstama ir nesustabdoma „holokaustų“ ir „genocidų“ proliferacija – tik tapęs sėkminga auka įveiksi šitą nejautros sluoksnį ir pateksi į galios ir dėmesio paskirstymo lauką. Jei neturi tikros galios, bet esi autentiškai ir unikaliai bejėgiškas, vadinasi, bent jau susilietei su tikra galia ir turi kitos, tamsiosios, jos pusės pojūtį. Buvai ne „įgalintas“, o „išgalintas“. Jei taip, vis tiek gali liudyti galią – tik iš kitos perspektyvos. Gali, vadinasi, esi. Tavo „išgalinimo“ dėka gali kiti – taip pat esi, tik kitaip.

Taikliu ir sąmojingu, bet ganėtinai rimtu Danielio J. Boorstino pastebėjimu, įžymybė yra asmuo, žinomas dėl savo žinomumo, o „bestseleris“ – sėkmingai išparduota knyga, todėl, kad ji tiesiog buvo sėkmingai parduodama. O kas yra autoritetas ir ką jis reiškia tokioje visuomenėje bei socialinėje situacijoje? Autoritetas yra tai, kas padidina žiūrovų arba skaitytojų skaičių. Pasak Baumano, „Autoritetas didina pasekėjų gretas, bet neaiškių ir chroniškai neišryškinamų tikslų pasaulyje ne kas kita, o pasekėjų skaičius sukuria autoritetą – ir sykiu *yra* autoritetas“ (Bauman, 2008b, 67).

Kitaip tariant, viešosios nuomonės tyrimai, apklausos, balsavimai telefonu ar obsesyviai skaičiuojami reitingai ir sukuria autoritetą, o kartu yra tas pats anoniminis, išsklaidytas autoritetas, kurį netrunka per kokį nors mūsų laikų herojų personifikuoti, kaip pasakytų Milanas Kundera, įvaizdžio ir viešosios nuomonės inžinieriai – pasak jo, imagologai. O kaip kitaip

dar jis gali būti kuriamas savo tikslus, viziją, judėjimo kryptį ir vertinimo kriterijus praradusioje visuomenėje?

Imagologų galią bei socialinius vaidmenis stiprina ir mūsų dienomis vis labiau nusitrinanti riba tarp privatumo ir viešumo. Kaip žinia, vieša vieta, antikinėje Graikijoje reiškusi agorą, XX amžiuje tapo tualeto eufemizmu. Šiandien viešos diskusijos yra ne kas kita kaip privačių vertinimų ir išgyvenimų rinkiniai, kuriuos lengvai atpažįsta ir puola žiūrėti bei komentuoti tokie pat privatūs žmonės. Pastaruosius tik imagologai arba jų techninis ir pagalbinis personalas (įskaitant ir išmoningus prodiuserius bei impresarijus, kurie be imagologų iškart netektų savosios egzistencijos ir prarastų visas savo socialines funkcijas) akimirkai paverčia viešomis figūromis – tokia žaibiškai sumontuojamos ir išmontuojamos viešos sferos simuliacija įtikina šio gyvenimo statistus, kad ir jie yra matomi, kitaip tariant, kad ir jie pagaliau egzistuoja. Žinoma, egzistuoja jie trumpai ir tik imagologų dėka.

Iš čia ir dalinis Jevgenijaus Zamiatino, Aldouso Huxley'o bei George'o Orwello niūrių distopinių pranašysčių išsipildymas – spartus privačios sferos nykimas, tik ne totalitarinėje sistemoje, o masinėje visuomenėje ir masinėje kultūroje, kuriose įtvirtinamas viso ko tarpusavio pakeičiamybė (tiek žmonių ir jų funkcijų, tiek artefaktų). Tai, ką stebime per įvairiausius realybės šou ar masines viešas TV diskusijas, lydimas „širdį draskančių" sentimentalių istorijų ir sadomazochistinio atviravimo (kalbėtojams ir dalyviams net neįtariant, jog jie

yra viso labo tik manipuliacijos aukos), ir yra maždaug tai, ką Jürgenas Habermasas įvardijo kaip privačios sferos išnykimą – anot jo, viešuma paprasčiausiai atliko invaziją į privačią sferą, užkariavo ir kolonizavo ją. Kad ir kaip būtų, sykiu mūsų akyse išardoma ir viešoji erdvė – vienas kitą sąlygojantys procesai.

Zygmuntas Baumanas, kartu su Jürgenu Habermasu atsiliepdamas į Richardo Senneto pranašystę apie viešojo žmogaus pabaigą (Sennet, 1978), skelbė lygiagrečiai įžvelgiamą tendenciją – privatumo pabaigą ir net jo kolonizaciją dabartiniame viešajame diskurse ir masinėje kultūroje. Privatumas tapo viena pačių paklausiausių prekių. Jo šiandien ne tik džiaugsmingai išsižadama realybės šou ir apskritai profanų televizijoje ar politinėje klounadoje, – jis tapo raktu į komercinę sėkmę ir masinį populiarumą. Be abejo, tai abiejų prieš tai aiškiai neišskirtų tendencijų susiliejimas – jei mūsų viešojo gyvenimo turinyje tvirtai dominuoja garsenybių privatus gyvenimas (pagaliau jis ir tampa mūsų nūdienos viešuoju gyvenimu), tai yra ne kas kita, o viešojo žmogaus ir viešosios sferos pabaigos pradžia. Senneto būta visiškai teisaus. Tuo tarpu Baumano taikliu pastebėjimu, procesas vyksta abiem kryptimis – nebelieka ir paties privatumo.

Šioje vietoje galima būtų prabilti ir apie didžiosios politikos, arba Politikos iš didžiosios raidės, pabaigą nūdienos pasaulyje – ar bent jau pabaigos pradžią. Kaip pastebi Baumanas, klasikinė politika visada siejosi su privačių problemų

pavertimo viešais klausimais, o sykiu ir viešų klausimų internalizavimo ir jų pavertimo privačiomis ar net egzistencinėmis savo problemomis, – galia. Šiandien šis politikos mechanizmas yra išsiderinęs. Tad tai, ką mes mūsų postmoderniojoje politikoje traktuojame kaip viešus klausimus, dažniausiai tėra privačios viešų figūrų problemos (Bauman 2008b, 70).

Pasekmės dramatiškos. Tiesiog nebeaišku, kas yra laisvė. Ar mūsų privatumo likučiai ir pasiryžimas jų neaukoti naujiesiems interneto socialiniams tinklams, masiniam populiarumui ir deformuotai viešajai erdvei? Ar, priešingai, mūsų dalyvavimas viešojoje erdvėje, kuriai, regis, nieko daugiau nebereikia, kaip tik intensyvių ir ekstatinių mūsų ir virtualios minios išgyvenimų? Gal mėginti priimti šį naująjį žaidimą be taisyklių ir palaikyti viešąją erdvę bent minimaliomis alternatyvomis? Ar geriau nesivelti į veiksmingos viešosios moralės bei politinės etikos paieškas, jei viskas čia pat mūsų akyse deformuojasi? Bet tada kokia politikos ateitis?

Kurgi tada mūsų tikroji vieta? Socialiniame žaidime, kurio taisyklių nežinome ir kurias aiškinamės tik pradėję jį žaisti ir jame dalyvauti (nes jų nežino niekas, įskaitant jų organizatorius)? Ar praeities formose, šiandien atmetamose it fikcija vien todėl, kad jos nepatenka į statistikos, masinio vartojimo bei reitingų sferą, kuri mūsų kultūroje, nepaisančioje vertinimo standartų ir kriterijų, turbūt vienintelė ir turėtų nustatytų jų vertę? Ką reiškia „žinoti savo vietą“ pasaulyje, kuriame nebelieka aiškių ir patikimų kriterijų?

Tvirtojoje modernybėje, kurioje identifikuojamos teritorijos svarba sutapo su atpažįstamu individo veidu portretinėje tapyboje (jie ir buvo tikrovės realumo atramos bei patikimos realybės kriterijai), tokie kriterijai egzistavo. Takiojoje modernybėje pasaulio ir savęs vartojimas kuria kitą laiką ir erdvę – nutrūkstantis puantilistinis laikas, kaip ir puantilizmas tapyboje, momentinį įspūdį ir būseną paverčia realesniais dalykais nei ilgalaikiai projektai, istorija, klasikinis kanonas ir praeitis.

Didieji Zygmunto Baumano klausimai atkeliauja iš jo įtemptos minties žemėlapio. Jie vargu ar gali sulaukti savęs vertų atsakymų. Bet gal atsakymų ir nereikia. Takiosios modernybės patirties ir gyvenimo filosofija – tai klausimo, o ne atsakymo erdvė.

Cituoti šaltiniai

Bauman, Zygmunt. 1992. *Mortality, Immortality & Other Life Strategies*. Cambridge, England.

Bauman, Zygmunt. 2000. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca, New York, Cornell University Press.

Bauman, Zygmunt. 2003. *Liquid Love, On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge, England, Polity (liet. leidimas: *Likvidi meilė: Apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius, Apostrofa, 2007).

Bauman, Zygmunt. 2004. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge, England, Polity.

Bauman, Zygmunt. 2006. *Liquid Life*. Cambridge, England, Polity.

Bauman, Zygmunt. 2007a. *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge, England, Polity.

Bauman, Zygmunt. 2007b. *Consuming Life*. Cambridge, England, Polity (liet. leidimas: *Vartojamas gyvenimas*. Vilnius, Apostrofa, 2011).

Bauman, Zygmunt. 2007c. *Liquid Fear*. Cambridge, England, Polity.

Bauman, Zygmunt. 2007d. *Modernity and Ambivalence*. Cambridge, England, Polity.

Bauman, Zygmunt. 2008a. *The Art of Life*. Cambridge, England, Polity.

Bauman, Zygmunt. 2008b. *Liquid Modernity*. Cambridge, England, Polity.

Bloom, Harold. 2004. *Where Shall Wisdom Be Found?* New York, Riverhead Books.

Boorstin, Daniel J. 1964. *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York, Harper Colophon Books.

DeLillo, Don. 1992. *Mao II*. New York, Penguin Books.

Donskis, Leonidas. 2008. *Power and Imagination: Studies in Politics and Literature*. New York, Peter Lang.

Fromm, Erich. 1994. *Escape from Freedom*. New York, Henry Holt (liet. leidimas: *Pabėgimas iš laisvės*. Kaunas, Verba vera, 2008).

Kavolis, Vytautas. 1979. "Structure and Energy: Toward a Civilization-Analytic Perspective," *Comparative Civilizations Review* 1 (Winter): 21–41.

Kavolis, Vytautas. 1993. „Neaiškumo patologijos", in *Metmenų laisvieji svarstymai: 1959–1989*, sud. Virginijus Gasiliūnas. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 122–129.

McDaniel, Tim. 1996. *The Agony of the Russian Idea*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

Milosz, Czeslaw. 1981. *The Captive Mind*. New York, Vintage Books (liet. leidimas: *Pavergtas protas*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995 ir 2011).

Proffer, Ellendea. 1996. Afterword to Mikhail Bulgakov, *The Master and Margarita*. New York, Vintage Books, 361–369.

Sennet, Richard. 1978. *The Fall of Public Man: On the Social Psychology of Capitalism*. New York, Vintage Books.

Stendhal. 1973. *Chroniques italiennes*. Paris, Gallimard (liet. leidimas: Stendalis. *Italų kronikos*. Vilnius, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958).

Stendhal. 2010. *The Abbess of Castro and Other Shorter Novels*. Gloucester, Gloucestershire, England, Dodo Press.

serija „academia“ (leidžiama nuo 2000 m.)

Norberto Bobbio. *Kairė ir dešinė: Politinė skirtis*
Iš italų k. vertė Inga Tuliševskaitė

Zygmunt Bauman. *Globalizacija: Pasekmės žmogui*
Iš anglų k. vertė Vytautas Rubavičius

Zygmunt Bauman. *Likvidi meilė. Apie žmonių ryšių trapumą*
Iš anglų k. vertė Almantas Samalavičius

Sigmund Freud. *Kasdienio gyvenimo psichopatologija*
Iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė ir Ona Meiglienė

Raoul Girardet. *Politiniai mitai ir mitologijos*
Iš prancūzų k. vertė Jūratė Skersytė

Karen Horney. *Neurotiška mūsų laikų asmenybė*
Iš anglų k. vertė Irena Jomantienė

Friedrich Nietzsche. *Stabų saulėlydis, arba Kaip filosofuojama kūju*
Iš vokiečių k. vertė Arvydas Šliogeris

Friedrich Nietzsche. *Ecce homo: Kaip tampama tuo, kas esi*
Iš vokiečių k. vertė Rūta Jonynaitė

Friedrich Nietzsche. *Antikristas: Prakeiksmas krikščionybei*
Iš vokiečių k. vertė Linas Rybelis

PROFESORIUS ZYGMUNTAS BAUMANAS – vienas iškiliausių pasaulio socialinių teoretikų ir giliausių bei subtiliausių modernybės ir postmodernizmo interpretatorių. Gyvuoju sociologijos klasiku vadinamas Zygmuntas Baumanas kartu su Anthony Giddensu, Jürgenu Habermasu ir Ulrichu Becku bene labiausiai paveikė nūdienos sociologiją ir socialinę filosofiją, o ypač – tapatybės bei savivokos diskursą. Išskirtiniu produktyvumu pasižyminčio mokslininko darbų temos – dabarties tapatybės trajektorijos, globalizacijos pasekmės žmogui, socialinė mintis ir viešoji erdvė. Tai vienas svarbiausių dabartinio pasaulio mąstytojų.

Zygmuntas Baumanas (g. 1925) studijavo Varšuvos universitete, vėliau jame dirbo. Nuo 1968 m. dėl politinių priežasčių pašalintas iš universiteto ir ištremtas iš Lenkijos, dėstytojavo Tel Avive ir Haifoje Izraelyje, o 1971 m. pradėjo dirbti Lydso universiteto (Jungtinė Karalystė) Sociologijos katedroje, kurią Baumanas pats ir sukūrė bei kuriai daug metų vadovavo. 1990 m. Lenkijoje Baumanui buvo grąžintas profesoriaus vardas. Ypač jo vardas nuskambėjo pasaulyje 1989-aisiais, pasirodžius knygai *Modernybė ir holokaustas*. Už šį leidinį jam suteikta Amalfio sociologijos ir socialinių mokslų srities premija. Lietuvoje „Apostrofos“ leidyklos serijoje „academia“ išleistos ir skaitytojų jau pamėgtos Zygmunto Baumano knygos – *Globalizacija: Pasekmės žmogui* ir *Likvidi meilė: Apie žmonių ryšių trapumą. Vartojamas gyvenimas* – trečioji į lietuvių kalbą išversta mąstytojo knyga.

2007 m. Zygmuntui Baumanui buvo suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) garbės daktaro vardas. Nuo universiteto įkūrimo 1922 m. šis garbingas titulas jau yra suteiktas 64 asmenims. Tarp jų – daug mokslininkų, visuomenės veikėjų, intelektualų, tokių kaip Jonas Mekas, Valdas Adamkus, Adamas Michnikas, Tomas Venclova, Birutė Galdikas, Czesławas Miłoszas, Marija Gimbutienė, Alfredas Erichas Sennas ir kiti.

VDU – vienintelis liberalių studijų universitetas Lietuvoje, tęsiantis 1922 m. Kaune įkurto Lietuvos universiteto misiją. Sovietmečiu Vytauto Didžiojo universitetas buvo uždarytas, tačiau 1989 m. atkurtas bendromis Lietuvos ir išeivijos mokslininkų pastangomis.

LIBRI
UNIVERSITATIS
VYTAUTI
MAGNI
acta humana

Vytauto Didžiojo universitetas didžiuojasi galėdamas pristatyti išskirtines knygas, pažymėtas „Libri Universitatis Vytauti Magni“ ženklu. Dviejose leidinių serijose – *Acta Humana* ir *Acta Natura* – pristatomi iškiliausių universiteto mokslininkų ir kūrėjų, VDU Garbės daktarų ir Garbės profesorių darbai, jų mintys ir įžvalgos.

Bauman, Zygmunt

Ba597 Vartojamas gyvenimas / Zygmunt Bauman; iš anglų kalbos vertė Kęstas Kirtiklis ir Giedrė Kadžiulytė. – Vilnius: Apostrofa, 2011. – 336 p. – (Academia, ISSN 1822-7457)

Kn. taip pat: Modernybės krizė ir nejautros epocha, arba Gyvenimas pagal Zygmuntą Baumaną / Leonidas Donskis, p. 276–331 – Bibliogr. išnašose. – Vardų r-klė: p. 272–275.

ISBN 978-9955-605-59-1

Zygmuntas Baumanas (g. 1925) – vienas įžvalgiausių dabarties socialinių mąstytojų, Lydso (Jungtinė Karalystė) ir Varšuvos universitetų profesorius emeritas. Šiame gilių, intriguojančių sociologinių, filosofinių bei psichologinių įžvalgų gausiame veikale autorius analizuoja šiandienos Vakarų vartotojišką visuomenę, pateikia jos pjūvį vartojimo sociologijos požiūriu. Mąstytojas atskleidžia šiuolaikinio žmogaus nepasotinamumą, buvimą begaliniu prekių vartotoju ir kartu pačia preke.

Tai trečioji į lietuvių kalbą išversta Baumano knyga (serijoje „academia" taip pat išleista: *Globalizacija: Pasekmės žmogui* ir *Likvidi meilė: Apie žmonių ryšių trapumą*). Kaip ir kitos jo knygos, parašyta ne tik akademinei auditorijai. Viename interviu mokslininkas teigia, kad jo darbai skirti paprastiems žmonėms, siekiantiems išsaugoti žmoniškumą, tiems, kam „ne vis vien".

UDK 316.6+330.56+339+316.42

ZYGMUNT BAUMAN

VARTOJAMAS GYVENIMAS

Iš anglų kalbos vertė Kęstas Kirtiklis ir Giedrė Kadžiulytė
Maketavo Rokas Gelažius ir Ramunė Januševičiūtė
Redagavo Giedrė Kadžiulytė

Išleido „Apostrofa", a/d 1026, LT-01004 Vilnius,
el. p.: apostrofa@takas.lt
Spausdino UAB „Petro ofsetas",
Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius,
www.petroofsetas.lt

Vienas įžvalgiausių šiandienos mąstytojų **Zygmunt Bauman** knygoje **Vartojamas gyvenimas** tęsia dabarties pasaulio būvio analizę. Šįkart jo akiratyje – vartotojų visuomenė ir tarpžmogiškųjų santykių suprekinimas joje. Pasak autoriaus, didžioji šios visuomenės paslaptis – kad mes visi esame ne tik vartojantieji, bet ir vartojamieji, taigi prekės...

Tai unikali proza, kurią būtų galima pavadinti kasdienybės gyvenimo filosofija.

Leonidas Donskis

Serijoje „academia" taip pat išleistos Zygmunto Baumano knygos *Globalizacija: Pasekmės žmogui* ir *Likvidi meilė: Apie žmonių ryšių trapumą.*

LIBRI
UNIVERSITATIS
VYTAUTI
MAGNI
acta humana

Vytauto Didžiojo universitetas didžiuojasi galėdamas pristatyti išskirtines knygas, pažymėtas „Libri Universitatis Vytauti Magni" ženklu. Dviejose leidinių serijose – *Acta Humana* ir *Acta Natura* – pristatomi iškiliausių universiteto mokslininkų ir kūrėjų, VDU Garbės daktarų ir Garbės profesorių darbai, jų mintys ir įžvalgos.

APOSTROFA academia

ISSN 1329-1673
ISBN 978-9955-605-59-1
9 789955 605591